

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՀՄԱՐԱՆԵԱՆ *PH.D*

ԻՍԼԱՄՈՒԹԻՒՆԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

Հրատարակութիւն
«ՆՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» Օրաթերթի

ԼՈՍ ԱՆՃԵԼԸՍ
2007

ՆԱԽԱԲԱՆ

Դարերով հայ-թուրք յարաբերութիւնները գոյատեւեցին եւ երբեք հայը ինքնիրեն հարց չյարուցեց՝ թէ ի՞նչ է թուրքին իսլամ կրօնքը, ո՞վ հիմնած է այդ կրօնքը, ո՞վ կը շարունակէ դեկավարել այդ կրօնքը, ի՞նչ է իսլամ կրօնքին փիլիսոփայութիւնը եւ, վերջապէս, քանի՞ միլիոն մարդ կը հետեւի այս՝ քրիստոնէութեան եւ հրէութեան խառնուրդով հիմնուած կրօնքին:

Դարերով հայը ապրեցաւ իսլամ աշխարհին մէջ, մեծ մասը՝ իսլամ Թուրքիա, երկար ուրիշ շրջան մըն ալ՝ արաբական աշխարհին մէջ, գլխաւորաբար՝ Սուրիա, Լիբանան, Իրաք, Եգիպտոս, Յորդանան, Պաղեստին, ներկայ օրերուն ալ՝ Քուէյթ, Արաբական Մոցի էմիրութիւններ, Սէուտական Արաբիա, առաւել՝ քիչ մըն ալ, զանազան իսլամական ուրիշ երկիրներ:

Ուր որ ալ գտնուած է հայը, գիտցած է բարի գոյակցութիւն ստեղծել արաբ կամ թուրք մահմետականին հետ, միշտ յարգելով հիւրընկալին ասպնջականութիւնը եւ գերիվարութիւնը: Վերջ ի վերջոյ, մենք եղած ենք գրեթէ միշտ հայրենագուրկ եւ թափառական եւ անոնք եղած են մեզի համար միշտ հիւրընկալ եւ ասպնջական:

Ատենն էր մեզի համար՝ իմանալու, թէ ի՞նչ է իսլամական կրօնքը: Ատենն էր մեզի համար խորը թափանցելու եւ յստակ գաղափար մը ունենալու այս կրօնքին մասին որ օրերս միայն իր մասին խօսիլ կու տայ, աշխարհով մէկ ճանչցուած մերժողականութեամբ, որոշ վայրագութեամբ, անզիջող *նիհատա-*

կան շունչով ու միշտ պարտեալի հոգեբանութեամբ:

Բայց մահմետականը ունի իր փառաւոր անցեալը եւ պատմութիւնը: Մօտէն ծանօթանալու համար իսլամին եւ Քոր'անին (իսլամական Սուրբ Գիրքը), դիմեցինք հարցին մէջ գրեթէ միակ մասնագէտ Դոկտ. Յովհաննէս Ահմարանեանին, որ ունի այս մասնանիւղին մէջ դոկտորական կոչում, որ մեզի տայ լուսաբանութիւններ եւ մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւններ այս կապակցութեամբ:

Շնորհակալ ենք, որ Դոկտ. Յովհաննէս Ահմարանեան անվարան կերպով ընդունեց մեր առաջարկը եւ «ՆՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» Օրաթերթին մէջ երկար յօդուածաշարով մը կատարեց մեր խնդրանքը, մեծ բաց մը գոցելով եւ մեր մտերը լուսաբանելով իսլամութեան մասին:

Յօդուածաշարին տպագրութեան շրջանին, մեծ, շատ մեծ էր ընթերցողներուն հետաքրքրութիւնը եւ կապուածութիւնը: Հիմա որ գիրենք հետաքրքրող նիւթը՝ «**ԻՍԼԱՄՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ**» գիրքով կը հրամցուի իրենց, վստահ եմ որ իւրաքանչիւրը պիտի անպայման ապահովէ օրինակ մը այս հրատարակութենէն, զայն գետեղելով իր տան գրադարանին մէջ, որպէս մնայուն աղբիւր ամէն տեսակ հարցադումի՝ իսլամութեան մասին:

Վահան Վահանեան

ԲԱՑԱՏՐԱԿԱՆ

Սկսել է առաջ, անհրաժեշտ է բացատրական մը տալ այն բառերուն կամ ասոյթներուն, որոնց պիտի հանդիպինք այս երկասիրութեան մէջ: Այս բառերը պիտի լուսաբանեն իսլամ պատմական, աստուածաբանական, կենցաղավարական եւ իրաւաբանական հասկացողութիւնները: Առանց անոնց, դժուար պիտի ըլլայ իսլամութիւնը լաւ հասկնալ: Ուսումնասիրութեան մէջ պիտի հանդիպինք ուրիշ բառերու եւ ասոյթներու, որոնք տեղւոյն վրայ պիտի բացատրուին:

Ա.Լ.Լ-Ա.Հ (الله)

Կը նշանակէ Աստուած, եւ չի համապատասխաներ հրեաներու Աստուծոյն: Շատ հաւանական է որ ունենայ հուրեական հին ծագում, քանի որ «ահ» հուրեական է եւ անկից եկած հայկական լեզուներու մէջ՝ կը նշանակէ ՎԱԽ, ԲԱՐՁՐ եւ ԱՍՏՈՒԱԾ: Իսկ «Ալ կամ էլ» բառը դարձեալ հուրեական-հայկական «է» բառէն ծագում առած է, որմէ «էութիւն» բառը կու գայ, ունենալով «Լ» տառը որպէս որոշիչ յօդ: Այսպէս՝ «էլ» կը նշանակէ ծանօթ էութիւն մը, ինչպէս՝ *ֆիթասպ, էլ-ֆիթասպ* (ճանչցուած գիրքը):

Ուրեմն, Ա.Լ.Լ.Ա.Հ կը նշանակէ *վախ ազդող եւ ճանչցուած գերագոյն էակը*:

Արարներու մօտ, Ա.Լ.Լ.Ա.Հը եղած է 360 աստուածներուն առաջինը, գերագոյնը եւ հզօրագոյնը: Երբ Մուհամմատը *Մաֆէ* քաղաքը մտաւ, *Քա'պա*-ի (տես՝ Ա.Լ.-ՔԱՊԱ) մէջ կործանեց բոլոր *իլահ*-ները, եւ ըսաւ՝ «*լա իլահ, իլլա Ա.Լ.Լ.Ա.Հ*» (لا إله إلا الله), այսինքն, բոլոր աստուածներու մէջ մենակը որ պիտի մնայ Ա.Լ.Լ.Ա.Հն է, եւ իրմէ զատ չկայ ուրիշ աստուած մը: 360 աստուածները համառօտուեցան գերագոյնին՝ Ա.Լ.Լ.Ա.Հին մէջ:

Ա.Լ.-ՔԱՊԱ (الکعبة)

Անծանօթ ծագում ունեցող քառակուսի սեւ ժայռ մըն է: Շատ հաւանական է որ մեծ ասուպ մը եղած ըլլայ: Ըստ

իսլամութեան, քարը հրեշտակի կողմէն զետեղուած է: Հետագային՝ Աբրահամ Նահապետը պիտի գործածէր զայն որպէս զոհասեղան, զոհելու համար իր Իսմայէլ (ոչ Իսահակ) զաւակը:

ԱԼ-ԻՍԼԱՄ (الإسلام)

Կը նշանակէ «Յանձնում», *ասլամա* (أسلم) բառէն: Արաբերէնի մէջ, բառակերտումը երբեք կապ չունի արմատի իմաստին հետ: *Ասլամա* (أسلم) բառը կու գայ *սիլմ* (سلم)՝ խաղաղութիւն բառէն, բայց բառակերտուածը կապ չունի արմատին հետ:

ԱԼ-ՔՈՐԱՆ (القرآن)

Ասորական արմատ ունի՝ *փուրիանու* (قرآنو): Կը նշանակէ «կարդացուելիք»: (*Յաւելեալ մանրամասնութիւններ՝ երբ պիտի խօսուի իսլամութեան սրբազան գիրքին մասին*):

ԱԼ-ՀԱՏԻԹՆ (الحديث)

Մուհամմատի բերանացի խօսքերն ու գործերն են, որոնք իսլամութեան առաջին դարերուն գրի առնուած են: *Հատիթի* Քորանին հետ միասին կը կազմեն իսլամական օրէնսդրութեան երկու հեղինակաւոր աղբիւրները: (*Մանրամասնութիւնները յառաջիկայ գլուխներուն մէջ*):

ԱՇ-ՇԱՐԻՍ (الشريعة)

Իսլամական գերագոյն օրէնսդրութիւնը որով մահմետականը կը կառավարէ իր անհատական եւ հասարակական կեանքը: Իսլամը առած է շարիատն իր բարոյական, կենցաղավարական, տնտեսական, բարեպաշտական, քաղաքական եւ իրաւաբանական կեանքի հիմնաքարը:

Այսօր, կան պետութիւններ որոնք կը կիրարկեն իսլամական օրէնքը, ինչպէս՝ Սուտան, Իրան, Նիցերիա, Սեուտական

Արաբիա, Գոմոր Կղզիները: Ուրիշ երկիրներ ալ պայքար կը մղեն որ այդ օրէնքը պետութեան գլխաւոր օրէնքը չդառնայ, ինչպէս՝ Ալներիա, Ինտոնիզիա, Մալեզիա, Եգիպտոս...

Պիտի տեսնենք թէ ինչպէս շարժաով կառավարուած վարչակարգը անգիշող է կնոջ իրաւունքին եւ փոքրամասնութիւններու նկատմամբ:

Ա.Հ.Լ.-ՈՒԼ-ՔԻԹԱՊ (أهل الكتاب)

Կը նշանակէ «Գիրքին ժողովուրդը», այսինքն՝ այն ժողովուրդները (հրեայ եւ Քրիստոնեայ), որոնք ԳԻՐՔԸ ունին: Այս ԳԻՐՔԸ հրէական վերծանութեամբ Թորան՝ (التوراة) Հնգամատեանն է, եւ ինճիլը՝ (الإنجيل) Աւետարանն է: Ինչպէս պիտի տեսնենք, Քոր՝անը, Թորան եւ Ինճիլը մէկ ԳԻՐՔ են՝ Ալ ՔԻԹԱՊ:

Ա.Ն-ՆԱՊԻ (النبي)

Չի նշանակեր մարգարէ՝ հրեայ եւ քրիստոնեայ հասկացողութեամբ, այսինքն՝ ապագան գուշակող, քանի որ Մուհամմատ ո՛չ մէկ մարգարէութիւն ըրած է: Այս բառին արմատը նապա՝ (نبا) է, այսինքն՝ «լուր»: Մուհամմատ աւելի լրաբեր է, քան մարգարէ:

Ա.Լ.-ՔԱՖԻՐ (الكافر)

Այն անձն է որ կը մերժէ Ալլահին գոյութիւնը, Մուհամմատին եւ մարգարէներուն մարգարէ ըլլալը, կը ժխտէ երկինքի եւ դժոխքի գոյութիւնը, կը մերժէ վերջին դատաստանի օրը..., որ կ'ընդունի սուրբերու բարեխօսութիւնը, եւլն:

Ա.Լ.-ՄՈՒՇՐԻԲ (المشرك)

Կը նշանակէ «բաժնեկից դարձնող»: Այն անհատն է որ

միակ Աստուծոյ մասնակից կը դարձնէ ուրիշ աստուածներ: «Մուշրիֆ» սխալ մեկնարանութեամբ եւ հասկացողութեամբ քրիստոնեան է, քանի որ Աստուծոյ հետ «աստուածակից» են՝ Քրիստոսը, Հոգին եւ Մարիամը: *(Այս վարկածներուն հերքումը պիտի տեսնենք, երբ խօսինք Սուրբ Ներոսը-դութեան մասին):*

ԱՍ-ՍՈՒՐԱ. (Գ) (السورة)

Քոր'անը ունի 114 գիրք, կամ *Սուրադ*: Այդ *սուրադ*-ներէն մաս մը կը կոչուի Մաֆայեական (*المكِّيَّة*) . Իսկ մեծ մասը՝ Մատինական (*المدنيَّة*) : Անոնք ժամանակագրական կարգով չեն դասաւորուած, այլ կը սկսին ամենաերկարէն մինչեւ ամենակարճը:

(Յաւելեալ մանրամասնութիւններու համար՝ տեսնել Քոր'անի մասին գլուխը)

ԱԼ-ՃԱՀԻԼԻԱ (الجاهليَّة)

Կը նշանակէ «տգիտութեան կացութիւն»: Այսինքն՝ Մուհամմատէն առաջ՝ Արաբական Թերակղզիին մէջ տիրող ընկերային եւ կրօնական «խաւար» իրավիճակը: Իսլամութիւնը կ'ուզէ արաբ աշխարհը տեսնել տգէտ, անգրագէտ, խաւարամած եւ կիսավայրենի, կամովին անգիտանալով սակայն, թէ Մուհամմատէն առաջ արաբական բանաստեղծութիւնը իր գագաթնակէտին հասած էր արդէն:

ԱԼ-ՃԻՀԱՏ (الجهاد)

Սրբազան պատերազմ, որուն նպատակն է Աստուծոյ կրօնքը (իսլամութիւնը), տարածել: Քոր'անի մէջ, տեղ տեղ կը խօսուի սրտի *նիհատի* մասին, բայց ընդհանրապէս նիհատը ճանչցուած է որպէս սուրբ պատերազմ: Քոր'անի մէջ հարիւրաւոր անգամներ գործածուած են «կռուէ՛, պայքարէ՛, սպաննէ՛, վիզը ոլորէ՛, ջախջախէ՛, մեռցո՛ւր» բառերը:

ԱՍ ՍԱՆԱԼ ՀԻՃՐԻՅԱ (السنة الهجرية)

Հիճրայի (փախուստի) տարին: Իսլամը չի հետեւիր քրիստոնեական օրացոյցին: Իսլամական տարին կը սկսի 20 Յունիս 662-ին, երբ Մուհամմատ Ասու Պակրի (أبو بكر) հետ Մաքայէն Մատինա փախաւ:
(Տեսնել յաւելեալ բացատրութիւններ՝
«Մուհամմատի կեանքը» գլուխին մէջ):

ՍՈՒՆՆԻ-ՇԻԻ (سني - شيعي)

Իսլամութեան գլխաւոր երկու ճիւղաւորումներն են: Սուննին կ'ընդունի Մուհամմատին յաջորդող չորս խալիֆաներուն (خليفة) հեղինակութիւնը, իսկ Շիիները կ'ընդունին այս չորսերու վերջինին՝ Ալիին հեղինակութիւնը: Սուննիները ունէին խալիֆա (خليفة), իսկ Շիիները, մինչեւ այսօր, ունին Իմամ (إمام):
(Տեսնել՝«Իսլամութեան կրօնական հոսանքները գլուխը»):

ԱԹ ԹԱՍԱՈՅ (التصوف)

Սուֆը՝ բուրդ բառէն կու գայ: Այն կրօնական-հոգեւոր հատուածն է որ ինքզինք աղօթի, պահեցողութեան եւ Աստուծոյ հետ սերտ յարաբերութեան մէջ կը դնէ:

ԱՍ ՍՈՒՀԱՊԱ (الصحابة)

Մուհամմատի անմիջական ընկերները:

ԱՐԱՐՆԵՐԸ

ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԸ

Արարները բնական են գլխաւորապէս երկու վայրերու մէջ՝ անապատը, եւ կոչուած են *ալ պատու* (البدو), եւ Կարմիր Ծովը եզերող ֆաղաֆներու մէջ եւ կոչուած են *ալ-հատար* (الحضر):

Անապատի բնակիչները տեղափոխուող ժողովուրդ եղած են: Ովասիսէ ովասիս, իրենց վրանները կը լարէին անձրեւի ջուրէն հաւաքուած ջրհորներու մօտ: Իրենց կեանքին մեծ մասը կը զբաղէին ուղտապանութեամբ եւ խաշնարածութեամբ: Իրենց գլխաւոր սնունդն էր ուղտի կաթը եւ արմաւը:

Արարներուն գլխաւոր բնակավայրը եղած էր Ալ Հիճազ (الحجاز), Նաժտ (نجد), եւ Ալ-Եմեն (اليمن): Հիճազը եղած է տնտեսական մեծ կեդրոն մը, եւ հոն՝ արաբէն առաջ, հրեայ ցեղախումբեր բնակած են: Հիճազի մէջ Մաֆա (مكة) եւ Ալ Մատինա (المدينة) ֆաղաֆները: Մու համմատի բազմաթիւ յարձակումներն ու հարստահարութիւնները եղած են Արաբական Թերակղզիի այս շրջաններուն:

Եմենը կը գտնուի Թերակղզիին հարաւը. հոն են բարեբեր Օմանը (عمان), Նաժրանը (نجران), Մա'րապ Ջրամբարը (سدّ مارب) եւ Հատրամութը (حضرمت), որ հռչակաւոր էր համեմներով, խունկով եւ անուշահոտ իւղերով: Յետագային, այս վայրերը մեծ դեր պիտի խաղային արաբական եւ իսլամական պատմութեան մէջ:

ՇԱԳՈՒՄԸ

Ամէն արաբ իսլամ չէ, ոչ ալ ամէն իսլամ՝ արաբ է: Արաբական երկիրներու բնակիչները արաբերէն կը խօսին, արաբական մշակոյթ ունին, անոնց մեծ մասը իսլամ է,

բայց այդ երկիրներու մէջ ապրողները անպայման արարական ծագում չունին:

Այսօր գոյութիւն ունի ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԼԻԿԱՆ, բայց անոր անդամներուն շատերը արաբ չեն: Հիւսիսային Ափրիկէի արաբան երկիրները (Մորիդանիա, Ալճերիա, Մարոք, Լիպիա, Եգիպտոս, Սուտան, Սոմալիա, Ճիպութի), արաբացած են, բայց արաբ չէին:

Արաբները հին ժողովուրդ եղած են: Անոնցմէ մաս մը գնաց Եփրատ-Տիգրիսի մօտ ապրելու եւ ունեցան ֆաղաֆակրթութիւն, իսկ մեծ մասը որ Արաբական Ռեթակոլդիին մէջ մնաց, դարձաւ պետու եւ ապրեցաւ ցեղախումբերով:

Ինչպէս հայոց պարագային, (աւելի կառչած էին իրենց տոհմին եւ գերդաստանին քան հայկականութեան), այսպէս ալ արաբը հաւատարիմ էր իր ցեղախումբին, անոր բարբերուն, լեզուին եւ սովորութիւններուն: Արաբը նախ եւ առաջ *Քորայշ* (قُرَيْش) ցեղախումբով հպարտ էր, յետոյ ինքզինք արաբ կը համարէր:

Արաբը շատ աւելի ուշ ֆաղաֆակրթութիւն ունեցաւ, որովհետեւ ֆաղաֆակրթութիւն ունենալու համար, հարկաւոր է կայուն վիճակ մը: Արդ, արաբական ցեղախումբերը տեղէ տեղ կը ճամբորդէին. հաստատ կայ չունէին եւ յաճախ ջուրի եւ արօտի համար կռիւ կ'ընէին: Այս հասկացողութեամբ կարելի է եզրակացնել նաեւ որ արաբը, թէեւ սեմական էր, բայց միատարր չէր: Հարաւի արաբը աւելի ֆաղաֆակրթ էր քան հիւսիսի արաբը: Լեզուն ալ տարբեր էր: Նամենի արաբերէնը ունէր եւթնպական եւ աֆատական ազդեցութիւն, իսկ հիւսիսի լեզուն աւելի կապ ունէր հրէական եւ նապաթէական լեզուներու հետ:

ՑԵՂԱԽՈՒՄԲԵՐԸ

Արաբ պատմիչները կը վկայեն, թէ հիւսիսի արաբները կը սեռին Իսմաիլէն, որ Աբրահամ Նահապետի եւ *Հաֆար* (هاجر) հարնին զաւակն էր: Իսկ հարաւի արաբները կը սեռին Աստուածաշունչի մէջ յիշուած Եօֆթան կամ ձոքթանէն (قحطان), որ իր կարգին Նոյ նահապետին

ծորն էր:

Այս երկու բաժանումներու պատկանող ժողովուրդները, ո՛չ թէ միայն իրենք իրարու դէմ էին, այլ նոյն հատուածին մէջ եղող ցեղախումբերն ալ:

Մուհամմատէն առաջ, Եամենի մէջ ապրող ցեղախումբերը աւելի արժանիքներ ունէին իրենց քաղաքակրթութեան եւ մշակոյթին համար, սակայն Մուհամմատի պատճառով, որ Մաքքայի մէջ ապրող Քորայշ ցեղախումբէն էր, բնականաբար, հետագային, այս ցեղախումբը իր գերակշռութիւնը պիտի ունենար արաբական եւ իսլամական հարցերու մէջ:

Եամենի հռչակաւոր ցեղախումբերը մեծամասնութեամբ Քրիստոնեայ էին (*տեսնել «Քրիստոնէութիւնը եւ Արաբական Թերակղզին» գլուխը*): Այդ կարեւոր ցեղախումբերէն էին՝ Հիմիար (*حمير*), Թաի՝ (*طي*), Համտան (*همدان*)..., Իսկ Հինագի ցեղախումբերէն կարաւորագոյնը Քորայշն էր, Ապս եւ Զիպեան (*عيس وذيبيان*), Պաքր (*بكر*), Ռապի՛ա (*ربيعة*) եւ երկու հրեայ ցեղախումբեր զորս Մուհամմատը ջարդեց՝ Քուզա՛ա եւ Քայնաֆա՛ (*قُضاعة وقينقاع*) :

Ի՞նչ կարելի է յիշել Դամասկոսի եւ անոր շրջանին մէջ ապրող ցեղախումբերու մասին: Հոն ապրող արաբները աւելի մօտ ըլլալով հռոմէացիներուն եւ ապա՝ բիւզանդացիներուն, շատ աւելի քաղաքակրթ էին ու մշակուած: Անոնց ամենէն հռչակաւոր ցեղախումբերը Ղասսանիներն էին (*الغسانيون أو الغساسنة*) եւ Թաննուխը (*تنوخ*)՝ երկուքն ալ քրիստոնեայ ցեղախումբեր:

ՆԿԱՐԱԳԻՐՆ ՈՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿԸ

Տարածուելու համար, իսլամութիւնը չէր կրնար Արաբիայէն աւելի բեղուն դաշտ մը գտնել: Կրօնք մըն էր որ կաղապարուեցաւ արաբի մտայնութեան համեմատ եւ յագեցուց ու օրհնեց անոր անհատական, ընկերային, սեռային եւ կենցաղավարային ձգտումները: Իսլամութենէն առաջ, արաբը արդէն բազմակից էր, իսլամութիւնը եկաւ

եւ Աստուծոյ հրամանով չորսի սահմանափակեց կիներու թիւը: Իսլամութեանն առաջ, արաբը հարստահարող էր եւ պատերազմներու աւարով կ'ապէր: Իսլամութիւնը յագուրդ տուաւ այս դուրքեան եւ նուիրագործեց զայն: Քոր'անը լեցուն է պատերազմելու, հարստահարելու, թշնամիներու ինչքը, կալուածը եւ կիները գրաւելու մարտահրաւերներով:

Արաբը գիտակից չէր վաճառականութեան արուեստին: Անոր համար չկարողացաւ իւրայատուկ կեդրոններ ունենալ: Մաքան եւ Մատիւան աւելի կարաւաններու խաչմեռուկներ էին՝ քան վաճառականութեան իսկական կեդրոններ. եւ եթէ արաբը զբաղեցաւ վաճառականութեամբ, ան աւելի կարաւաններու առաջնորդ, ճանապարհացոյց էր եւ յարձակողներու դէմ պաշտպան:

Արաբը սերտ կապ ունէր իր ցեղախումբի անհատներուն հետ: Կը պաշտպանէր իր «եղբայրը բոնաւո՛ր ըլլար կամ բոնադատուած» (أَنْصِرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا): Չէր սպաններ թշնամին, եթէ այդ թշնամին գար եւ իր մօտ ապաստանարան գտնէր:

Արաբը վեհանձն էր, եւ այս վեհանձնութիւնը կը զբտնենք արաբական հին բանաստեղծութիւններու մէջ: Հակառակ անապատային խառնուածքի, այսինքն՝ հակառակ կասկածամիտ, վրիժառու եւ բոնակալ ըլլալուն, ան քաջ էր, հիւրասէր եւ առատաձեռն:

Կիւնը արաբներու մօտ այր մարդէն աւելի ցած էր, որովհետեւ չէր պատերազմեր եւ չէր կրնար հարստահարել: Իր գործերը տան եւ անմիջական շրջանի մէջ սահմանափակուած էին: Կթելը, ջրհորէն ջուր հանելը, փայտ հաւաքելը, արածելը՝ կը կազմէին իր գլխաւոր զբաղումները: Տան մէջ խօսք չուներ. ան ամէն բանի մէջ իր ամուսնոյն հանդիպի պիտի պատճառէր եւ կուրօրէն անոր հնազանդէր: Ապահարզանը տարածուած չէր, որովհետեւ եթէ կիւնը մանչ զաւակ չբերէր, արաբը ունէր ուրիշ կիւներ որոնք այս կարիքը կը հոգային: Եւ որպէսզի արաբ կնոջ ընկերային վիճակը ենթակայ մնար այր մարդու իշխանութեան եւ հանդիպին, իսլամութիւնը, *հիստիթի*էն քաղելով, աստուածային հեղինակութեամբ սահմանեց այր մարդը եւ

ըսաւ, թէ կիները «կրօնապէս եւ մտայնօրէն պակասաւոր
են», արաբերէնով՝ (ناقصات دينا وعقلا):

Միջին դարու արաբ հոչակաւոր գրող եւ պատմիչ՝ *Իպն
Խալտուն* (إبن خلدون), շատ վատ արտայայտութիւններ ունի
արաբներու վերաբերեալ: Ըստ իրեն, «Վայրագ եւ անմար-
դարնակ վայրերու մէջ ապրելով, արաբը ունեցաւ նոյն
նկարագիրը: ... Երբ արաբները երկիրներ գրաւեցին, այդ
երկիրներուն կործանում բերին, որովհետեւ վայրագ ժո-
ղովուրդ եղած են. քարը շէնքերէն կը վերցնեն եւ շէնքը
կը կործանեն տակաւներ շինելու համար... Դրամ չեն
վաստակիր, եւ երբ ուզեն դրամ ունենալ, կը դիմեն
հարստահարութեան եւ կողոպուտի: Տեսէ՛ք թէ ինչպէս Ի-
րաքը շինուեցաւ Պարսկական աներակներու վրայ, կամ
տեսէ՛ք Դամասկոսի վիճակը: Տեսէ՛ք երբ գրաւեցին *Քու-
ֆան*, *Պասարան* եւ *Քայրաուանը*, ինչպէս վերածեցին անոնց
գեղեցիկ պալատները՝ ախոռներու եւ ուղտեր պահելու: ...
Արաբները հեռու են գիտութիւններէ եւ եթէ գիտութիւնը
եւ արուեստը արաբներու մէջ մտաւ, անոնց մուտքը կը
պարտին պարսիկներուն եւ այն ժողովուրդներուն որոնք
պարտադրաբար իսլամութիւնը ընդունեցան»:

(Արաբներու պատմութիւն, Բ. հատ. էջ 126-127):

Նուազ խիստ, բայց անոր գաղափարակից է ուրիշ
հոչակաւոր գրող մը՝ *Ալ-ժահեզ* (المجاهظ), որ սապէս ար-
տայայտուած է. «Արաբը չէ ունեցած ո՛չ գիտութիւն, ո՛չ
փիլիսոփայութիւն, ո՛չ ալ ժառանգուած գիր ու գրականու-
թիւն: Անոնց տեղ ունեցաւ լեզուաբանութիւն եւ հոետորու-
թիւն: ... Արաբին մօտ ամէն ինչ ոտքի վրայ առնուած ո-
րոշում է եւ յաջողած է այդ որոշումները առնելու մէջ,
քանի որ հմտօրէն գործածած է իր լեզուանի տաղանդը»:

(Ալ-Պայեան Ուադ-Դապլին (البيان والتبيين), Գ. հատ.):

Անշուշտ, այս վարկածները՝ վիճելի են, բայց երբ
սկնարկ մը նետենք այսօրուան արաբական կամ իսլամական
ժողովուրդներու վրայ, վերը յիշուած գրողներուն ըսած-
ները այնքան ալ անիրական չեն թուիր: Արաբներու ընտ-
րանին, մինչեւ այսօր, երբ կ'ուզէ զարգանալ, բարձր եւ

որակաւոր կրթութիւն ու բարձրորակ վկայական ստանալ, կը դիմէ Միջին Արեւելի քրիստոնեայ դպրոցներուն կամ Արեւմուտի համալսարաններուն:

ԱՐԱՐԻՆ ԿՐՕՆՔԸ

ՀԵՔԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԻՍԼԱՄՈՒԹԵՆԷՆ ԱՌԱՋ

Հիւսիսային Արաբիոյ եւ Հարաւային Արաբիոյ մէջ եղած զարգացման եւ քաղաքակրթութեան տարբերութիւնները աւելի ակնյայտ են, երբ երկու հատուածներու միջեւ եղած կրօնական տարբերութիւնները ուսումնասիրւին:

Թէեւ հիւսիսային ու հարաւային Արաբիոյ ժողովուրդներու մեծամասնութիւնը հեթանոս էր, բայց հիւսիսի արաբը աւելի պարզ էր իր կրօնական պարտականութիւններու մէջ, անոր կրօնքին կարգ ու սարքն ալ նուազ բարդ՝ քան Եմենի հեթանոսութիւնը, որ կապուած էր աստղագիտութեան հետ եւ զոհեր մատուցանելու արարողութիւնները աւելի շեշտուած են իրենց մօտ:

Արաբը կը հաւատար թէ իրերը կը շարժին ոգիներէն, անոր համար այս ոգեղէն էակները պաշտուեցան որպէս աստուածներ: Եւ ոյժերու մէջ կային երկու խաւ կամ երկու տեսակ՝ վերնական ոյժերը՝ անձրեւը, փոթորիկը, աստղերը, որոնք աստուածներ եղան, իսկ ցած խաւի ոյժերը նկատուեցան թշնամի եւ բնակարան սատանաներու (شیطان) եւ ճիւղներու (չար ոգիներու) (جن):

Արաբները յատուկ յարգանք ունէին քարերու նկատմամբ. չմոռնանք որ անապատներու մէջ քարերը գրեթէ բացակայ են, ուրեմն այդ սրբազան քարերը պիտի ստանային անուն եւ դառնային պաշտամունքի առարկայ: Յիշեցնեմ թէ այդ քարերը մասնաւոր գծագրութիւններ կամ քանդակագործութիւններ չունէին. պարզ քարեր էին՝ տարօրինակ ձեւերով եւ գոյներով: Արաբը պաշտեց զանոնք եւ անոնց մէջ տեսաւ իզական եւ առական աստուածներ, որոնք կը ներկայանային 360 կուռքի մէջ եւ որոնց ամենէն հռչակաւորները՝ Ալ-Լադ, Ալ Իզզա եւ Ալ-Մանադ

էին (المناة، العزى، اللات), որոնք նշուած են Քոր'անի մէջ: Պատմութիւնը կ'ըսէ նաեւ, թէ արաբ ցեղախումբերը պատերազմներուն՝ իրենց հետ կը տանէին իրենց կուռքերը: (Sbu՝ Աթ-Թապարի, تاريخ الرسل والملوك الطبري, Առաքեալներու եւ թագաւորներու Պատմութիւն, հատ. Ա):

Մուհամմատին վերագրուած *հատիթի* մը մէջ, արաբներ կու գան եւ կը հարցնեն. «Ալլահը պաշտելու հրաւեր կու տաս. Իսկ այս երեք կուռքերու մասին՝ *Ալ-Լադ, Ալ Իզ-զա* եւ *Ալ-Մանադ* (اللات، العزى، المناة), ի՞նչ է կարծիքդ»: Մուհամմատ կը պատասխանէ. «Անոնց բարեխօսութիւնը ընդունելի է»:

ՀՐԷԱԿԱՆ ԿՐՕՆՔԸ

Հրեաները չունէին Հոռմի պէս պետութիւն մը որ կրօնքը տարածէր. անոր համար հրէութիւնը ազդեցութիւն չունեցաւ Արաբիոյ մէջ:

Հրեաները վաղուց մտեր էին Արաբիա եւ կարգ մը արաբ ցեղախումբեր ընդունած էին Մովսէսի կրօնքը, որպէսզի կարողանային հրեաներու հետ լեզու գտնել վաճառականութեան մէջ մտնելու եւ անոնցմէ օգտուելու:

Իսկ հարաւի հրեաները (Յամեմ), վաղուց հոն էին. շատ հաւանական է որ իրենց գաղթը Իսրայէլէն՝ Սողոմոն Թագաւորի օրերուն եղած ըլլայ:

Ըստ միջնադարեան *Ել-Համաուի* պատմիչին (ياقوت الحموي), Մովսէս Մարգարէն մինչեւ *Հինագ* իջած է (Երկիրներու Համայնագիտարան: (معجم البلدان), բայց այս վարկածը չի համապատասխաներ Աստուածաշունչի պատմական տուեալներուն: Իսլամը կ'ուզէ անպատեհառ ինքզինք կապել Հին Կտակարանին: Այս մօտեցումով նաեւ ուզեց Արրահամն ալ Մաքքէի մէջ տեսնել:

Ի՞նչ էին հրեաներու դէպի Արաբիա եւ յատկապէս *Հինագ* գաղթելու պատճառները:

1. Հրեաներու բազմացումը Իսրայելի մէջ՝ կ'ըսուի թէ, Քրիստոսէ վերջ, Ա եւ Բ դարերուն, գրեթէ 4 միլիոն հրեայ կար:

2. Ա եւ Բ դարերու հալածանքները ստիպեցին որ հրեաները հարաւ իջնեն:

(Այս հարցի մասին ամբողջ յաջորդ գլուխը պիտի յատկացուի, ուր պիտի փաստուի նաեւ Մուհամմատի հրէացած քրիստոնէական ծագումը):

Հրեաներու խուժումը Արաբական Թերակղզիին մէջ ունեցաւ կրօնա-լեզուական ազդեցութիւն: Արաբը իմացաւ տիեզերքի ստեղծումին պատմութիւնը, գիտցաւ որ «Կշիոֆ» մը կայ դատաստանի վերջին օրը, գիտցաւ երկինքի եւ դժոխքի գոյութեան եւ անոնց ինքնութեան մասին տեղեկութիւններ: Իսկ լեզուական ասպարէզէն ներս, շատ հրէական բառեր մտան արաբերէնի մէջ, ինչպէս՝ *նեհեցնեմ, Իսլիս, Շայթան...* Արաբները ընդօրինակեցին հրեաներէն ուխտագնացութիւնը (حج), գոհ մատուցանելը (الذبايح), եւ տօնակատարութիւնները (الإحتفال بالأعياد) :

(Sbu՝ ձիրնի Զէյտան, تاريخ التمدن الإسلامي),
Իսլամ Քաղաքակրթութեան Պատմութիւնը, հատ. Ա):

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԱԲՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՀՐԷԱԴԱՒԱՆՆԵՐ

Քրիստոսի Յարութենէն վերջ, Իսրայէլի մէջ Յիսուսի հետեւողները երկու մասի բաժնուեցան:

Սկզբնական շրջանին, բոլոր հաւատացեալները հրեայ էին, նոյն հոգիով կը յաճախէին Տաճարը (Գործ Առաջելոց 2:49), *Բաւեթը* (հրեական Ջատիկը կը սօնէին) (Գործ.20:6), եւ անոնց առաջնորդը Սուրբ Յակոբն էր՝ Տեառնեղբայրը: Հարցեր չկային տակաւին, մինչեւ որ Քրիստոնէութիւնը Իսրայէլէն դուրս տարածուեցաւ: Երբ Պօղոս Առաքեալ ֆրիստոնէութիւնը սկսաւ Անտիոքի, Յունաստանի եւ Հռոմի մէջ տարածել, նեղք մը բացուեցաւ ֆրիստոնէադաւան հրեաներու եւ սփիւռքի հրեայ եւ ոչ հրեայ նորադարձներու (Gentiles) միջեւ:

Որոշ անհամաձայնութիւններ ծագեցան երկու առաջնորդներու միջեւ: Յակոբը կ'ուզէր, Քրիստոս ընդունելով հանդերձ որպէս Տէր եւ Աստուած, հաւատարիմ մնալ մովսիսական օրէնքներուն, այսինքն՝ պահել Շաբաթը, թլփատուիլ եւ շարունակել Տաճար յաճախել: Պօղոս առաքեալը դժուարութիւն ունեցաւ, գերի եւ երկրորդ դասակարգի համարուած հրեաներու սովորութիւնները՝ նորադարձ ֆրիստոնէաներուն «պարտադրել»: Առաջին հոսանքի պատկանողները կառչած մնացին իրենց սկզբունքներուն եւ տրուեցաւ անոնց ազգայնական անուանում՝ *ՆԱԶՈՎՐԵՑԻՆԵՐ* (Քոր'անի մէջ *նասարա*), իսկ երկրորդ խումբի հետեւողները՝ Անտիոքի մէջ սկսան կոչուիլ *ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆԵՐ*: Մոհամմատը ճանչցաւ միայն Նազովրեցի աղանդը եւ ինչպէս պիտի տեսնենք, յարեցաւ անոր եւ անոր սկզբունքներն ու սովորութիւնները գործադրեց: Անոր համար ալ Քոր'անի մէջ բնաւ չենք հանդիպիր «ֆրիստոնէաներ» բառին, այլ միայն «Նասարա»՝ (نصاری)

Նագովրեցիներ՝ բառին:

Ի՞նչ ՊԱՏԱՀԵՑԱԻ ՆԱՍԱՐԱՆԵՐՈՒՆ

Վիեր, Պօղոսի ֆրիստոնեաներուն եւ Հրէաստանի Նագովրեցիներուն միջեւ աւելի խորացաւ, երբ Պօղոս Առաքեալ յայտարարեց, թէ փրկութիւնը շնորհով է եւ ոչ՝ մովսիսական օրէնքներու գործադրութեամբ: Քրիստոնէադաւան հրեաները (Նագովրեցիներ կամ *Նասարաներ*), չհանդուրժեցին Պօղոսի ըսածները եւ սկսան անոր եւ ֆրիստոնեաներու դէմ բամբասանք, մատուցելու եւ հալածանք յարուցել: Պօղոս սկսած էր արդէն մովսիսականութենէ ձերբազատելու պայքարը: Քանի որ « *Օրէնքը դաստիարակ էր մինչեւ Քրիստոսի գալը, անոր կարիքը չունինք այլեւս, քանի որ Քրիստոսի շնորհքն է որ պիտի փրկէ*» (Գաղ. թուղթը 3:29):

Նագովրեցիները չներեցին Պօղոսին, ոչ ալ Պետրոսին, որ Անտիոքի մէջ հաշի նստաւ ոչ հրեայ ֆրիստոնեաներու հետ, ինչ որ պղծութիւն պիտի համարուէր: Նագովրեցիները ամէն տեղ շրջեցան Պօղոսը վարկաբեկելու եւ հալածելու: Եփեսոս, Գաղատիա, Փիլիպպէ եւ Մակեդոնիա հանդիսացան պայքարներու վայրերը եւ Պօղոս քանիցս իր նամակներով յորդորեց, սպառնաց եւ ըսաւ թէ նագովրեցիներու սխալ ընթացքը պառակտում պիտի բերէր: Յետոյ երբայեցիներու ուղղուած նամակին մէջ զգուշացուց ֆրիստոնէադաւան հրեաները, որ հաւատքը Քրիստոսի խաչով եւ յարութեամբ եկաւ եւ թէ՛ Քրիստոսն է այդ փրկութեան հանապարհը (Եբր.10:19): Բայց ի գո՛ւր: Պօղոս խուլ ականջներ գտաւ: *Նասարաներ ուզեցին Մովսէսը ու Յիսուսը մարգարէներ համարել, ընդունիլ Թորան (التوراة) Հնգամատեանը եւ Աւետարանը միեւնոյն համարժէքով: Յետագային, Իսլամութեան հիմնադրեբէն պիտի ըլլան այս երկու սկզբունքները՝ ընդունելի Քրիստոսը որպէս մարգարէ, ընդունելի Մովսէսն ու Քրիստոսը համահաւասար «Մի բաժներ զիրեմէ իրարմէ» (لا تفرق بينهم) (Գոր՝ան) եւ ընդունելի Թորան (التوراة) եւ Իննիլը (الإنجيل) Աւետարանը (եզակի եւ ոչ՝ 4 Աւետարան-*

ները)՝ որպէս Քոր՝անի հետ համահաւասար Աստուծոյ Գիրքը: Այս Նասարաները, ինչպէս պիտի տեսնենք, պիտի իջնեն դէպի հարաւ, խառնուին տեղացի արաբներու հետ, անոնց պիտի փարոզեն աղաւաղուած վարդապետութիւններ եւ Քոր՝անն ու Մոհամմատը պիտի որդեգրեն Նագովրեցի աղանդաւոր այս բոլոր վարդապետութիւնները:

ՆԱԶՈՎՐԵՑԻՆԵՐԸ 70-135 ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

ա- Համբարձումէն՝ 70 թուականը

Երկու կարեւոր դէպքեր պատահեցան: Առաջինը՝ Երուսաղէմի մէջ եկեղեցիի առաջին ժողովը՝ որ տեղի ունեցաւ 49 թուին, ուր եկեղեցին նկատեց, թէ հրեաներ «գաղտնի կերպով մտած են եկեղեցիին մէջ եւ ջանացած են ուրիշ անտարան մը փարոզել»: Այս Աւետարանը **ԵՐՐԱՅԵՑԻՆԵՐՈՒ ԱՆՏԱՐԱՆՆ** (*إنجيل العيرانيين*) է, որ օրինաւոր չէր եւ պարականոն համարուած էր: Այս անտարանը Նագովրեցիներու մօտ գործածութեան մէջ էր եւ յետոյ -ինչպէս պիտի տեսնենք -, աղբիւր պիտի ըլլար իսլամական վարդապետութեան, պատմական անցուդարձերու նկարագրութեան, ինչպէս նաեւ օրէնսդրութեան: Քոր՝անը Երրայեցիներու անտարանն է, որ Երրայերէնէ արաբերէնի թարգմանուեցաւ Մոհամմատի ազգականներէն մէկուն՝ *Ուարաֆա Պըն Նաօֆալի* (*ورقة*) (կողմէ, որ առաջնորդ աղանդաւոր «Եպիսկոպոս»ն էր Մաֆա ֆաղաֆին:

Երկրորդ գլխաւոր դէպքը Երուսաղէմի առաքեալին՝ Ս. Յակոբին մարտիրոսացումն է: Նագովրեցիները այս առաքեալի մահով, կորսնցուցին իրենց ձայնը, ազդեցութիւնը եւ յոյսերը: Սխալ չհասկնանք: Յակոբ առաքեալը, թէեւ հրեայ եւ հրէասէր, բայց եկեղեցւոյ սիւներէն էր, ուղղափառ եւ Քրիստոսի աստուածութեան հաւատացող: Նագովրեցիները կը տեսնէին անոր մէջ հրէական ազգայնականութիւնը: Կը կարծէին թէ Քրիստոս՝ հրէածին, հրէասէր եւ Իսրայէլի ժողովուրդէն ծագում առած, եկեղեցւոյ կառավարութիւնը

պիտի յանձնէր անոր՝ իր արիւնակից Յակոբին: Նազովրեցիները յուսախարութենէ յուսախարութիւն անցան: Եւ ամենամեծ յուսախարութիւնը եղաւ, երբ հոռմէացիները Երուսաղէմը կործանեցին՝ 70 թուին: Նազովրեցիները այլեւս կապ պիտի չունենային Մայր Եկեղեցիի հետ: Հալածուած, մեկուսացուած՝ ուրիշ ելք չունէին եթէ ոչ՝ հեռանալ հոռմէական տիրապետութենէ եւ երթալ հեռաւոր Արաբիոյ անապատներու մէջ ապաստանարան գտնելու համար:

բ-Երուսաղէմի Տաճարին կործանումը

Հրեաները, Նազովրեցի, նորադարձ, սփիւռփի գաւակ ըլլան կամ տեղացի, իրենք զիրենք կը համարեն Աստուծոյ (Եհովայի) ընտրուած ժողովուրդը, Իսրայէլը՝ խոստացուած երկիրը, իսկ տաճարը՝ Աստուծոյ ներկայութիւնը: Ուրեմն, ոչ մէկ օտար պետութիւն իրաւունք ունի այս երեք սրբազան հանգամանքները անտեսելու: Հետեւաբար, Բ. դարուն սկիզբը, տեղի կ'ունենայ հրէական առաջին ապստամբութիւնը: Հոռմէացիները, Վեսպասիանոս զօրավարի առաջնորդութեամբ, կը կործանեն Երուսաղէմը: Ըստ Եվսեբիոս հրեայ պատմիչին, պաշարուած ժողովուրդը իրարու միսը կերաւ (Եվսեբիոս, **Եկեղեցւոյ Պատմութիւն, հատ. 3, 5րդ ստորաբաժանում**): Շատ մը հրեաներ, նազովրեցիներ եւ Քրիստոնեաներ, նախապէս լուր առնելով, կարողացան փախչիլ, վերադառնալու յոյսով: Ոմանք վերադարձան: Քրիստոնեաները սկսան գաղթել, իսկ նազովրեցիները աւելի խորանալով իրենց մոլար վարդապետութեան մէջ, աւելի կղզիացան: Անոնցմէ դուրս եկան նոր աղանդներ, ինչպէս՝ Էպիոնականութիւնը (الأبيونية), Մարիամի աստուածացումը (المریمیة), Գերենդականութիւնը (الکیرنثیة), Գիսայիութիւնը (الکيسائیة)... որոնք մեծ ազդեցութիւն պիտի ունենային իսլամական վարդապետութեան վրայ:

Քիչ ետք, պիտի բաղդատենք իսլամութեան ուսուցումը այս աղանդաւորական հոսանքներու վարդապետութիւններու հետ:

գ-Նրուսաղէմէն «*ֆար ֆարի վրայ*» չմնաց:

Ք.Վ. 106-107 թուականներուն, հրեաները կրկին ապստամբեցան: Այս անգամ Հռոմ անհանդուրժող, անզիջող եւ բարբարոս գտնուեցաւ հրեաներու դէմ: Հիմնայատակ ըրաւ ֆաղաֆը. ֆանդուած Տանարի տեղ կանգնեց հեթանոսական *Քանդէոնը*, արգիլեց ոեւէ հրեայի Նրուսաղէմ մուտքը, ախորեց կամ սպաննեց յեղափոխականները եւ ահ ու սարսափ սփռեց ամբողջ Հրէաստանի տարածքին:

Հրեաները որոնք սկսած էին ատել նաեւ իրենց ֆրիստոնէադաւան արինակիցները եւ անոնց հետ նազովրեցիները, վերջնականապէս թողուցին իրենց երկիրը եւ երրորդ գաղթի ենթարկուեցան: Առաջինը՝ Եգիպտոսի գերութիւնն էր, երկրորդը՝ Բաբելոնի գերութիւնն էր, իսկ երրորդը՝ դէպի աշխարհասփիւռ գաղթօճախները (Diaspora):

Առաջին անգամն էր որ, 1948 թուականին, հազար ինն հարիւր տարի ետք, հրեան կարողացաւ վերադառնալ Իսրայէլ՝ իր վերականգնած հայրենիքը: Հրեաները սփիւռքի մէջ կազմեցին ինքնամփոփ եւ մեկուսացած բնակավայրեր (Ghetto), գործադրելով իրենց կրօնական սովորութիւնները եւ խօսելով եբրայերէն:

Այս աշխարհացրիւ հրեաներու մեծ մասը ապրեցաւ արաբական աշխարհի մէջ: 106 թուականէն մինչեւ Մուհամմատի երեսուր՝ է. դար, հրեաները ապրեցան Հինազի եւ Նամենի մէջ: Իսկ նազովրեցիները, որոնք երկու կրօնքներու՝ հրէութեան ու ֆրիստոնէութեան համառօտութիւնն էին, հրէութեան եւ ֆրիստոնէութեան միջեւ տեսակ մը «միջին ճամբայ» եղան: Իսլամութիւնը ինքզինք պիտի նկատէր այդ միջին ճամբան: *Քոր'անի* մէջ, իսլամը ինքզինք յանախ պիտի անուանէր *Ումմահ Ուսսահ* (أُمَّة وَسْطَ)

(وسط)՝ բառացիօրէն «միջին ազգ»: Եւ իրօք, իսլամը իր վարդապետութեամբ, կենցաղավարական դրութիւններով, օրէնքով եւ նպատակներով, աղանդաւոր ֆրիստոնէական շարժում մըն է: Այլ խօսքով՝ իսլամութիւնը արաբացած նազովրէութիւն է:

**ՄԱՀՄԵՏԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԼԽԱՒՈՐ
ՀԱՒԱՏԱԼԻՔՆԵՐԸ ՆԱԶՈՎՐԷՆՈՒԹԵԱՆ (النصراية)
ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՆ**

Ըսինք թէ Ա. եւ Բ. դարերուն, փախստական հրեաներ, քրիստոնեայ դարձած հրեաներ եւ նազովրեցիներ խուժեցին Արաբական Թերակղզին: Անոնց միացան աղանդաւորները որոնք Յորդանանի եւ հարաւային Սուրիոյ կողմերէն եկած էին: Այս բոլոր եկուորները Արաբիոյ մէջ գտան բնութապաշտ ցեղախումբեր եւ անոնց բարոզեցին քրիստոնէական աղաւաղուած վարդապետութիւններ: Այս աղանդաւորներուն ամենաազդեցիկն էր նազովրէականութիւնը, որ թափանցեց Մոհամմատի *Քորէյշ*՝ (قریش) ազդեցիկ ցեղախումբին մէջ: *Ալ-Եագուպի* (اليعقوبي) պատմիչը բացէ ի բաց գրեց. «Քորէյշ ցեղախումբին մէջ գտնուեցան մարդիկ որոնք նազովրեցի՝ *նասարա* (نصاری)՝ եղան»

(وتنصّر قوم من قریش):

Հակիրճ կերպով, -յառաջիկայ գլուխներու մէջ՝ աւելի մանրամասն՝ - կը ներկայացնենք Նազովրեցի - Իսլամ միեւնոյն դաւանանքը հետեւեալ հարցերու մասին.

(*Մանօթ. Նազովրեցիի հետ կը կցեմ նաեւ վերը յիշուած աղանդներու վարդապետութիւնները*):

ԱՍՏՈՒԱԾ

• Գերագոյն էակ մը որ անհասանելի է: Զի բնակիր մարդու սրտին մէջ: Իրմէ վախճալու ենք: Հայր մը չէ, այլ արդար՝ բայց խիստ Աստուած է:

(*Անոր համար իսլամը չի նանչնար Աստուած որպէս հայր*):

• Մեղք է Աստուծոյ էութեան եւ ինքնութեան մասին գաղափար կազմել կամ նոյնիսկ վիճարանիլ: Աստուած նանչցուած է շնորհիւ ստորոգելիներու, որոնք եղան Աստուծոյ անունները: Այսպէս՝ *Ալ-Ռուհման* (الرحمان),

Ալ-Ռահիմ (الرحيم), Ալ-Քադիր (القدير), Ալ-Մալիկ (المالك), Ալ-Ալիմ (العليم) ...: Աստուած ամենագէտ է, եւ Քոր՝անի մէջ 159 անգամ յիշուած է. մէկ եւ միակ է՝ 110 անգամ, հզօր է՝ 44 անգամ, եւլն:

ՔՐԻՍՏՈՍ

- Աստուծոյ Որդին չէ: Մարգարէ մըն է:
- Աստուծոյ խօսքն է:
- Ստեղծուած է:
- Չարչարուեցաւ բայց խաչի վրայ չմեռաւ: Աստուած զինք վեր հանեց առանց զինք մեռցնելու:
- Կ'ապրի երկինքի մէջ եւ պիտի վերադառնայ ու մեռնի:
- Պիտի գայ աշխարհը դատելու:
- Մեղքով չծնաւ, ոչ ալ մեղք գործեց:

ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԻՆ

(Իսլամութեան մէջ ամենամուօք կէտերէն մին):

- Ս. Երրորդութեան երրորդ անձ մը չէ: Նախ՝ անձ չէ: Երբեմն Աստուծոյ շունչն է, երբեմն հոգին է եւ երբեմն՝ հրեշտակ:
- Հոգին մեզ չի զօրացներ, ոչ ալ մեր փրկութեան հետ կապ ունի: Հոգիին գործերը մարդկութեան հետ հաշիւ չունին:

Ս. ԿՈՅՍ ՄԱՐԻԱՄ

- Կոյս էր, երբ յղացաւ:
- Հարունի (هارون) քոյրն է:

(Հետաքրքրական է այս պատմական սխալը: Այս Հարունը Հին Կտակարանի Ահարոնն է որ Մովսէսի եղբայրն էր եւ որոնց քոյրը կը կոչուէր Մարիամ: Քոր՝անը 800 տարի ետ գնաց եւ ուզեց Ահարոնի քոջ՝ Մարիամին մէջ տեսնել Յիսուսին մայրը):

Մարիամ, փոքրիկ տարիքին, տաճարին մէջ հաց կ'ուտէր

եւ այս հացը Աստուծմէ կը դրկուէր: Այս եւ Զաֆարիայի դէպքը առնուած են այսպէս կոչուած՝ *Յակորի Պարականոն Աւետարանէն* (إنجيل يعقوب المحرف), եւ եղածին պէս դրուած

է Քոր'անի մէջ: (*Sbu' Սուրադ Մարիամ* (سورة مريم):

Մարիամ, անապատի մէջ թափառելէ յետոյ, յոգնած ու ծարաւի, կը խնդրէ Յովսէփէն որ արմաւի ծառի շուփին ներքեւ հանգստանայ: Աչքերը վեր կը բարձրացնէ եւ Աստուծմէ կը խնդրէ ծառի պտուղէն ֆանի մը արմաւ: Մանուկ Յիսուս կը նայի Մարիամին, կը ժպտի եւ ծառը կը ծոխ ու երկուքը կը նաշակեն այդ ինկած արմաւէն: Ապա Յիսուս Մանուկը կ'ըսէ ծառին. «Կրկին անգամ բարձրացի՛ր եւ գնա՛՛ եղի՛ր Հօրս դրախտի ծառերէն մին»:

(*Sbu' Սուրադ Մարիամ* ٢٦-٢١ سورة مريم) :

Այս պատմութիւնը որ չի համապատասխաներ մեր Աւետարաններու նկարագրութեան, առնուած է Բ. դարու Նազովրեցի Պարականոն Գիրքէն: Հետաքրքրական է տեսնել, թէ ինչպէս նորածին Յիսուս կը խօսի: Քոր'անը Յիսուսի մեծութեան մասին խօսելով, կ'ըսէ թէ մանուկ Յիսուսը «օրօրոցէն կը խօսէր» (سورة مريم ٢٩):

ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐԸ

Հրեշտակները երկնային պատգամաբերներ են, դրկուած՝ բոլոր մարգարէներուն: Իսլամութիւնը կ'ընդունի չորս հրեշտակապետներ՝ *Գաբրիէլ* (جبرائيل), *Միքայէլ* (ميكائيل), *Իսրաֆիլ* (إسرافيل), եւ *Իսրայիլ* (عزرائيل): Կան մահու, Աստուծոյ Աթոռը վերցնող եւ հարցաճանող հրեշտակներ: Սայթաֆած հրեշտակներ ալ կան, որոնց ղեկավարը Իպլիս-Շայթանն է (إبليس، شيطان): Կան նաեւ ոգիներ որոնք թէ՛ մարդկային, թէ՛ հրեշտակային կերպարանք ունին եւ առնո՞ւնք ճիւղներն (جن) են: Ոմանք չար են, ոմանք՝ բարի:

ՄԱՐԳԱՐԷՆԵՐԸ

Մուհամմատ, ինչպէս նախորդ մասին մէջ ըսինք, հրեական-
ֆրիստոնէական հասկացողութեամբ մարգարէ մը չէ: Ան
պատգամաբեր է:

Մարգարէներով Աստուած խօսեցաւ: Թիւով 29 հոգի են.
անոնց մէջ են Ատ'ամ(Ադամ), Նուհ (Նոյ), Իպրահիմ
(Աբրահամ), Մուսա (Մովսէս), Ըսհաբ (Իսահակ), Իսմայիլ,
Եուսէֆ (Յովսէփ), Տաուտ (Դաւիթ), Սուլայման (Սողոմոն)...
եւ Նոր Կտակարանէն՝ Իսա (Յիսուս), Եհեսա (Յովհաննէս
Մկրտիչ), եւ Զաքարիա: Կան մարգարէներ որոնք Մու-
համմատի երեսակայութեան ծնունդ են. օրինակի համար՝
Թհուլ-Ֆորնայն (ذو القرنين), որ յոյներու Մեծն Աղեֆ-
սանդրին տիտղոսն էր:

ՎԵՐՋԻՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ ԵՒ ՅԱԻԻՏԵՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

Իսլամը կը հաւատայ

-) Յաւիտեական կեանքին
-) Վերջին դատաստանին
-) Երկինքին եւ դժոխքին

Տարբերութիւնը որ կայ իսլամութեան եւ ֆրիստոնէութեան
միջեւ այն է որ իսլամութիւնը կ'ընդունի թէ՛

-) Երկինք տանող կամուրջ մը կայ որ կը կոչուի
սուրաթ (الصراط):
-) Վերջին դատաստանին օրը, մարդոց մեղքերը պիտի
կշռուին կշիռով (الميزان):
-) Երկինքի ուրախութիւնը ֆիզիքական հանոյք է:

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՔՔԱՅԻ ՄԷՋ

Կարելի չէ կտրուկ վնիռ տալ եւ ըսել, թէ Քրիստոնէութիւնը
մտած է Արաբիա Առաքելական շրջանին. բայց Դէոտիրիտոս
յոյն եկեղեցական պատմիչը՝ Ե. դարուն, կը հաւաստէ թէ,
Բարթողեմիոս Առաքեալը, հիւսիսային Եփրատի կողմերը

չգացած, Աւետարանը քարոզած է Մաֆէի մէջ (Theodoret, H. E.1, IV, c.15 in Patrologia Graeca t. 82 col 1158) :

Ըստ արաբ պատմիչներու՝ *Իպն էլ-Աթհիր* (ابن الأثير), *Իպն Խալտուն* (ابن خلدون), *Ապուլ-Ֆիտա* (أبو الفداء), Մաֆայի վրայ իշխող ճրդ թագաւորը, որուն անունն էր *Ապտ-էլ Մասիհ պըն Պաֆիա* (عبد المسيح بن باقية), քրիստոնեայ էր եւ իր իշխանութեան տակ առած էր Մաֆայի Քա'պան (Սեւ Քարը) եւ իր մօտ կը պահէր անոր բանալիները: Տես՝

(جان أحمرانيان، المسيحيون العرب وفضلهم على حضارة الشرق الأوسط-

قييد الطبع (Յովհ. Ահմարանեանի՝ Արաբերէն լեզուով հրատարակուելիք «Քրիստոնեայ Արաբներու Բերած Նպաստը Միջին Արեւելքին»):

Ուրիշ անուանի արաբ պատմիչը՝ *Ապու Ֆարան Ալ Ասֆահանի* կը գրէ թէ, «Մաֆա ունէր իր առաջնորդ եպիսկոպոսը» (Տես՝ Ապու Ֆարաձ Ալ Ասֆահանի գիրքը՝ *ԱԼ Աղանի*, (أوغاني، أبو فرج الأصفهاني، ٢: ٢٤) :

Ամենակարեւոր փաստը քրիստոնէութեան ներկայութեան մասին կարելի է համարել, երբ Մուհամմատ կը մտնէ Քա'պան, կը հրամայէ կործանել բոլոր կուռքերը: Անոնց կողմէն կը տեսնէ «ՅԻՍՈՒՍԻ ԵՒ ՄԱՐԻԱՄԻ ՆԿԱՐՆԵՐԸ: ՄՈՒՀԱՄՄԱՏ ԱՆՈՆՑ ՎՐԱՅ ԿԸ ՏԱՐԱՄԷ ԻՐ ՁԵՌՔԵՐԸ ԵՒ Կ'ԸՍԷ. ԱՆՈՆՑ ՁԷՔ ԴՊԶԻՐ» Տես՝

(السيرة النبوية، ابن هشام ص. ١٤٣-١٤٤، عام ١٧٦٢):

Ինչպէս նախապէս յիշեցինք, բազմաթիւ նագովրեցի ցեղախումբեր կային: Անոնց ամենէն հռչակաւորներն են՝ *Ապտլ-Տար* (عبد الدار), *Ադ-Դապապի'ա* (التبابعة), որոնց պարագլուխը քրիստոնեայ դարձաւ Դամասկոսի շրջանի մէջ գտնուող վանականներու շնորհիւ, եւ անշուշտ *Քորայլը* (قريش) Մուհամմատի ցեղախումբը:

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԻՃԱԶԻ ԵՒ ՀԻՒՍԻՍ. ԱՐԱՐԻՈՅ ՄԷՋ

Որպէսզի Մոհամմատի գործին աւելի կարեւորութիւն եւ կշիռ տան եւ իրեն ու միա՛յն իրեն վերագրեն իսլամութեան հիմնադրութիւնը, իսլամ հեղինակներ կը ջանան նսեմացնել ֆրիստոնէութեան ներկայութիւնը Արաբական Թերակղզիին մէջ: Իրականութիւնը սակայն ակնբերու է: Տեսանք Մաֆայի մէջ նազովրեցի ցեղախումբերու ներկայութիւնը, հիմա ալ ակնարկ մը նետեմք, Մոհամմատէն առաջ՝ Հինագի մէջ ապրող նազովրեցի ցեղախումբերու ներկայութեան վրայ:

Աթ-Թապարի (الطبري) եւ Իպն Հիշամ (إبن هشام) պատմիչները կը վկայեն, թէ ամբողջ Հինագի տարածքին, այսինքն՝ Կարմիր Մովի արեւելեան ափին, կ'ապրէին արաբ ցեղախումբեր, որոնք աղաւաղուած ֆրիստոնէութիւն կը դաւանէին: Կարելի է տեսնել՝

تاريخ الطبري، م. ١، ص. ٧٣٨، ٧٣٩.

السيرة النبوية لإبن هشام، ص. ٢٨٢

Քրիստոնէութիւնը եւ նազովրէութիւնը հետեւեալ վայրերու մէջ տարածուած էին.

Աֆապա-Իլաթ (العقبة-إيلات) , այսօրուան Յորդանան-Իսրայէլի հարաւային սահմանները: Այդ շրջաններու մէջ բնակող ֆրիստոնեաներու հետ Մոհամմատ տեսնուեցաւ, երբ անոնց ներկայացուցիչներուն հետ հաշտութեան հանդիպում ունեցաւ:

Դամասկոսի հարաւը՝ սուրիական-յորդանանեան սահմանին մօտ ապրած են ֆրիստոնեայ ցեղախումբեր, որոնց թագաւորը՝ Աֆիտար (أكيدر), ֆրիստոնեայ էր: Այս հողամասի ֆրիստոնեաներու մասին կը խօսին Իպն-Խալտուն (إبن خلدون) եւ Իպն Սաատ (إبن سعد) պատմիչները:

Թապուֆ (تبوك) այսօրուան Յորդանանի հիւսիսը:

Եաթիբեպ (يثرب), որուն անունը յետոյ դարձաւ Ալ Մա-

տինա Ալ Մունաօարա (المدينة المنورة), այսինքն՝ լուսաւորեալ
քաղաք, քանի որ Մուհամմատի մուտֆով «լուսաւորուեցաւ»:

Արդեօք Արաբիոյ մէջ միայն Նազովրեցիներ⁶ը կային:
Նկատելով որ արաբը միայն այսօրուան Սէուտական Ա-
րաբիոյ բնակիչը չէր, ան կը բնակէր նաեւ Սուրիոյ,
Յոդանանի, Եմենի եւ Իրաքի մէջ եւ անոնց կը տրուէր
«արաբացած» մակդիրը, պատմութիւնը կ'ըսէ թէ, Սուրիոյ
հարաւը եւ Դամասկոսի շուրջ կային արաբական ցեղա-
խումբեր, որոնք բիւզանդացիներու ազդեցութեամբ յարե-
ցան յակոբեան, միաբնեայ, -այսօրուան Օթոտոֆս հասկա-
ցողութեամբ - հաւատին: Այդ ցեղախումբերու ամենանշա-
նաւորը եւ ազդեցիկը՝ Պանու Ղասսան (بنو غسان կամ

Ալ-Ղասասինա (الغساسنة) էր, որոնցմէ էին անուանի
զօրավարներ եւ բանաստեղծներ: Այս ցեղախումբը Մու-
համմատէն վերջ որոշ ժամանակ մը քրիստոնեայ մնաց
եւ նպաստեց Դամասկոսի Օմայա (بنو أمية) խալիֆայու-
թեան տարածումին եւ զօրացումին: Դամասկոսի եւ
շրջաններու քրիստոնեաները ղասսանիներու մնացորդներ
են:

Նոյնն է պարագան Իրաքի քրիստոնեաներուն, որոնք
նազովրեցիներ չէին, այլ կը յարէին ասորական Օրթոտոֆս
դաւանանքին: Սուրիանի-գաղթեացիներ էին որոնք արաբա-
ցան, իսկ իսլամական արշաւանքներուն՝ շատերը բռնի
իսլամացան: Այդ կարեւոր ցեղախումբերէն էին՝ Եփրատ
եւ Տիգրիս գետերու փերուն ապրող Հախմիները (بنو حنظل),

(م որոնք ունէին 180 վանք: Այսօրուան մէկ միլիոնի
հասնող Իրաքի քրիստոնեաները Հախմ ցեղախումբերու
մնացորդներն են:

Նոյնն է նաեւ պարագան Եմենի (اليمن) քրիստոնեա-
ներուն: Նախապէս, քրիստոնեայ Եւթոպիայի ազդեցութեամբ,
քրիստոնեայ Ուղղափառ դաւանանքի յարած էին: Այսօր
բոլորը իսլամացած են:

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ԿԵԱՆՔԸ

Մինչեւ Ամուսնութիւնը (Ա Մաս)

ՎԱՐԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՂԲԻԻՐՆԵՐԸ

Մուհամմատի կեանքի մասին Քորանին մէջ եղած տեղեկութիւնները շատ քիչ են: Տեղեակ ենք անոնց, քանի որ Քորանի մէջ գրուած պատգամներու հետ կապուած են: Եւ քանի որ Քորանը յայտնեալ ճշմարութիւն է, արարը կ'ընդունի որ այդ սակաւաթիւ տեղեկութիւնները ճշգրիտ են:

Մուհամմատի կեանքի մասին երկրորդ վաւերական աղբիւրը *Հատիքին* (الحديث) է՝ աւանդութիւնը: Բայց շատ դժուար է գիտնալ եւ գանազանել տասնեակ հազարաւոր *Հատիքներու* մէջէն ո՞րն է ճիշդը եւ ո՞րն է սխալը, ո՞րն է ընդունելին, ո՞րն է մերժուելիքը: Ամենահեղինակաւոր *Հատիքները Սահիհ Ալ Պուխարին* (صحيح البخاري)

(إبن البخاري) է եւ *Սահիհ Մուսլէմ* (صحيح مسلم): Մահմետական մեկնաբաններն ու աստուածաբանները, այս հազարաւոր *Հատիքներու* մէջէն ալ, ըստ կամս, բաւական թիւով մասեր ընդունած կամ մերժած են:

Հատիքներու վրայ հիմնուած Մուհամմատի վարագրութիւնը, որ պահուած մնաց մինչեւ այսօր, գործն է երկու հեղինակաւոր գրողներու՝ *Իպն Իսհաֆի* (768 թ.) գրածը «Մուհամմատի կեանքին Պատմութիւնը: *إبن إسحاق*

(إبن هشام), *السيرة النبوية* գոր վերամշակեց *Իպն Հիշամ* (إبن هشام), եւ *Ալ Ուազիտի* (922 թ.) *فتوحات محمد* (الواقعيدي): «Մուհամմատի Յարձակումները»:

ԾՆՈՂՔԸ

Մուհամմատի մեծ հայրը կը կոչուէր *Ապտլ Մուքթալէպ* (عبد المطلب) Մաֆայի հոչակաւոր *Քորայշ* ցեղախումբէն,

ուր ղեկավարի պաշտօն եւ պատասխանատուութիւն ունէր Քա'պայի մէջ:

Մուհամմատի հայրը կը կոչուէր *Ապտալլա* (عبد الله), որ մեռաւ դէպի Եաթիրէպ (يَثْرِب) գացած ճամբորդութեան ժամանակ: Այդ ատենն էր որ Մուհամմատ ծնաւ, առանց հայրը ճանչնալու:

Մօրը անունը Ամինա (آمنة) էր: Երբ Մուհամմատ անհայր ծնաւ, իր մեծ հայրը տարաւ զինք *Հալիմա* (حليمة) անունով ստնտուի մօտ: Սովորութիւն էր *պետուններու* մօտ, քաղաքէ հեռու, իրենց զաւակները խնամատարի մը յանձնել, որպէսզի անապատի մաքուր օդը շնչեն:

Առաջին երկու տարիներուն, մանուկ Մուհամմատը առողջ էր ու կենսունակ: Իր մայրը չուզեց զինք Մաքքա առնել, որպէսզի առողջ ու կենսունակ մնայ: Սակայն չորս տարի յետոյ, Հալիմա վախցաւ որ Մուհամմատ չար ոգիէն տիրապետուած ըլլար, քանի որ անոր մէջ սկսան երեւիլ *էփիլեփսիայի* (تشنج) ախտանշաններ: Ըստ կարգ մը մեկնիչներու, Մուհամմատ այս հիւանդութեամբ պիտի մեռնէր:

Մայրը՝ Ամինա, կ'առնէ հինգ տարեկան Մուհամմատը եւ կը տանի Եաթիրէպ քաղաքը: Ճանապարհին՝ *Ամինա* կը մեռնի եւ Մուհամմատ կը դառնայ հօրմէ եւ մօրմէ որբ:

Մուհամմատի հօրեղբայրը՝ *Ապու Թալէպ* (أبو طالب), իր մօտ կ'առնէ որբ Մուհամմատը եւ իր անձնական զաւկին՝ *Ալիի* (علي) պէս կը կրթէ եւ կը դաստիարակէ:

Որպէս երեխայ, Մուհամմատ կ'ունանայ սովորական մանկութիւն մը եւ Մաքքայի բլուրներու վրայ կ'արածէ իր հօրեղբօր արջառը: Քանի մը անգամ իր հօրեղբօրը կ'ընկերանայ դէպի Դամասկոս, երբ այս վերջինը վաճառականութիւն կ'ընէր հիւսիսի արաբ ցեղախումբերու հետ:

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ՏԱՆ ՄԷՋ

Կարեւոր է շեշտել, թէ քրիստոնէութիւն ըսելով, չենք

ուզեր հասկնալ եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանանքը: Մուհամմատ ապրեցաւ նազովրեցի շրջանակի մը մէջ, բայց միեւնոյն ժամանակ շփում ունեցաւ նեստորական, եւթօպիսոպի Օրթոտոֆս եւ հաւանաբար Արեւելեան Ուղղափառ դաւանանքի հետ՝ յատկապէս Եաթիրէպ (*Մատինա*) քաղաքին մէջ: Ուզեցիմք «ֆրիստոնեայ» հովանիի տակ առնել այդ կրօնական ամբողջ ենթահողը որ ազդեց Մուհամմատի կեանքի եւ ապագայ առաքելութեան վրայ: «Քրիստոնեայ» ըսելով, անշուշտ միշտ ի մտի ունենալու ենք *Քորէյշ* ցեղախումբի մէջ տիրապետող նազովրեցի աղանդը: Համա- ոտեւելով, կրնանք ըսել, թէ Մաֆայի մէջ նազովրեցի տարրն էր տիրապետողը, իսկ *Եաթիրէպի* մէջ՝ այլադաւան ֆրիստոնեայ եւ ոչ ֆրիստոնեայ աղանդներ:

Մուհամմատի կենսագիրէն՝ *Իպն Հիշամէն* (ابن هشام) կը մէջբերեմ փաստացի վկայութիւններ.

Երբ Մուհամմատի մեծ հայրը՝ *Ապտլ Մուլթալէպ* ուզեց ջրհոր մը բանալ եւ Քորայշ հակառակեցաւ, երդում ըրաւ որ իր տաս զաւակներէն մէկը «*Քա'յայի* մէջ գոհ պիտի մատուցանէր Աստուծոյ»: Երբ վիճակը ինկաւ *Ապտալլայի* վրայ, հայրը ուղտ գոհեց անոր փոխարէն: Ասոր համար, Մուհամմատ կը հպարտանար եւ կ'ըսէր. «Ես երկու գոհերու զաւակն եմ», այսինքն՝ Աբրահամի զաւակին՝ Իսմայէլի եւ հօրս՝ Ապտալլայի:

Իպն Հիշամ, Աս-Սիրա Աննապաուիյա,

(ابن هشام، السيرة النبوية، مؤسسة المعارف، بيروت) :

Ջոհը հրէական սովորութիւն էր եւ եթէ մէկը ինքզինք Աբրահամի գոհի զաւակ կը նկատէ, կը նշանակէ թէ կապ պէտք է ունենայ հրէական կրօնքին հետ: Եւ քանի որ *Քորայշ* ցեղախումբին ստուար մասը նազովրեցի էր եւ նազովրեցիները հրէական-ֆրիստոնէական աղանդ էին, կրնանք հետեւցնել, թէ Մուհամմատ այդ աղանդին հետեւող էր:

Նոյն *Ապտլ Մուլթալիպը*, կոչուած է *Իպն Աթիբի* եւ *Աս Սիրալ Հալապիայի* մէջ, مطبعة الإستقامة، السيرة الحلبية) (حنيف)، այսինքն՝ (۱۷۸-۱۷۷ ص ۱۹۷۲، بالقاهرة،

այն անձը որ շեղած է Քրիստոնէական ուղղափառ դաւանանքէն:

Այս շեղումը նագովրէական աղանդն էր: Այս նոյն շարժումին մաս կը կազմէին *Պեհէյրա*, (*بحيرى*) *Ուարաֆա* (*ورقة بن نوفل*), *Ատտաս* (*عداس بن نينوى*), անձեր՝ որոնց հետ սերտ կապ պիտի ունենար Մուհամմատ, եւ անոնք պիտի ազդէին անոր հիմնելիք կրօնքին վրայ:

Հստ Ար-Րազի (*الرازي*) պատմիչի մեկնաբանութեան եւ եզրակացումի, «Մուհամմատին ծնողքը *Հանիֆ* էին, եւ պէտք չէ որ մարգարէին հարազատները *մուշրիֆ* ըլլային (Աստուծոյ հետ ուրիշ աստուածներ պաշտող): Ուրիշ արաբ պատմիչ մը՝ *Աս-Սայուֆի* (*السيوطي*), վկայած է, թէ Մուհամմատ «Ազնիւ արմատներէն (Արրահամի սերունդէն), փոխադրուեցաւ մաֆուր արգանդի»: Նման արտայայտութիւն մը չէր կրնար հաշտ ըլլալ կոնապաշտ մօր մը համար:

Մուհամմատի մայրը՝ *Ամինա*, նագովրեցի էր: Ան բոյրն էր Մաֆաայի նագովրեցիներու եկեղեցիի առաջնորդին՝ *Ուարաֆա Պին Նաօֆային* (*القس ورقة بن نوفل*): Այս աղանդաւոր առաջնորդը, ինչպէս պիտի տեսնենք, պիտի սորվեցներ Մուհամմատին նագովրէական - քրիստոնէական-հրէական ճշմարտութիւնները, պիտի պատրաստէր զինք մեծ առաքելութեան, ամուսնացներ զինք «եկեղեցական» ամուսնութեամբ եւ հռչակէր զինք «խոստացուած մարգարէն:

Քոր՝անի մէջ համար մը կայ ուր Աստուած կ'ըսէ Մուհամմատին. «Քեզ որք չգտա՞ւ եւ չպատսպարե՞ց. քեզ նանապարհէն շեղած չգտա՞ւ եւ ճշմարտութեան չառաջնորդե՞ց. քեզ աղփատ չգտա՞ւ եւ քեզ չհարստացուց» (*Մուրադ Ալ-Տուհա*, Ը. 6 *سورة الضحى*): Մուհամմատի կեանքին մէջ որո՞նք էին այս երեք բարեբարները:

1. Պատսպարողը *Ապտլ-Մուրթթալէպն* էր (*عبد المطلب*)՝ մեծ հայրը:

2. Ճշմարտութեան առաջնորդողը *Ուարաֆան* էր (*ورقة بن*)

(نوفل) Մուհամմատի ֆեռին եւ անոր կնոջ՝ խատիհէին (خديجة) զարմիկը:

3. Հարստացնողն ալ՝ հարուստ եւ արջառնեբու տէր նոյնինքն խատիհան էր:

Ի՞նչ կը նշանակէ Քոր՝անի մէջբերուած համարը՝ «ֆեզ ֆանապարհէն շեղած չգտա՞ւ եւ նշմարտութեան չառաջնորդե՞ց»: Եթէ նշմարտութեան առաջնորդելը պիտի ըլլար իսլամական կրօնքին հաստատումով, ինչպէ՞ս կրնար Մուհամմատ առաջնորդուած ըլլալ... մանկութեան ժամանակ:

Նոյն պատմութեան առնչութեամբ, Հատիթիը (الحديث) կը յիշատակէ շատ հետաքրքրական դէպք մը, որուն մասին Քոր՝արնն ալ ակնարկ մը ունի: Դէպքը հետեւեալն է.

«Մուհամմատ հինգ տարեկանին, կ'ունենայ Գաբրիէլ հրեշտակապետին այցելութիւնը: (Ապագային, այս հրեշտակը ուրիշ գործ պիտի չունենար եթէ ոչ՝ Մուհամմատով զբաղիլ): Մինչ Մուհամմատ թաղի տղոց հետ կը խաղար, հրեշտակը անոր կուրծքը կը ճեղքէ, կորիզը (սի՞րտը) կը հանէ, եւ կ'ըսէ մանուկ Մուհամմատին՝ ասիկա սատանային էր: Ջայն կը լուայ եւ տեղը կը դնէ: Ժամանակ մը յետոյ, Ուարաֆա պըն Նաօֆալ իր մօտ կ'առնէ Մուհամմատը եւ Ջամգամ (زمزم) ջրհորին մէջ կը մաքրէ»:

Տե՛ս նաեւ Սուրադ Աջ Շարի (۳-۱) سورة الشرح):

Արդ, ի՞նչ կը նշանակեն.

- Կուրծքը ճեղքել
- Սիրտը հանել
- Կեղտէն լուալ ու մաքրել
- Կրկին սիրտը կուրծքին մէջ դնել
- Ուարաֆա՝ իր մօտ Մուհամմատը պահել
- Ուղիղ ճանապարհէն կորսուած էիր եւ ֆեզ (Ուրաֆան) գտաւ :
- Ուարաֆան Մուհամմատը լուաց Ջամգամի ջուրին մէջ:

Այս դեպքերը միա՛յն կը բացատրուին նազովրեցիներու կողմէ կիրարկուած մկրտութեան արարողութեամբ:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻ՞ՒՆ Թ՛Է Ո՞ՒԻՅՏ

Ըստ կենսագրութեան մէջ յիշուած դեպքի մը, Մուհամմատ, 12 տարեկանին, կ'ընկերանայ իր հօրեղբօրը, դէպի Դամասկոս:

Պատմիչները չորս տեղեկութիւններ կ'աւելցնեն.

1. վաճառականութեան նպատակ
2. յաճախակի ճամբորդութիւններ
3. վանքի մը կատարած այցելութիւնը
4. վանքի գիտնուիլը Դամասկոսի շրջանի *Պուսրա* ֆաղափին (بُصْرَى الشام) մէջ:

Իմ կարծիքովս, Մուհամմատի ճամբորդութիւնները չէին կրնար ըլլալ վաճառականական նպատակներով, քանի որ տարիքը չէր ներեր: Յետոյ, 12 տարեկանին, ըստ նազովրեական վարդապետութեան, երեխան պէտք է ուխտի երթար եւ սկսէր օրէնքներու հետեւիլ: Այդ յաճախակի այցելութիւնները կատարուած՝ նազովրեցի վանական *Պըհէյրայի* (الراهب بحيرى), ունէր կրօնական հանգամանգ մը: Արար պատմիչները ուզեցին այս ուխտին մէջ վաճառականական նպատակ գտնել, պարզապէս Մուհամմատը կրօնական որբւէ պատրաստութենէ զրկելու նպատակով, որպէսզի ըսուի, թէ «անուս» էր, եւ Աստուծոյ տրուած պատգամներէ զատ, Մուհամմատ չունեցաւ որբւէ արտաքին պատրաստութիւն կամ ազդեցութիւն:

Պուսրա ֆաղափը այսօրուան Սուրիոյ Հուրան (حوران) նահանգին մէջ է: Սակայն պատմութենէն գիտենք, թէ այդ շրջանը միշտ եղած է, - եւ մինչեւ այսօր մնացած է - ուղղափառ եպիսկոպոսներու աթոռ: Միա՛յն կրօնաւոր *Պըհէյրայի* այս վանքը նազովրեական է, ինչ որ ցոյց կու տայ, թէ Մուհամմատի հօրեղբայրը՝ *Ապու Թալէպ*, միայն այս վանքը այցելելով եւ հոն իջեւանելով, իր

նագովրեցի ըլլալը կ'ուզէ փաստել:

Մուհամմատ, երիտասարդութեան ատեն, կ'ունկնդրէր *Ալ Քաս Իպն Սաիտայի* (القاس بن ساعدة), որ նագովրեցի առաջնորդ էր: Մուհամմատ կ'ազդուէր անոր ֆարոգներէն: Քառասուն տարի յետոյ, Մուհամմատի իսկ վկայութեամբ, «տակաւին կը յիշէր ըսածները այս կրօնաւորին, որ *Ճահիլիայի* (الجاهليّة) շրջանին՝ *Հանիֆ* էր, այսինքն՝ նագովրեցի:

Կարելի է այս դրուագները գտնել հետեւեալ պատմիչներու մօտ.

- Իպն Հիշամ, "السيرة النبوية" (إبن هشام):
- Իպն Սա'տ, (طبقات إبن سعد):
- Ալ Սիրալ Հալապիյա, (السيرة الحلبية):

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ԿԵԱՆՔԸ

Մինչեւ իր Մահը (Բ Մաս)

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ - ԲԱԶՄԱԿՆՈՒԹԻՒՆԸ

Քոր'անի մէջ ամուսնութիւն՝ «*զաուաժ*» (زواج) բառը գոյութիւն չունի: Կայ սեռային յարաբերութիւն՝ «*նիֆահ*» (نكاح) բառը: Այս ըմբռնումի հիման վրայ, կարելի է հասկնալ եւ բացատրել Մուհամմատի եւ իրմէ վերջ եղող մուսլիմներու մօտեցումը՝ ամուսնութեան եւ կնոջ հանդէպ:

(*Հայերու մօտ սխալ արտայայտութիւն մը կայ «իսլամ» բառին անձի մը համար՝ գործածութեան մէջ: Իսլամը կրօնքն է, մուսլիմը կամ մուսլումանը հետեւորդն է: Անոր համար, պիտի գործածեմ «իսլամ» բառը, երբ կրօնքի մասին կը խօսիմ եւ «մուսլուման» կամ «մահ-մետական»՝ երբ անհատի մասին մէջքերում ընեմ):*

Մուհամմատ, իր առաջին կնոջ՝ Խատիճայի (خديجة) մահէն վերջ, ունեցաւ ամուսնական արկածախնդրութիւններ: Պիտի ջանանք այդ ամուսնութիւններուն կարեւորագոյնները վերլուծել: Մուհամմատ, Մաֆֆայէն փախուստէն եւ կնոջ մահէն յետոյ, Մատինայի մէջ ունեցաւ սանձարձակ ամուսնական կեանք մը: Անոր կեանքը կարելի է երեք փուլերու մէջ սահմանել՝

Ա. շրջանին՝ ֆարոգեց եւ իր ֆարոգածին պատնառով հալածուեցաւ: Մաֆֆայի մէջ, Մուհամմատ կրօնքի մարդ էր (رجل دين) :

Բ. շրջանին՝ հարստահարեց եւ անբաւ հարստութիւններու տէր դարձաւ: Մուհամմատ Մատինայի մէջ դարձաւ պետական մարդ (رجل دولة):

Գ. շրջանին, 50 տարեկանէն վերջ, (սպրեցաւ 63 տարի), իր գիշերները անցուց տասնեակ մը կիներու անկողիններու մէջ, եւ դարձաւ կիներու փնտռուած սիրահարը (زیر النساء):

ՏԻՈՒՐ ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԱԶԳԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՍԵՌԱՅԻՆ ՍԱՆՁԱՐՁԱԿ ՅԱՐԱՔԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

Մուհամմատի կեանքին մէջ հարցեր կան որոնք կը կարօտին խոր վերլուծումներու՝ նանչնալու համար անոր անձը, նկարագիրը եւ գործընթացը: Արեւելագէտ - իսլամագէտները Մուհամմատի ամուսնութիւններու մէջ տեսած են սանձարձակութիւն, լկտիութիւն, պատեհապաշտութիւն եւ անասնային բնագոյի յագեցում: Միւս կողմէն, մահմետականները այս ամուսնութիւններու մէջ տեսած են աստուածային միջամտութիւն: Ամէն անգամ որ Մուհամմատ կին մը հաւնէր, Աստուած անպատեհառ կը միջամտէր, որպէսզի իր ընտրած մարգարէն այդ կնոջ տիրանար: Յարմար թէ անյարմար, օրինաւոր թէ ապօրէն ըլլար Մուհամմատի ամուսնութիւնը, Աստուած չինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք-, անպատեհառ պիտի վաւերացնէր եւ օրինականացնէր զայն եւ Գաբրիէլ հրեշտակապետը աստուածային միջամտութիւններու պատգամաբերը պիտի ըլլար եւ անոր խրախուսիչ խօսքերուն հպատակելով, կինը պիտի մտնէր Մուհամմատի *հարամ* նոցը: Հետաքրքրական է այս բառը: Կինը, նոյնիսկ իրեն արգիլուած՝ *հարամ* (حرام) ըլլար, Աստուծոյ միջամտութեամբ, օրինաւոր՝ *հալալ* (حلال) կը դառնար: Իսկ ամենէն հետաքրքրականը՝ այդ *հարամ* եղած կինը, երբ Մուհամմատի վրանի տակ սկսէր բնակիլ, այս անգամ ի՛նք՝ կինը, ուրիշներուն *հարամ* կը դառնար: Այսպէս, Մուհամմատի մահէն վերջ, ո՛չ մէկ կին կրցաւ կրկին ամուսնանալ: Անոր վրայ դրուեցաւ բող. կարելի չեղաւ անոր վրանին մօտենալ եւ ան դարձաւ «մայր հաւատացեալներու»: Ինք այլեւս *հարամ* դարձաւ ուրիշներու:

Հարցերը որոնք ուսումնասիրութեան կը կարօտին՝ հե-

տեւեալներն են.

1. Ինչո՞ւ Մուհամմատ, 25 տարեկանին, որ ըստ կենսագիրներու, համեստ, լուրջ, գեղադէմ եւ հաւատարիմ երիտասարդ մըն էր, պիտի ամուսնանար *Խատիեայի* (خديجة) հետ, որ իրմէ 15 տարի մեծ էր:

2. Անցեալի եւ այսօրուան *մուսուլման* հեղինակները ուզած են տեսնել Մուհամմատի եւ Խատիեի ամուսնութեան մէջ՝ սիրաբանութիւն, սիրահարութիւն եւ տարփանք ըլլալու աստիճան յարաբերութիւն: Արդ, հարցումս հետեւեալն է՝ եթէ անոնց ամուսնական սէրը այսօրու գօրաւոր էր, ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ Մուհամմատ, Խատիեայի մահէն քանի մը օր, կը կրկնեմ, քանի մը օր, եւ ոչ քանի մը շաբաթ ետք, ամուսնութիւն կը կնքէ *Սաուտա Պընդ Զամ'այի* (سودة بنت زمعة) հետ, որ այրի էր եւ ըստ պատմիչներու, մարմինով ծանր էր, եւ ոչ այնքան գեղեցիկ կին մը: Ո՛չ միայն այդքան, այլ նոյն ժամանակ, կը նշանուի, - աւելի շիտակ՝ խօսք կապ կը կատարէ - 6-7 տարեկան *Այշայի* (عائشة بنت أبي بكر) հետ, երբ ինք՝ Մուհամմատ, արդէն 54 տարեկան էր: Մուհամմատ սեռային յարաբերութիւն պիտի սկսէր ունենալ 9 տարեկան *Այշային* (عائشة) հետ: Ինչո՞ւ:

3. Ինչո՞ւ ամուսնացաւ *Հաֆսա* (حفصة)՝ *Օմար Իպըլ Խաթթայի* (عمر بن الخطاب) 19 տարեկան աղջկան հետ, երբ այս կինը երկու հեղինակաւոր, հռչակաւոր եւ ապագայի իսլամութեան տարածիչներու կողմէն մերժուեցաւ: Անոնք՝ *Ապու Պաֆր* (أبو بكر الصديق الصديق) եւ *Օթման* (عثمان بن عفان), հետագային, Մուհամմատին պիտի յաջորդէին եւ խալիֆաներ պիտի դառնային: *Օթման* կը տիրի մերժուելուն համար, եւ իր զգացածը կը յայտնէ Մուհամմատին: Մուհամմատ, առ ի միտքարութիւն, անոր

կնութեան կու տայ իր աղջիկը՝ *Ում Քուլթիում* (أم كلثوم):

Այս բոլոր ամուսնութիւնները կարգադրուած ամուսնութիւններ էին, թէ կառավարող ցեղախումբերու կողմէն կիրարկուած՝ մաֆիական գործավարութիւններ... եւ կամ՝ աստուածային կարգադրութիւն եւ թոյլտուութիւն:

4. Ինչպէ՞ս Մուհամմատ կը համարձակի իր որդեգրած տղան՝ *Ջէյտ* (جيد) ամուսնալուծել իր կնոջմէն՝ *Ջէյնայէն* (زينب), որպէսզի ի՛նք՝ Մուհամմատ, *Ջէյնայի*ն հետ ամուսնանայ: Ինչպէ՞ս հասկնալ եւ արդարացնել աստուածային միջամտութիւնը այս ամուսնութեան մէջ: Այս ամուսնալուծումի հրահանգը Քոր՝անի մէջ բացատրուած ու սահմանուած է:

(*Տե՛ս Սուրադ Ալ Ահգայ 36* .(سورة الأحزاب ٨٦),

տե՛ս նաեւ *Ալ Ճալալայնի «Բացատրութիւնը»* (الجلالين)

5. Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ, *Խատիճայի* մահէն վերջ, Մուհամմատ, 7 տարիներու ընթացքին կ'ամուսնանայ 22 կիներու հետ, մինչ իր հետեւորդներուն՝ միայն 4 կին առնել կը թելադրէ:

6. Ինչպէ՞ս կարելի է հասկնալ թէ՛ Մուհամմատ, որ չէր ուզեր կիներու հետ ձեռնուիլ անգամ, 22 հոգիի հետ սեռային յարաբերութիւններ ունեցաւ:

7. Մուհամմատի կողմէն կիներու քոյ պարտադրելը Աստուծոյ հրահանգն էր, թէ նախանձի արդիւնք: (*Այս կէտը պիտի ուսումնասիրենք «Իսլամութիւնը եւ Կիներ» մասին մէջ*):

8. Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ Մուհամմատ ամուսնացաւ 22 կիներու հետ եւ զաւակ ունեցաւ միայն նազովրեցի *Խատի-*

ճայէն (خديجة) եւ դպտի քրիստոնեայ Մարիայէն (ماریا القبطية):

9. Ես աւելի հեռու պիտի երթամ, կասկածի տակ դնելով Մուհամմատի զաւակ ունենալու հարցը: Այս հարցադրումը եւ անոր պատասխանը՝ քիչ յետոյ:

Անտարակոյս՝ այս յարուցուած դժուարութիւններու մեծ մասը եւ այսօրեայ ամուսնութիւններ կնքելու գլխաւոր պատճառը պէտք է գտնել Մուհամմատի դժբախտ մանկութեան մէջ: Ծնաւ անհայր, մայրն ալ մեռաւ, երբ ինք մանուկ էր: Մեծցաւ դայեակի մը մօտ, ապա՝ մեծ հօրը քով: Մեծ հայրը մեռաւ, այս անգամ հօրեղբայրը՝ Ապու Թալէպ (أبو طالب), զինք մեծցուց: Ինչպէս կը տեսնենք, չորս տուն փոխեց եւ չորս հոգատարներու խնամքին յանձնուեցաւ: Եւ այսպէս՝ անբնական մանկութիւն մը անբնական կենցաղավարութիւն կը պատճառէ եւ նկարագրի վրայ ժխտական հետեւանք կը թողու:

Անմիջապէս հարցը մէջտեղ կու գայ՝ Աստուած: Այս բոլոր հարցերու մէջ, ի՞նչ դեր խաղցաւ Աստուած: Աստուած իր ընտրած մարգարէին հետ է միշտ եւ միշտ անոր զօրավիզ պիտի կանգնի, պիտի տայ աստուածային յատուկ հովանաւորութիւն եւ անսակարկ պաշտպանութիւն: Բայց եթէ Աստուած իրօք կը հովանաւորէ իր ընտրեալը եւ անոր պակասները կը լրացնէ, արդեօք այս Աստուածը պիտի դիմէ՞ սեռային սանձարձակ յագեցումներու թոյլտուութեան: Պիտի տնօրինէ՞ որդեգրուած երիտասարդի մը ամուսնալուծումը, որպէսզի ամուսնալուծուած կինը մարգարէին տայ: Աստուած պիտի դիմէ՞ անբնական ամուսնութեան՝ 9 տարեկան աղջկայ եւ 54 տարեկան մեծահասակ մարգարէի միջեւ: Մուհամմատ կրնայ գոհ մնացած ըլլալ այս «աստուածային» կարգադրութենէն, «հաշտուած» ըլլալ նման անհաւասարակ շիւր ամուսնութեան հետ, բայց 9 տարեկան երեխայ մը, թէկուզ ֆիզիքապէս ամուսնութեան պատրաստ, հոգեպէս պատրաստ էր այդ քայլին: Միթէ

հո՞ս ալ Աստուած բարոյապէս ու հոգեպէս հասունցուցեր էր 9 տարեկան աղջկայ մը հոգին ու միտքը, որպէսզի կարողանար ամուսնանալ իր մեծ հօրը չափ անձի՝ մը հետ: Մարդկային, իմացական, ընկերային եւ հոգեբանական տեսանկիւնէ դիտուած, նման ամուսնութիւն մը «հրէշային» պիտի նկատուէր եւ աշխարհի բոլոր օրէնսդրութիւններու մէջ, Մուհամմատի նման արարք մը մանկան բռնաբարում (Child Abuse) պիտի նկատուէր: Բայց մուսուլման ջատագովներու մօտ, կ'երեւի թէ նման մօտեցում մը, ո'չ միայն աստուածային կարգաբաժնի էր, այլ Մուհամմատի վրայ դրուած «երկնային պարտադրանք» մը:

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ԿԻՆԵՐԸ ԵՒ

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐԸ

(Պիտի տեսնենք այս ամուսնութիւններուն կարեւորագոյնները)

◆ **Խատինէ** (خديجة)

Մուհամմատի հեռաւոր ազգականն էր: Ուրաֆա Պըն Նաոֆալ (ورقة بن نوفل) զինք կը ֆաջալերէ եւ կ'ամուսնացնէ Մուհամմատին:

Երբ Աթ Թապարիի (الطبري) եւ Իպն Հիշամի (ابن هشام) պատմութիւնները կը կարդանք, կը տեսնենք, թէ Մուհամմատի այս ամուսնութիւնը տեղի ունեցաւ նազովրէական-ֆրիստոնէական ամուսնութեան նմանութեամբ: Նախ՝ միջամտութիւնը հարսնցուի եւ փեսայի մօտ, անոնց հաւանութիւնը, վկաներու ներկայութիւնը, վկաներու ուղղուած հարցումները, ապա Ուրաֆա Պըն Նաոֆալ առաջնորդ եպիսկոպոսին յաւուր պատշանի խրատականը: Այսօրուան իսլամական հարսանիքները այս ձեւով տեղի չեն ունենար: (Կարդալ նաեւ Աս Սիրայ Հալապիյեա, السيرة الحلبية): Ակներեւ փաստ մը, թէ Մուհամմատ նոզովրէական - ֆրիստոնէական ամուսնութիւն կնքեց՝ իր հաւատարիմ մնալն է Խատինէային: Մինչեւ Նազովրեցի Խատինէային մահը, Մուհամմատ ուրիշ կին չառաւ: Իսկ անոր մահէն վերջ, Մուհամմատ ինքզինք ազատ կացոյց ամէն օրինական եւ

կրօնական կապերէ եւ աստուածային հրամանով, ամուսնացաւ բազմաթիւ կիներու հետ, առանց հոգեւորականի ներկայութեան, առանց արարողութեան եւ առանց վկաներու: Ալ Մաս'ուտի (المسعودي) պատմիչին համեմատ, Մուհամմատ եւ Խատիմա իրարու հետ 14 տարի ապրեցան:

◆ Սաուտա (سودة بنت زمعة)

Անոր ամուսինը՝ Աս Սաֆրան (السكران) երազ կը տեսնէ, ուր իրեն կ'ըսուի, թէ «Պիտի մեռնիս եւ կիմդ՝ Սաուտա, Մուհամմատ մարգարէին բաժին պիտի դառնայ»: Ուրիշ գիշեր մըն ալ, Սաուտան կը տեսնէ ուրիշ երազ մը, ուր Մուհամմատ իր հետն է անկողնի մէջ: Սաուտա ամուսինին կը պատմէ երազը:

Աս Սաֆրան կը զարմանայ եւ կ'ըսէ. «Ուրեմն մահս մօտ է»: Աս Սաֆրան նոյն օրը կը մեռնի եւ Սաուտան կը դառնայ Մուհամմատին կինը:

(Տեսնել՝ «Մուհամմատի կիները», հեղինակ՝ Պընդ Ըշշաթի (Այշա Ապտլ Ռահման):

(نساء النبي، د. عائشة عبد الرحمن، دار المعارف، القاهرة ص ٦٢-٦٥)
եւ կամ՝

Իպն Սա'ատ, (طبقات ابن سعد، ٨/٥٢-٥٧)

◆ Այշա (عائشة بنت أبي بكر)

Մուհամմատի ամենասիրելի անձնաւորութեան՝ Ապու Պաֆրի աղջիկն է: 6 տարեկանին կը նշանուի, եւ 9 տարեկանին՝ կը դառնայ Մուհամմատին կինը: Պատմիչները կը նկարագրեն զինք որպէս գեղեցիկ, բայց նախանձոտ անձ մը: Ինքն է որ սպաննել կու տայ Մուհամմատին զաւակը՝ Իպրահիմ: Պատմիչներու վկայութեամբ, Այշա ըսած է. «Իր զաւակէն զրկեցիմք Մուհամմատը»: Տես՝

- Ա.գ Զարֆանի (الزرقاني)

- Իպն Հիշամ (ابن هاشم)

- Ա.թ Թապարի (الطبري)

- Պընդ Ըշշաթի (بنت الشاطيء)

◆ **Հաֆսա** (حفصة)

(Նախորդ տողերու մէջ, անոր մասին ակնարկութիւն մը կատարեցինք)

◆ **Զայնապ Պընդ Խազիմա** (زينب بنت خزيمة)

Երկու ամիս մնաց Մուհամմատի հետ: Մեռաւ 26 տարեկանին:

◆ **Ում Սալմա** (أم سلمة)

Այրի էր: Քանի մը ակնաւոր մարդոց ամուսնական առաջարկը մերժեց: Մուհամմատ խղաց անոր այրիացած վիճակին վրայ եւ հետը ամուսնացաւ: (*Sb'u Աթ Թապարի, հատ. 3 /215:*)

◆ **Զայնապ Պընդ Ճահըշ** (زينب بنت جحش)

Մուհամմատի որդեգրած տղուն կինն էր: Աստուածային միջամտութեամբ, կը բաժնուի իր ամուսինէն եւ կը դառնայ իր ամուսինին հօրը՝ Մուհամմատին կինը: Այլ խօսքով՝ Մուհամմատ կ'ամուսնանայ իր ...հարսին հետ: Այս պատմութիւնը շատ գունագեղ է եւ տարօրինակ: (*Տեսնել Սուրադ Ալ Ահզայ 36-ի մեկնաբանութիւնը (سورة الأحزاب), կամ Աթ-Թարմազի (الترمذي), նաեւ՝ Ալ Ճալալայն (الجلالين), էջ 575):* Ինչպէ՞ս կարելի է խախտել «Քու դրացիիդ կնոջ մի՛ ցանկար» (Գիրք Ելից, 20:17) աստուածային օրէնքը, եւս առաւել՝ երբ պէտք է ցանկաս ինչ որդեգիր տղուդ հարսը:

◆ **Ճուայրիա** (جويرة)

Քսան տարեկան էր երբ ամուսնացաւ 60 տարեկան Մուհամմատին հետ:

◆ **Ռաշխանէ** (ريحانة)

Հրեայ էր: Ստիպուեցաւ անկողին երթալ Մուհամմատին հետ, քանի որ մուսուլմաններուն ձեռքը գերի ինկած էր, երբ իր ցեղախումբը՝ Պանու Նազիր(بنو النضير) ջարդուեցաւ Մուհամմատի բանակին կողմէ: (Տես՝ «Մուհամմատին Մեծութիւնը», հատ. 1, էջ 262-266

◆ **Ում Հապիպա** (أم حبيبة)

Ամուսինը քրիստոնեայ էր եւ փախած էր Եւթոպիա: Մուհամմատ պահանջեց զինք եւ առարկեց, թէ ինչպէս մուսուլման աղջիկ մը քրիստոնեայի հետ ամուսնացած է: Ում Հապիպա կը վերադառնայ Մատինա, կ'ամուսնանայ Մուհամմատին հետ, քողով կը ծածկուի եւ կը տիրանայ «Հաւատացեալներու Մայր» տիտղոսին:

◆ **Սաֆիա** (صفية)

Հրեայ էր: 17 տաղեկան էր, երբ ամուսնացաւ 62 տարեկան Մուհամմատին հետ: Այդ ատենն է որ Մուհամմատ -արդէն մահուան հասած-, ըսաւ. «Զամուսնացայ եւ աղջիկներէս ոչ մէկը ամուսնացուցի առանց Գարրիէլ հրեշտակի յայտնութեան»: (տեսնել նոյն աղբիւրները):

◆ **Մայմունա** (ميمونة)

Մուհամմատ 400 Տիրիսա՛ վճարեց անոր հետ ամուսնանալու փոխարէն:

Այս կիներու շարքին, կային նաեւ ուրիշ վեց կիներ, որոնցմէ փերջինը միայն՝ ղպտի-եգիպտացի Մարի'ան՝ ունեցաւ ազդեցութիւն, քանի որ ի՛նք միայն, Մուհամմատին մանչ զաւակ մը տուաւ՝ Իպրահիմը, որ փոքր տարիքին, սպաննուեցաւ Այշայի կողմէն՝ հաւանաբար նախանձի պատճառով:

◆ **Ասմա՛** (أسماء)

- ◆ Ամրա (عمرة)
- ◆ Շարրաֆ (شرف)
- ◆ Ալ Ալիա (العالية)
- ◆ Սանա (سنى)
- ◆ (Զորս հարձեռներ)
- ◆ Մարիա (ماریا القبطية)

Եգիպտոսի Ալ Մուհամմադ քաղաքի կողմէն՝ նուէր: Քրիստոնեայ էր: Իր պատճառով, Մուհամմատ յատուկ սէր ունեցաւ Եգիպտոսի ղպտիներու հանդէպ: Մուհամմատ, եթէ հաւատանք պատմութեան, իրմէ մանչ զաւակ ունեցաւ՝ *Իպրահիմ* անունով, զոր Այշան սպաննեց: Մարգարէն հետը մէկ տարի եւ չորս ամիս ապրեցաւ:

- ◆ Ռաչիանէ (ريحانة)
- ◆ Զալիխա (زليخة)
- ◆ Հարն մըն ալ զոր իրեն նուիրեց իր կինը՝ Զէյնապ (زينب):

ԱՅՍՔԱՆ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻԻՆՆԵՐՈՒ ԴՐԴԱՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Նախապէս ըսինք, թէ այսֆան ամուսնութիւններու պատճառներէն գլխաւորը՝ Մուհամմատին դժբախտ մանկութիւնն էր: Մուհամմատ իրմէ 15 տարիէ աւելի առաջին կնոջ մէջ տեսաւ մայրը: Եւ եթէ մուսուլման ջատագովները այդ յարաբերութեան մէջ տեսան սիրաբանութիւն, աւելի շիտակ պիտի ըլլար անոր մէջ տեսնել մօր կարօտով տառապող Մուհամմատի հոգեվիճակը: Մուհամմատ *Խատիճա*-լէն երեխայ չունեցաւ: Նոյն ջատագովները ամէն ճիգ թափեցին՝ Մուհամմատը հայր դարձնելու: Իբր թէ անոր զաւակը՝ Աթ-Թահեր (الظاهر) անունով երեխայ մըն էր, որ փոքրիկ տարիքին մեռաւ: Բայց այս Աթ Թահերը

Խատիճէի նախկին ամուսնութեան մը զաւակն էր:

(Sեսնել՝ (إلياس المر، الإسلام بدعة نصرانية):

Ֆաթմայի (فاطمة) գալով՝ դժուար է ընդունիլ որ Մուհամմատի եւ Խատիճէի ամուսնութեան պտուղը եղած ըլլար: Այս հաշիւով, *Խատիճա* պէտք է **Ֆաթմայ**ով յղի ըլլար...66 տարեկանին:

Իսկ դպտի *Մարիայի (ماریا القبطية)* ամուսնութեան *Իպրահիմ (إبراهيم)*՝ Մուհամմատի զաւակ ընդունիլն ալ տարակոյս կը յարուցէ: *Մարիայի* յղութեան ժամանակ, դպտի մարդ մը յանախ կու գար անոր ինչ: Մուհամմատի կիները անհաւատարմութեամբ ամբաստանեցին *Մարիան*, եւ կ'ըսէին. «էջ մը մտաւ էգ էջին մէջ» (عِلج دخل على)

(عِلجة: Օր մըն ալ *Այշա (عائشة)*՝ կասկածելով որ *Իպրահիմ* Մուհամմատին զաւակը չէր, ըսաւ Մուհամմատին. «Քու եւ իրեն միջեւ նմանութիւն չեմ գտներ»: Այս բոլոր նկարագրութիւններու համար, տեսնել՝

• *Աս Սամթլ Թհամին (السمط الثمين، ١٤/١)*

• *Ալ Իսթի'ասյ (الإستعاب، ١٩١٢/٤)*

• *Թապաքաթ Իսյն Սա'տ (الطبقات الكبرى لإبن سعد)*

Կարելի է հետեւցնել, թէ Մուհամմատ, հակառակ բոլոր պատմիչներու ճիգերուն, չկրցաւ զաւակ ունենալ:

Առաջին՝ ինչ ալ եղած ըլլային այսֆան ամուսնութիւններու պատճառները՝ թէ՛ ընկերային, հոգեբանական, հարստանալու եւ դաշնակցութիւններ կառուցելու գործավարութիւններ, թէ՛ սեռային անկաշկանդ հակումներու յագեցում, երբեք կարելի չէ հաշտուիլ այն գաղափարին հետ, թէ Աստուած կրնար խախտել Իր իսկ դրած բարոյական սկզբունքները: Աստուած կրնայ թոյլատրել բնական օրէնքի խախտում, ինչպէս էր Քրիստոսի անարատ յղութիւնը, բայց անընդունելի է որ Աստուած խախտէ գերբնական եւ բարոյական սկզբունք:

Երկրորդ, ո՛չ մէկ մարգարէ ունեցաւ Մուհամմատի սե-
ռային սանձարձակ կեանքը: Դաւիթ մարգարէն
մեղանչեց, երբ ուրիշ կնոջ նայեցաւ: Բայց Աստուած
պատժեց զինք, մինչ Մուհամմատ, իր կարծիքով, Աստուծմէ
շնորհիք գը- տաւ, երբ ուրիշի կիներուն տիրացաւ: Դաւիթ
գղջաց, եւ լալագին՝ 150 «մեղայ»ի Սաղմոսները գրեց:
Մուհամմատ ո՛չ մէկ խղճի խայթ ունեցաւ, երբ երկու
հրեաներ սպաննեց եւ անոնց կիները առաւ:

Երրորդ՝ Մուհամմատ, կեանքի վերջին 10 տարիներուն,
ուրիշ մտահոգութիւն չունեցաւ կարծես, եթէ ո՛չ՝ տարիներով
կուտակուած սեռային բարթոյթը լուծել՝ սեռային սանձար-
ձակ յարաբերութիւններով: Կը պատմուի, թէ իր ժամանակին
մեծ մասը կ'անցընէր մարդոց եւ կիներու սեռային եւ
ամուսնական խնդիրները լուծելով:

ԻՍԼԱՄԻ ՍԿՋԲՆԱԿՈՐՈՒԹԵԱՆ ԽԱԽՈՒՏ ՀԻՄՔԸ

Մուհամմատի ծրագրուած եւ կարգադրուած ամուսնութե-
նէն անմիջապէս յետոյ, *Ուարաֆա Պըն Նաօֆալ* (بن ورقة ورفل)

(Մաֆֆայի նագովրեցի առաջնորդ-եպիսկոպոսը, արդէն
80 ամեայ, սկսաւ մտահոգուիլ իր կրօնական պաշտօնին
համար՝ թէ ո՞վ պիտի յաջորդէր իրեն: *Ուարաֆան* լաւ կը
նանչնար իր ցեղախումբը, անոր մարտողական ոգին,
կռուագան մտայնութիւնը եւ հարստահարիչ միտումները:
Յանախ խօսած էր արարներուն կրօնական եւ բարոյական
հարցերու մասին, բայց արարը տարբեր միտումներ ու-
նէր. պատուախնդրութիւնը, հոնտորութիւնը, հարստանալու
տենչը, վրէժը, ուրիշներ ստրկացնելու մարմաջը աւելի
գրաւիչ ոյժ ունէին քան բարոյականը: Այլ խօսով՝ արա-
րը կարիք չուներ հոգեւորականի: *Ուարաֆա*, որ լաւ գի-
տէր հրեայ եւ քրիստոնեայ ժողովուրդներու մտայնութիւնը,
մտածեց, թէ՛ ինչո՞ւ հրեան պիտի ունենայ իր Մովսէսը,
եւ յոյնը կամ ասորին՝ իր Քրիստոսը եւ արարը կարիք
պիտի չունենար մարգարէի մը, որ ձեւաւորուած ըլլար
արարի մտայնութեամբ եւ գոհացներ անոր ընկերային,
կրօնական, տնտեսական եւ սեռային հարցերը: *Ուարաֆա*
իրեն յաջորդող լաւագոյն անձը նկատեց Մուհամմատը,
որ արդէն բարի եւ ուշիմ երիտասարդի հանգամանք կը
վայելէր: *Ուարաֆա Պըն Նաօֆալ* գործի անցաւ: Այս է-
պիսոնական (أبيوني) նագովրեցի աղանդաւոր առաջնորդը
Ճապալ Հիրայի (غار حراء) փարայրին մէջ, ուր Մուհամմատ
կը ֆաշուէր խոկումի եւ աղօթքի, պիտի սկսէր ուսուցանել
իր սիրելի աշակերտը՝ Մուհամմատ:

Մուսլուման հեղինակները ուզած են մութին մէջ պա-
հել *Ուարաֆա* առաջնորդը, պարզապէս որ չըսուի, թէ Մու-

համմատ մարդու մը կողմէ դաստիարակուած էր: Այս վերջին 50 տարիներուն, հեղինակները կամովին ուզած են անտեսել զինք: Բայց այս աղանդաւոր առաջնորդը մեծ դեր ունեցաւ Մուհամմատի դաստիարակութեան եւ իսլամութեան գաղափարախօսութեան մէջ:

Ուարաֆա Պըն Նասֆալի (ورقة بن نوفل) մասին խօսած են հետեւեալ արար պատմիչները. (*աղբիւրները յիշուած են այս երկասիրութեան աւարտին*)

- Իպն Հիշամ (ابن هشام)
- Ալ-Պուխարի (البخاري)
- Սահիհ Մուսլիմ (صحيح مسلم)
- Ալ Ասֆահանի (الأصفهاني)
- Իպն Սա'ատ (ابن سعد)
- Ալ Եագուպի (اليعقوبي)
- Իպն Աթիբ (ابن الأثير)

Այս պատմիչները անդրադարձած են այս առաջնորդի մասին եւ մատնանշած են, թէ նագովրեցի էր, առաջնորդ, Ս. Գիրքի մասնագէտ թարգմանիչ էր, եւ սերտ կապեր ունէր Մուհամմատի հետ:

Ուարաֆան սորվեցուց Հին Կտակարանի պատմութիւնները եւ Քրիստոսի կեանքն ու անձը, բայց աղանդաւորական ուսուցումով: Ա.-Ձ դարերուն, շատ բաներ ըսուեցան Քրիստոսի մասին: Ոմանք չընդունեցին Անոր աստուածութիւնը (*Արիոս*), անոր մարդկութիւնը (*Նեստոր*), անոր սովորական մարդ ըլլալը (*Էպիոնականութիւն*), մարդէ աւելի բարձր, բայց Աստուծմէ ստորադաս (*Գերեմիոս*), մարգարէ մը (*Նագովրէութիւն*)...Եւ իսլամութիւնը այս բոլոր աղանդներու համաօտութիւնն է:

Մուհամմատի կոչումը հետեւեալ կերպով սկսաւ. (*Համառօտ կերպով կը ներայացնեմ Իպն Հիշամի նկարագրածը, որ առնուած է «Մարգարէին Կեանքը» գիրքէն, Ա. հատոր, էջ 220-221*)

Գիշեր մը, մինչ Մուհամմատ քարայրին մէջ էր, իրեն կ'երեւի ՈԳԻ մը: Մեռնելու աստիճան կը վախճայ Մուհամմատ եւ ՈԳԻն իրմէ կը խնդրէ որ կարդայ: Մուհամմատ կ'ըսէ՝ ի՞նչ կարդամ: Երեք անգամ խնդրելէ յետոյ, ՈԳԻՆ կ'ըսէ. «Կարդա՛ Տիրոջ անունով, որ մարդը թանձրուկէն՝ Ալաֆ (علق = թանձրացած արեան կաթիլ)-էն ստեղծեց» (Սուրադ Ալ Ալաֆ, 1-5): Այս խօսքերէն վերջ, ոգին կ'աներեւութանայ:

Մուհամմատ տուն կը վերադառնայ մեծ վախով եւ չափացանց ընկնուած: Կը տարակուսի, թէ իրեն երեւցողը ՈԳԻ՞ (جن) մըն էր (նինն), թէ՛ հրեշտակ (ملاك) մը:

Մուհամմատ կը խնդրէ խատիճայէն, որ ծածկէ զինք, որովհետեւ կը դողար: Խատիճա կը ծածկէ զինք եւ անակնկալի կու գայ, երբ կը տեսնէ Մուհամմատին վախը, դողը եւ տժգոյն երեսը: Կ'առնէ զինք եւ կը տանի Ուարաֆա Պըն Նաօֆայի մօտ, որ կը լսէ պատահածը: Երկուքը՝ Ուարաֆա եւ խատիճա, «կը հռչակեն Մուհամմատը որպէս Աստուծմէ խոստացուած մարգարէն»:

Այս հանդիպումէն վերջ, Քոր'անի մէջ կը սկսի երեւիլ Մուհամմատի «մարգարէ եւ առաքեալ ըլլալը»: Խոր ծերութեան եւ կոյր վիճակի մէջ կը մեռնի Ուարաֆան: Ուշագրաւ է պատմիչին ըսածը՝ «Ուարաֆայի մահով յայտնութիւնը դադրեցաւ»:

(Տեսնել՝ Իպն Հիշամ,

Նաեւ՝ Սուրադ Ալ Օմրան 19, (أل عمران، ١٩) Սուրադ

Ալ Ահգայ 40 (الأحزاب، ٤٠) եւլն):

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ

Վերը յիշուած դէպքը կը ներկայանայ որպէս իսլամութեան ողնասիւնը, եթէ ոչ՝ կորիզը: Կ'արժէ ուսումնասիրել այս դէպքը եւ տրամաբանական հարցադրումներէ ու բաղդա-

տական ուսումնասիրութիւն ընելէ յետոյ, պիտի թողունք որ ընթերցողը իր անձնական եզրակացութիւնները գոյացնէ: Անձնապէս, չեմ տեսներ իսլամութեան սկզբնաւորութեան մէջ աստուածային միջամտութիւն:

Ահա՛ մեր պատճառաբանութիւնները.

1. Ճի՞ճն թէ հրեշտակ (جن ملائكة):

□ Մովսէս Մարգարէն կը ստանայ Աստուծմէ անմիջական յայտնութիւն (Գիրք Ելից, 3:110), եւ Քոր'անն ալ կը վկայէ այդ մասին (*Սուրադ Ալ Նիսա՛, 164, سورة النساء ١٦٤*):

□ Քրիստոս (Մարգարէն) կը ստանայ Աստուծմէ անմիջական կերպով յայտնութիւնը, եւ մենք՝ հայերս, ունինք Աստուածայայտնութեան տօնը: Քրիստոսի մկրտութեան օրը, երկինքը կը բացուի, Ս. Հոգին՝ աղաւակներպ, կ'իջնէ Քրիստոսի վրայ, եւ Աստուած կ'ըսէ «*Ահա իմ Որդիս, որուն հաճեցայ*»: (Մատթ. 3:16):

Արդ,

ինչո՞ւ Աստուած, ինքզինք անձնապէս չյայտնեց Մուհամմատին եւ դիմեց «ՈԳԻ»ի մը միջնորդութեան:

2. Ո՞վ տեսաւ եւ վկայեց այդ յայտնութիւնը:

□ Մովսէս Մարգարէն կ'ըսէ. «Երկու կամ երեք հոգիի վկայութեամբ ճշմարտութիւնը կը յայտնուի» (Բ. Օրինաց 19:15):

□ Քրիստոս (Մարգարէն) ունեցաւ չորս վկաներ՝

- Յովհ. Մկրտիչը
- Երկնաւոր Հայրը
- Բազմաթիւ հրաշքները
- Մարգարէութիւնները

Քոր'անը կը յայտարարէ, թէ Մովսէս ինն նշաններ (հրաշքներ) կատարած էր (*Սուրադ Ալ Իսրա՛101, سورة ١٠١*)

،الإسراء), թէ՛ Քրիստոս կատարեց շատ հրաշքներ:

(Տեսնել *Սուրադ Ալ Օմրան 49, ԷՊ, سورة ال عمران*)

Արդ՝

Մուհամմատ առանձին էր ֆարայրի մէջ: Ո՛չ ոք զինք տեսաւ: Յետոյ, Մուհամմատ խոստովանեցաւ, թէ ո՛չ մէկ հրաշք գործած էր (*Սուրադ Ալ Անֆապու 50, سورة العنكبوت*): Մուհամմատ, ինք՝ վկան էր իր անձին:

3. Քարայրի ՈԳԻՆ յետոյ դարձաւ Քոր՛անի մէջ՝ պատգամաբեր Գաբրիէլ հրեշտակը:

Ձեմ կարծեր որ այս ՈԳԻՆ Գաբրիէլ Հրեշտակը եղած ըլլար:

□ Հին Կտակարանին մէջ, Գաբրիէլ հանդարտեցուց իրեն հետ խօսակիցը (Դանիէլ 8:16-18):

□ Նոր Կտակարանին մէջ, Գաբրիէլ հանդարտեցնող պատգամաբեր է: Կը կարդանք Ղուկասի աւետարանին մէջ.

• Մի՛ վախճար, Ջաֆարիա (1:13, 19)

• Մի՛ վախճար, Մարիամ (1:30)

Արդ՝

□ Քոր՛անի մէջ, այս կարծուած «Գաբրիէլ»-ը չի հանդարտեցներ, չի խրախուսեր:

□ Եթէ իսկապէս ՈԳԻՆ Գաբրիէլը ըլլար, *Խատիճա* երեք անգամ փորձի պիտի չ՛ենթարկեր անոր ինքնուրիշը. երեք անգամ պիտի չհարցներ «Մուհամմատ, կը տեսնե՞ս այս ՈԳԻՆ»: Ո՛չ ալ կարիք պիտի ունենար իր ազգականին՝ *Ուարաֆայի*ն մօտ երթալու եւ հարցնելու:

Խատիճա Մուհամմատին գլուխը երեք անգամ կը տեղափոխէ (*Խատիճայի* ծոցը, կողը, գիրկը): Երկու անգամ Մուհամմատ կ'ըսէ «ՈԳԻՆ կը տեսնեմ»: Երրորդ անգամին՝ մինչ Մուհամմատ *Խատիճայի*ն գիրկն է, պատասխանը կ'ըլլայ ժխտական՝ ՈՉ: Այն ատեն *Խատիճա* կը հանդարտեցնէ զինք եւ կ'ըսէ. «Իրօք ՈԳԻՆ Գաբրիէլն է»:

Արդ՝

Տարօրինակ կե՛րպ մը չէ՞, հոգիւն փորձի դնելու:

4. ՈԳԻԻՆ ըսածը չի համապատասխաներ Քոր՛անի ըսածներուն:

Վերը՝ մեր յիշած դէպքին մէջ տեսանք ՈԳԻԻՆ խօս-
քը՝ Աստուած մարդը ստեղծեց թանձրացած արիւնէ, որ
յետոյ Քոր՛անի մէջ արձանագրուեցաւ: (Տես՝ *Սուրահ Ալ
Ալաֆ*, 1-4 (سورة العلق ١-٤): Բայց նոյն Քոր՛անի մէջ,
Սուրահ Սաւ 71,72, (سورة ص ٧١, ٧٢), «Տէրը կ'ըսէ
հրեշտակներուն. «Ստեղծելու վրայ եմ մարդը կաւէն»:

Արդ՝

Ստեղծուած մարդը թանձրացած արիւնէ՞ էր, թէ՛ կաւէ՞:
Անկարելի է որ Գաբրիէլ ինքզինք հակասէ:

5. Մուհամմատ կասկածեցաւ իր ստացած յայտնութեան:

Մուհամմատ իրաւունք ունէր կասկածելու, քանի որ
ՈԳԻՆ Գաբրիէլ չէր: Սատանան, ըստ Աստուածաշունչին,
կրնայ ինքզինք «լուսաւոր հրեշտակի փոխել» (Բ. Կորնթ. 11:14):

Արդ՝

Եթէ իրօք՝ Աստուած ղրկած ըլլար իր Հոգին, այս Հոգին
կասկածի ու վախի պիտի չմատնէր պատգամ ստացողը:

6. ՈԳԻԻՆ պատգամը երբե՛ք ասուածային հանգամանք չունէր:

«Կարդա՛», եղաւ ՈԳԻԻՆ հրամանը: Անոր մէջ յատուկ
առաքելութիւն մը չկար: Սկիզբը չկարողացաւ կարդալ:
Յետոյ կարդաց: Ի՞նչ էր կարդացածը: «Մարդը ստեղծուած
է թանձրացած արիւնէ»: Յետո՞յ: Ո՞ւր է այս խօսքին մէջ
մարգարէ դառնալու յաւակնութիւնը: Ի՞նչ էր մարդոց
տրուելիք պատգամը: Գիտական եւ աստուածաշնչական սխալ
մը ըլլալէ գատ, այս ՈԳԻԻ ըսածին մէջ ո՛չ մէկ նո-

րութիւն, ո՛չ մէկ յայտնութիւն, ո՛չ մէկ պաշտօն կամ առաքելութիւն:

☐ Մովսէսի առաքելութիւնը յստակ էր: Եհովա Աստուածը ըսաւ Մովսէսին. «*Քեզ Փարաւոնի մօտ պիտի դրկեմ, որպէսզի իմ ժողովուրդս՝ Իսրայէլի զաւակները, Եգիպտոսէն հանես*» (Գիրք Ելից, 3:10):

☐ Քրիստոսի առաքելութիւնն ալ յստակ էր. «*Տիրոջ Հոգին իմ վրաս է, որովհետեւ օծեց զիս, աղփատներուն աւետարանը փարոգելու համար: Զիս ուղարկեց կոտրած սրտերը առողջացնելու, գերիներու ազատութիւն փարոգելու, կոյրերու տեսողութիւն տալու, եւ ընկնուածները ազատագրելու, որպէսզի Տիրոջ ընդունելու տարին հոչակեմ*» (Ղուկաս, 4:18):

Արդ՝

Այս երկու մարգարէներուն եղած յայտնութիւնն ու առաքելութիւնը յայտնի են, բայց ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ Մուհամմատի առաքելութիւնը: Երեւ անգամ «Կարդա՛» հրամանը մարգարէութեա՞ն ապացոյց է, թէ՛ ... ընթերցանութեան հրահանգ:

7. Մուհամմատ մարգարէ դարձաւ ԽԱՏԻՃԱյի եւ ՈՒԱՐԱՔԱ ՊԸՆ ՆԱՕՖԱԼի վկայութեամբ:

ՈԳԻՆ անորոշութեան մատնած է Մուհամմատը. Մուհամմատ տարակուսած ու վախցած էր, *Խատիեա՛* շուարած ու երկիւղած: Այս անել կացութեան մէջ, ո՞ւր էր ելքը: *Ուարաֆա Պըն Նաօֆալ*ն էր, որ 15 երկար տարիներու ընթացքին, դաստիարակած էր Մուհամմատը՝ իր ապագայ յաջորդը: Տասն հինգ տարի - ինչպէս քիչ յետոյ պիտի տեսնենք- Մաֆայի այս աղանդաւոր առաջնորդը ցոյց պիտի տար Մուհամմատին մարգարէութեան հասնելու ճանապարհը: Շատ բնական էր ուրեմն, որ Մուհամմատն ու *Խատիեան* անոր դիմէին:

Ուարաֆան լսեց իր սանին ըսածները եւ առանց վերլուծումի, ինքնավստահ ու ապահով՝ հոչակեց Մուհամմատին մարգարէ ըլլալը:

Այս դեպքին յետոյ, *Ուարաֆան* պիտի մտնէր մոռացութեան քաւիդին մէջ եւ ... անկէ դուրս պիտի չգար: Մուսլուման հեղինակները վերջնականապէս պիտի անգիտանային անոր գոյութիւնը, կամ՝ պիտի մեկուսացնէին զինք: Մուհամմատ նոր կրօնքի մը հիմնադրարը պիտի դնէր *Ուարաֆայի* ըսածներուն վրայ: Մուհամմատ պիտի վերցնէր իր ուսուցիչին ձեռքէն գիտութեան, իմաստութեան, յաջորդութեան եւ մանաւանդ մարգարութեան ջահը եւ պիտի սկսէր կրօնական արկածախնդրութիւնը:

Ուարաֆա մեռաւ խոր ծերութեան մէջ: Մուհամմատ առ ի երախտագիտութիւն իր ուսուցիչին, օր մը պիտի ըսէր. «Տեսայ *Ուարաֆան* դրախտին մէջ»:

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏ ԱՆՈՒՍ ԷՐ, ԹԷ ՈՒՍԵԱԼ

Շատ կարեւոր է այս հարցը ուսումնասիրել, որովհետեւ մուսլիմները կը տեսնեն Մուհամմատի մէջ տգէտ մը որ, եթէ իր տգիտութեամբ այսֆան գեղեցիկ գիրք մը գրած է, ուրեմն երկնային առաքեալ է Մուհամմատ եւ իր ձեռքին մէջ եղած գիրքը աստուածային է:

Բառագիտութիւն

Առաջին հերթին, վերատեսնենք *Գարրիէլ* հրեշտակին կարն զրոյցը Մուհամմատի հետ:

- *Կարդա՛ (իֆրա՛, اِقْرَأْ) :*

- *Ի՞նչ կարդամ (մա աֆրա՛, اِقْرَأْ مَا)*

Շատեր կը կարծեն, թէ «մա - ما» կը նշանակէ միայն ժխտական «չեմ...»: Եւ առ այդ՝ մուսլուման հեղինակները կ'ուզեն ընդունիլ որ Մուհամմատ կարդալ գրել չէր գիտեր: Եւ քանի որ անուս է, տգէտ է, իր արտասանած Քոր'անը հրաշք է, որովհետեւ այսֆա՛ն գեղեցիկ լեզուով գրուածք մը եթէ անուս մէկէ կու գայ, այս գրուածքին հեղինակը պէտք է աստուածային ներշնչում ունենայ եւ Քոր'անը անպատճառ պէտք է աստուածային ըլլայ:

Բայց «մա - ما» ասոյթը միայն ժխտական չէ. կրնայ

նաեւ ըլլալ հարցական «մա՞-؟ ما »՝ *ի՞նչ, ի՞նչ բան կարդամ*: Արաբերէնի մէջ, չկար կէտադրութիւն: Ուստի կարելի է որ «մա» ասոյթը ըլլայ «չեմ» եւ «ի՞նչ»:

* Աւելի ճիշդ է հասկնալ «մա՞» որպէս հարցական դերանուն քան ժխտական մասնիկ, քանի որ Մուհամմատ առջեւը բան չունէր կարդալիք եւ երբ «Գաբրիէլ» երրորդ անգամ իրեն ըսաւ «կարդա՛», եւ ցոյց տուաւ թէ ինչ պիտի կարդար (*Սուրահ Ալ Ալաֆ*, 1-5), ու կարդաց, կը նշանակէ թէ գիտէր գրել կարդալ, միայն կը սպասէր գիրքի մը, նախադասութեան մը, բառի մը՝ որ կարդար: Մուհամմատ անուս չէր:

* Մուսլուման հեղինակները կ'ընդունին, թէ Մուհամմատ անգրագէտ էր եւ Քոր'անի մէջ «*ուամի*, (أُمِّي)» բառը գտնելով, կ'ուզեն որ ան անգրագէտ, անուս եւ տգէտ եղած ըլլայ:

Արաբերէնի մէջ, անուս, անգիտակ, տգէտ բառերը *նահել* (جاهل) են: «*Ուամի*» (أُمِّي) տարբեր նշանակութիւն ունի:

Այս «ուամի» բառին հասկացողութիւնը առնուած է Պօղոս առաքեալէն, որ ըսած է. «Ես հեթանոսներու առաքեալն եմ»: Արաբերէնի թարգմանուեցաւ *ան-նասպի-լ ուամի* (النبي الأمي)՝ անուս մարգարէն: «Ուամի» բառը կու գայ «ուամա»՝ ազգ (أمة) բառէն: Այս հասկացողութեամբ է որ կ'ըմբռնենք Պօղոսին խօսքը՝ «ես (հեթանոսներու)՝ ազգերու համար դրկուած առաքեալն եմ»:

Քոր'անի մէջ մարդկութիւնը երկու տեսակ հատուածներ ունի՝ *Ալ ֆիթայի* (الكتابي) եւ *Ալ ուամի* (الأمي), այսինքն՝ ան որ ԳԻՐՔԸ ունի եւ ան՝ որ ԳԻՐՔԻՆ անգիտակից է, կամ գիրք չունի: Ինչպէս կը տեսնենք, կապ չունի գրելու եւ կարդալու կարողութեան հետ: Օրինակ՝ ես գրել կարդալ գիտեմ, բայց *թալմուտ* գիրքին ծանօթ չեմ, եւ չունիմ գայն:

Հրեան կամ քրիստոնեան (Սուրբ) ԳԻՐՔ ունէր եւ կոչուեցաւ *ֆիթայի*՝ գիրքի տէր, բայց արաբը տակաւին

գիրքը (Քոր'անը) չունէր եւ կոչուեցաւ *ուլմի'* գիրքի անգիտակից: Մուհամմատ գրել կարդալ գիտէր, բայց *ուլմի'* էր քանի որ տակաւին (յայտնեալ) գիրք չունէր: *Ուլմի'* պէտք է հասկցուի որպէս «արար» եւ ո՛չ՝ անգրագէտ:

• Քոր'անի վկայութեամբ, Մուհամմատ գրել կարդալ լաւ գիտէր: Տեսնել՝

■ *Սուրադ Ալ Նամլ* 91-92, (سورة النمل) ուր Մուհամմատ կը հրաւիրուի Քոր'անը կարդալու:

■ *Սուրադ Ալ Մուզմըլ* 1-5, (سورة المزمل) ուր կը խնդրուի որ Քորա'նը երգէ:

■ *Սուրադ Ալ Սաֆաթ* 156-157, (سورة الصافات) ուր Մուհամմատ կարդալու եւ ուսումնասիրելու մարտահրաւէր կը կարդայ անոնց, որոնք իրենց անձնական գիրքը ունին:

• Մուհամմատ չէր կրնար անուս ըլլալ,

■ Երբ *Ուարաֆայի* մօտ 15 տարի աշակերտ եղած էր:

■ Երբ *Ապու Քալէպ* զինք որդեգրեց եւ իր տղուն՝ *Ալի*ի չափ սիրեց, հոգաց ու զարգացուց: Եւ գիտենք, թէ *Ալի*ն իսլամութեան ամենաուսեալ մարդն էր:

■ Երբ Մուհամմատ յանախ գնաց նոզովրէական վանք մը, *Պըհէյրա* (بحيرى) կրօնաւորին մօտ՝ լուսաբանութիւններ առնելու:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

1. Մուհամմատի եղած յայտնութիւնը զուրկ է աստուածային ըլլալու հիմքէն:

2. Մարգարէ մը չէր, որովհետեւ, իր իսկ վկայութեամբ, չկրցաւ ապագայ գաղտնիքները ըսել (علم الغيب), կամ հրաշքներ կատարել:

3. Մուհամմատ անուս եւ անգրագէտ չէր: Պարզապէս «անտեղեակ» էր, կամ աւելի շիտակ՝ չունէր հրեաներու եւ քրիստոնեաներու գիրքերը:

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ԲԱԶՄԱԹԻԻ ԿՈՂՈՊՈՒՏՆԵՐԸ

«ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ» ՅԱԶՈՐԴՈՂ ԴԵՊՔԵՐԸ

Մուհամմատին՝ ՈԳԻԻ երեւումէն եւ *Ուարաֆա Պըն Նաօֆալի* (ورقة بن نوفل) հոչակումէն ետք, ի՞նչ ըրաւ Մուհամմատ:

Առաջին հերթին՝ սկսաւ ֆարոգել միաստուածութիւնը: Ինչպէս նախապէս տեսանք, *Ալլահը* (الله) գոյութիւն ունէր արդէն, բայց անոր հետ նաեւ 360 աստուածներ կը պաշտուէին: ՈԳԻԻՆ հրահանգը չէր՝ միաստուածութիւնը ֆարոգել. հաւատքի այս գլխաւոր ուսուցումը պիտի գար *Ուարաֆա Պըն Նաօֆալի* թելադրութենէն եւ ուսուցումէն:

1. *Մուհամմատ՝ միաստուածութեան ֆարոգիչ*

Մուհամմատ սկսաւ ֆարոգել իր անմիջական շրջանակին մէջ եւ այդ ֆարոգութեան առաջին հաւատացողներն էին իր առաջին կիներ՝ *Խատինա* (خديجة), իր զարմիկը՝ *Ալի* (علي), իր որդեգիրը՝ *Զէյս* (زيد), Այշայի հայրը՝ *Ապու Պաֆր* (أبو بكر), իր երրորդ յաջորդը՝ *Օսման* (عثمان), *Զուպէյր* (الزبير بن العوام), *Սաատ* (سعد بن أبي وقاص) ...:

Մուհամմատի ցեղախումբը՝ Քորայշ, հակառակեցաւ իրեն: Ասոր համար, Մուհամմատի վրայ սկսան ամէն օր, Քորայշի դէմ (Քոր՝անի) համարներ տեղալ, լի՝ հերժումներով, յանդիմանութիւններով եւ սպառնալիքներով: Երբ ատելութիւնը սաստկացաւ եւ Քորայշ սկսաւ հալածել Մուհամմատն ու անոր հետեւորդները, Մուհամմատ ըստիպուեցաւ Եւթոպիա գաղթել եւ անոր ֆրիստոնեայ թագաւորին մօտ ապաստանարան գտնել: Իր հետն էին 11 այր մարդ եւ 4 կին:

Մինչ հոն կը գտնուէր, Մուհամմատ ունեցաւ կրօնական վէճեր տեղւոյն եկեղեցական իշխանութիւններուն

հետ: Զէզոճ անձեր Մաֆթայէն եկան Եւթոպիա, միջամտելու համար, սակայն Մուհամմատի եւ իր ցեղախումբին հետ կապերը խզուեցան: Զվերադարձաւ Մաֆթա, մինչեւ որ Աստուած Մուհամմատը երկինք կանչել տուաւ:

2. Մուհամմատ երկինք կը յափշտակուի՝ Ալ Իսրա՛ Ուալ Մի՛րաժ (الإسراء والمعراج)

Մաֆթա մտնելէն քիչ ժամանակ ետք, ահա՛ Մուհամմատ կ'ունենայ ուրիշ յայտնութիւն մը: Այս անգամ, հետեւողութեամբ Յովհաննէս, Պօղոս եւ Պետրոս առաքելներու, որոնք երկինքը բացուած տեսան, Մուհամմատ՝ ինքն ալ, ինչո՞ւ զրկուած պիտի մնար այս բախտաւորութենէն:

Եւ այսպէս, գիշեր մը, կէս ձի կէս էշ փոխադրամիջոցով՝ Պուրաֆով (البُرَاق) , Աստուած կը յափշտակէ զինք նախ՝ տանելով Երուսաղէմ, ապա երկինք՝ ուր Աստուած կը հրահանգէ 5 անգամ աղօթելու պարտադրութիւնը:

Այս ձեւով, Երուսաղէմ կը դառնայ իսլամութեան երրորդ սրբազան կեդրոնը: Եւ քանի որ Մուհամմատ հոն աղօթեց, այդ տեղը դարձաւ իսլամական սրբավայր: Հոն՝ հրէական Տանարին եւ քրիստոնէական Եկեղեցիին տեղ կանգնեցան այսօրուան Մասնէտ Ալ Աֆսան (مسجد

(حرم الشريف) եւ Հարամ Ալ Շարիֆը (الأقصى) : Կարգ մը իսլամացած արաբներ չհաւատացին այս պատմութեանը եւ թողուցին մահմետականութիւնը:

Մանօթ. Երբ մահմետականները տեղ մը աղօթեց, թէկուզ Եկեղեցիի մէջ, այդ տեղը դատապարտուած է մզկիթի վերածուելու: Այսպէս եղաւ Հալէպի ժամէ՛ Ալ Քապիրի (جامع الكبير), Գամասկոսի՝ ժամէ՛ Ալ Ումաուիի (جامع الأموي), Պէյրութի ժամէ՛ Ալ Օմարիի (جامع عمرو بن العاص), Գահիրէի ժամէ՛ Օմար էպնլ Ասի (جامع عمرو بن العاص) պարագան. բոլորը նախկին Եկեղեցիներ էին:

3. Մուհամմատի փախուստը դէպի Եթիօպիա՝ Ալ Մատինա

(يثرب-المدينة المنورة), եւ Իսլամական տարուան սկզբնաւորութիւնը (622 թուին)՝ Ասսա Ալ Հիբրի'ա (السنة الهجرية) :

Երբ հալածանքները շատցան եւ Մուհամմատ սկսաւ հետեւորդներ ունենալ Մաֆալի մէջ, Քորայշ ցեղախումբը որոշեց սպաննել զայն:

Մուհամմատ հրահանգ կու տայ իր հետեւորդներուն՝ թողուլ Մաֆան եւ երթալ Եաթիբայ, որ յետոյ պիտի կոչուէր Ալ Մատիճա Ալ Մուճաուարա (المدينة المنورة):

Գիշեր մըն ալ, Մուհամմատ փախաւ Եաթիբայ եւ Քորայշ 100 ուղտ խոստացաւ անոր, որ յայտնէ Մուհամմատին ուր ըլլալը:

20 Սեպտեմբեր, 622 թուին, Մուհամմատ մտաւ Մատիճա: Հոն Քոր'անը խմբագրուեցաւ եւ քաղաքը համակերպեցաւ Մուհամմատի նոր կրօնի ցուցմունքներուն: Մատիճայի մէջ կնքեց ամուսնութիւններ եւ այնտեղէն կատարեց իր կողոպտիչ յարձակումները:

ՂԱԶՈՒ-ՖՈՒԹՈՒՀ (غزو-فتوح) ԲԱՌԵՐՐՈՒՆ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

Մանօթ. Յատուկ գլուխ մը պիտի յատկացնենք սրբազան պատերազմի՝ ՃԻՀԱՏ'ի (الجهاد) եւ անոր կրօնական պարտադրանքի մասին: Ճիհատը սկսաւ Մաֆալի Քորայշ ցեղախումբին դէմ, որուն դէմ տարուած յաղթանակը իրախուսեց Մուհամմատը որ յարձակումներ կատարէր, հարստահարութեան ելլէր եւ կողոպտուտի դիմէր:

Մուհամմատի քաղաքներու եւ ցեղախումբերու վրայ յարձակումները, արաբերէնով՝ Ղազաուադ (غزو-غزوات) է, իսկ անոր մահէն վերջ, մահմետականներուն հարստահարութիւնները պիտի կոչուէին Ֆութուհադ (فتح - فتوحات), որ կը թարգմանուի «բացումներ»։ այսինքն՝ երբ երկիր մը կը գրաւուէր, այդ երկիրը որ «փակ» էր, իսլամութեան լոյսին պիտի բացուէր: Երկուքի պարագային ալ՝ Ղազաուադը

եւ *Ֆութուհադը* (الغزوات والفتوحات), պարզապէս կողոպուտ
են եւ ո՛չ՝ ուրիշ բան:

Տեսնենք այդ առաջիններու ամենէն կարեւորները.

1. **ՊԱՏՐ**, 2 Հինրի Տարին (غزوة بدر)

Մուհամմատ, 314 հոգիով, Դամասկոսէն ելած Քորայշի
կարաւանի դէմ յարձակում կը կատարէ: Հարստահարելու
եւ Քորայշէն վրէժ լուծելու նպատակով, իսլամական
առաջին բանակը յաղթական դուրս կու գայ:

Այս յաղթութեան գլխաւոր հերոսը Աստուածն էր,
որովհետեւ, ըստ Քորա՛անի, Աստուած 1000 զինուորով
(հրեշտակներ), կուուեցաւ (*Սուրադ Ալ Ինֆալ*, سورة

الأنفال:

Իսլամութեան այս առաջին յաղթանակով, Մուհամմատ
իր դիրքը գորացուց, հրաւիրեց շատ մը արաբներ իս-
լամութիւնը ընդունելու, տիրեց կարաւանի ինչքերուն եւ
բաժնեց թալանը իրեն հետեւողներուն մէջ:

Անհաւատ՝ *Քուֆֆար Քորայշէն* (كفار قريش) 70 հոգի
մեռան, իսկ Մուհամմատի զօրէն՝ 14, որոնք եղան իս-
լամութեան առաջին *շուհասա՛*ները (شهداء), մարտիրոս-
ները:

Մուսլուման հեղինակները *Պատր* (غزوة بدر) նակա-
տամարտը որակեցին *Բաժանումի Ճակատամարտ* (غزوة
الفرقان, որովհետեւ այս յարձակումին մէջ երեւան եկաւ
«բաժանումը նշմարտութեան եւ սխալի միջեւ»:

Պատր (غزوة بدر) նակատամարտը կարեւոր դեր խա-
ղաց իսլամութեան տարածումին մէջ, որովհետեւ այս
առիթով, երկինքէն բաւական համարներ իջան կամ
գրուեցան: Այս *այարներու* (آيات)՝ համարներու մէջ, ցուց-
մունքներ տրուեցան, թէ ինչպէս մահմետականը վարուելու
է գերիներու հետ եւ ինչպէս կողոպուտները բաժնուելու
են: Օրինակի համար, *Սուրադ Ալ Ինֆալի* (سورة الأنفال)

մէջ յստակօրէն կ'ըսուի, թէ կողոպուտին մէկ հինգերորդը պիտի երթայ Աստուծոյ, մնացածը՝ մարգարէին (Մուհամմատին), մարգարէի հարազատներուն, որբերուն, աղատներուն եւ կոռուղ ընկերներուն: Այսօր, 1400 տարի յետոյ, յստակ չէ, թէ որո՞ւն կամ ի՞նչ ձեւով Աստուած, մարգարէն եւ անոր հարազատները իրենց բաժինը պիտի ստանան:

Այս պատերազմին պատճառով, հեթանոս եւ անհաւատ արարները, քրիստոնեաները, նազովրեցիները եւ հրեաները սկսան թակարդ լարել՝ Մուհամմատը սպաննելու նպատակով: Մուհամմատ, կամաց կամաց պիտի չէզոքացնէր զանոնք եւ վերջնականապէս բնաջնջէր: Յետագային, Մուհամմատին պիտի վերագրուէր հետեւեալ արտայայտութիւնը. «Բասուլ Մուհամմատի հողին վրայ երկու կրօնք չեն կրնար գոյութիւն ունենալ, *على أرض الرسول لا يقوم دينان*»:

Ծանօթ. *Այս հրահանգին բերեց, երբ պահանջեց Սէուտական Արաբիայէն՝ ամերիկեան զօրքերու դուրս վտարուիլը:*

2. ՈՒՆՈՒՏ, 3 Հիճրի Տարին (غزوة أحد)

Մուհամմատ ջանաց պատերազմական ռազմագիտութիւն ցոյց տալ: Պահանջեց որ մահմետականները, յաղթեն կամ պարտուին, չթողուն իրենց դիրքերը: Սկզբնական շրջանին, այսինքն՝ Մատինայի շրջանին, մահմետականները յաղթանակ տարին *Ապու Սուֆիանի* (أبو سفيان) բանակին դէմ. բայց յաղթանակէն գինովցած, մուսուլմանները կողոպուտի եւ թալանի ելան: *Խալես Իպն Ալ Ուալիս* (خالد بن الوليد), որ յետոյ իսլամութեան հերոս պիտի դառնար, Մուհամմատի դէմ կռուեցաւ: Լուր տարածուեցաւ, թէ Մուհամմատ մեռաւ նակատամարտի ընթացքին: Մուսուլմանները յուսահատ՝ վերջնականապէս թողուցին Քորայշի դէմ մղուած պատերազմը եւ *Մատինա* փաշուեցան: Մուհամմատ այս նակատամարտին մէջ վիրաւորուեցաւ:

Ուիւտ (غزوة أحد) դարձաւ իսլամութեան միակ պարտութիւնը:

3. Ալ ԽԱՆՏԱՔ, 5 Հիերի Տարին (غزوة الخندق)

Քորայշ միացաւ հրեայ եւ ոչ հրեայ ցեղախումբերուն, վերջնական հարուած տալու համար Մուհամմատին: Մուհամմատ, Մատինա ֆաղափին շուրջ խրամատներ կը բանայ, (այնտեղէն կու գայ *խանտաֆ* բառը):

Այս նակատամարտի ընթացքին, երկու կողմերէն եղան դաւանանութիւններ, դաւադրութիւններ, կեղծ խոստումներ եւ կրօնափոխութիւններ: Հին հաշիւներ մափրուեցան: Մուհամմատ օգտագործեց խրամատներու գոյութիւնը որ անծանօթ էր Քորայշի համար, եւ խոստումներ կատարելով թերահաւատ ցեղախումբերու, կրցաւ իր կողմը շահիլ գանոնք: Մուհամմատ այս նակատամարտին մէջ կը յաղթէ, եւ իր բացած խրամատներու մէջ ողջ ողջ կը թաղէ ամբողջ Պանու Քորայզա՝ (بنو قريظة) հրեայ ցեղախումբը:

Այդ օրէն ի վեր, եւ մինչեւ այսօր, արաբը եւ հրեան չեն կրնար գիրար հանդուրծել:

Այս նակատամարտի ընթացքին, Այշա՝ (عائشة) Մուհամմատի երիտասարդ կինը, կը կորսնցնէ ոսկիէ վիզնոցը: Զայն կը գտնէ Սաֆուան (صفوان) անունով երիտասարդ մը որ, ըստ արաբ պատմիչներու, «սեռային յարաբերութիւն» կ'ունենայ Այշայի հետ: Երբ լուրը կը տարածուի եւ Մուհամմատ, ծածկելու համար այս ամօթը, կը դիմէ *Քարրիէլ հրեշտակին*՝ որ օգնութեան կը հասնի, եւ... երկինքէն արդարացուցիչ համար մը կը բերէ: (Տես՝ *Իպն Հիշամ*, կամ *Սուրադ Ալ Նուր*):

4. ԽԱՅՊԱՐ, 7 Հիերի Տարին (غزوة خيبر)

Հրեաները չեն լուր: Երբ Մատինայէն դուրս կու գան, կը հաւաքուին Խայպար (خيبر) ֆաղափին մէջ: Պատերազմը անհաւասար էր: Հրեաները չարաչար կը պարտուին, եւ այս անգամ Մուհամմատ զիրենք վերջնականապէս Արաբական Թերակղզիէն դուրս կը նետէ:

5. ՄՈՒՊԱ, 8 Հիերի Տարին (غزوة مؤتة)

Առաջին նակատամարտն է, ուր Մուհամմատ իսլամութիւնը տարածելու նպատակով՝ պատերազմ կը մղէ. ինչպէս նաեւ առաջին նակատամարտն է բիւզանդացիներու (الروم) դէմ: Խալիստ Պըն Ըլ Ուալիտ (خالد بن الوليد) երիտասարդ զօրավարն է այս նակատամարտին հերոսը: Կը յաջողի յոյններու 200 հազար բանակի դէմ կռուիլ, եւ Մատինա քաղաքը փաշտուիլ:

6. Ա.Լ. ՅԱԹՂ, 8 Հիբրի Տարին (غزوة مؤتة)

Մուհամմատ, հարստացած, զօրացած, կ'ուզէ իր երազին հասնիլ՝ 8 տարի բացակայելէ յետոյ, մտնել իր ծննդավայրը՝ Մաֆա:

Երեսուն հազար բանակով կը մտնէ՝ առանց դիմադրութեան հանդիպելու: Քորայշ կ'ողջունէ իր զաւակին գալուստը: Մուհամմատ կը ներէ բոլորին, կը մտնէ Ալ Քա'պան (الكعبة), կը կործանէ կուռքերը, կը փոխէ երկրպագելու դրութիւնը (դէպի Երուսաղէմ էր, հիմա՝ դէպի Մաֆա), եւ կ'իշխէ ոչ իսլամացած ցեղախումբերու վրայ: 10 տարուան մէջ, ամբողջ Արաբական Թերակղզին կը դառնայ մահմետական:

Մեռնելէ առաջ, Մուհամմատ կը կատարէ նաեւ երկու յարձակումներ, աւելի հարստանալու եւ իր դիրքը զօրացնելու համար: Այդ երկու նակատամարտներն են՝ Հանին եւ Թապուֆ (غزوة حنين وتبوك):

Կողոպուտներու շարքը երկած է: Կու տանք անոնց անունները՝

7. ՊԱՆԻԼ ՆԱԹՂԻՐ (غزوة بني النضير)

8. ՆԱԺՏ (غزوة نجد)

9. ՏԱՌԻՄԱԴ Ա.Լ. ԺԱՆՏԱԼ (غزوة دومة الجندل)

10. Ա.Լ. ԱՀԶԱՊ (غزوة بالأحزاب)

11. **ՊԱՆԻ ՔՈՐԱՅԶԱ** (غزوة بني قريظة)
12. **ՊԱՆԻ ԼԻՀԵԱՆ** (غزوة بني لحيان)
13. **ԱԼ ՄՈՒՍԹԱԼԱՔ** (غزوة المصطلق)

Այս բոլոր վաերագրուած հարստահարութիւնները աստուածային հրամանով եղած են, եւ շատերը Քոր'անի մէջ նշուած են, իսկ մնացածները՝ իսլամական սրբազան աւանդութեան մէջ (Հատիքի): Քոր'անը՝ մեծ մասով համառօտութիւնն է այս պատերազմներու ոգիին, *նիհատին*, առնուելիք ֆայլերուն, որդեգրելիք ընթացքին եւ իսլամական շատ մը օրէնքներու, որոնք այս ճակատամարտներէն ծագած են:

Այս հարստահարութիւններն ու կողոպուտները պիտի ֆաշալերեն որ Իսլամութիւնը, Մուհամմատէն յետոյ, տարածուէր եւ ամբողջ Միջին Արեւելքը իր իշխանութեան ենթարկէր:

ԱԼ ՔՈՐ՝ԱՆ ԱԼ ՔԱՐԻՄ (القرآن الكريم) (Ա. Բաժին)

Առաջին գլուխին մէջ ըսինք, թէ Քոր՝ան (قرآن) բառը ստորա-եքրայական արմատ ունի՝ *ֆորեանու* (قريانو), որ կը նշանակէ «կարդալիք, ընթերցանութիւն»: Եւ ինչպէս կը տեսնենք, ակնարկութիւն մը չկայ, ինչպէս է պարագան «Աւետարան» բառին, որեւէ կրօնական պատգամի, հրահանգի, սահմանումի: Սկզբնական շրջանին, Քոր՝ան բառը պարզապէս հրահանգ մըն էր՝ հատուած մը կարդալու, ինչպէս մենք հրահանգ կու տանք մեր աշակերտներուն եւ կ'ըսենք. «Այսօր, Ղուկաս Աւետարանի այս կամ այն գլուխը պիտի կարդաք»: Հետագային, այս բառը ընդհանրացաւ՝ համակելու համար 114 գիրքերը կամ *սուրահները*: Այս «ընթերցուած»ը կարդալէ յետոյ է որ կը սկսինք գաղափար ունենալ անոր բովանդակութեան մասին: «Ալ Քարիմ» (الكريم) բառն ալ յետոյ աւելցաւ, բնորոշելու համար Քորանին յարգելի, բարձր եւ սրբազան ըլլալը:

Քոր՝անը կը կոչուի նաեւ *Ալ Քիթապ* (الكتاب), եւ *Ալ Մուսխաֆ* (المصحف) որ կը նշանակէ հատոր:

Ինչպէս ըսինք, Քոր՝անը կարդացուելիք հատուած էր: Երբ *Ապու Պաֆըր* հարց տուաւ իր բարեկամներուն՝ ի՞նչ անուն տալ 114 գիրքերու հատորին, ոմանք առաջարկեցին Սիֆր (سفر), ուրիշներ՝ Ալ Քիթապ: Բայց քանի որ եւթնպեցիններն ալ իրենց Գիրքին *Քիթապ Ալ Մուֆատտաս* (الكتاب المقدس) կ'ըսէին, համաձայնեցան ամբողջ հաւաքածոն կոչել Ալ Քոր՝ան:

Քոր՝անի 114 գիրքերը կը կոչուին *սուրահ* (سورة), որ կը նշանակէ «փարերու շարք մը՝ ֆով ֆովի դրուած՝ շէնք մը կառուցելու համար»: Այնտեղէն կու գայ արաբերէն *սուր* (سور) բառը, որ կը նշանակէ «իրարու վրայ դրուած՝ փարերէ շինուած պարիսպ»: Եւ իրօք, 114 շարք են՝ Քոր՝անը կառուցող *սուրահները*:

Այս սուրադները տարօրինակ անուններ ունին. ոմանց անունները անասունի անուններ են. օրինակ՝ Ալ Պաֆարա (البقرة)՝ կով, Ալ Անֆապուդ (العنكبوت)՝ սարդ, Ալ Նամլ (النمل)՝ մրջիկներ, Ալ...ուրիշ անուններ՝ մէկ գիրով են՝ Սադ (ص) «Ս» գիրը: Ըստ ընդունուած աւանդութեան, կարգ մը սուրադներու անունները Մուհամմատ՝ ի՛նք դրած է: Սուրադին անունը եւ գրութեան բովանդակութիւնը իրարու հետ կապ չունին եւ տակաւին յստակ չէ անոնց անուանակոչումը: Յստակ չեն սուրադներու սկիզբը դրուած անհասկնալի տառերը: Օրինակ, սուրադներ կան որոնք կը սկսին Ալէֆ Լամ Րէ (ال), արաբական տառերով:

Այս սուրադները չեն դրուած ժամանակագրական ձեւով: Դրուած են երկարութեան համեմատ: Ամենէն երկարէն՝ ամենակարճը: Անոնք մաֆթայական են (سور مكية) (թիւով՝ 4475 համար), եւ մատինական (سور مدنيّة) (թիւով՝ 1761 համար):

Այս սուրադները ունին համարներ՝ այադներ (آية) (آيات):

Ըստ Մուհամմատի եւ անոր յաջորդներուն, Քոր՝անը Աստուծոյ յայտնութիւնն է՝ Ուահի (الوحي); տրուած՝ Մուհամմատին, յատկապէս Ս. Հոգիի կողմէն (الروح القدس) որ, ըստ մուսուլման մեկնիչներու՝ Գաբրիէլ հրեշտակն է: (Տեսնել՝ Սուրադ Ալ Պաֆարա, 91):

Քոր՝անը հետեւեալ ձեւով իջած է. նախ՝ կու գայ երկինքի ամենաբարձր վայրէն՝ յաւիտեանականութենէն, եւ գրուած է «վերապահուած Տախտակի» վրայ (اللوحة المحفوظ), Աստուծոյ գահին մօտ, եւ Ռամատան ամսուան ընթացքին (شهر رمضان), Օրինադրման Գիշերը (ليلة القدر), կ'իջնէ եւ կը պահուի «Վսեմութեան Տաճարը» (بيت العزة), եւ 25 երկար տարիներու ընթացքին, հատուած առ հատուած,

համար առ համար՝ կը յայտնուի Մուհամմատին:

(Տեսնել *Ալ Իթֆան*, (الإتقان):

Մուհամմատի կենդանութեան ատեն, Քոր՝անը չամփոփուեցաւ մէկ գիրքի մէջ: Շատ մը հատուածներ չէին գրուած, այլ պահուած էին հետեւորդներու «կուրծֆ»ին տակ եւ «յիշողութեան» մէջ:

ՔՈՐ՝ԱՆԸ ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԷՆ ՎԵՐՁ

Մուհամմատի մահէն անմիջապէս ետք, իսլամութիւնը կարիք չունեցաւ «յայտնութիւնները» ի մի բերելու, որովհետեւ առաջին մուսլումանները, զանազան առիթներուն, կ'արտասանէին զանոնք: Սակայն երբ արտասանողը կամ կարդացողը սկսաւ ներհակ վերծանումներ տալ եւ երբ անգիր գիտողները սկսան զոհ երթալ անհամար կոիւններու ժամանակ, կարիքը տեսնուեցաւ մէկ գիրքի մէջ ճշմարիտ համարները հաւաքելու: *Ապու Պաֆր* (أبو بكر) համաձայն գտնուեցաւ եւ հրահանգեց *Ջայտ Պըն Թհապէթին* (زيد بن ثابت)

(ثابت որ հաւաքումի գործին ձեռնարկէ: Ան պաշտօնը կատարեց եւ բոլոր հաւաքուած համարները ներկայացուց այդ օրերու *Ապու Պաֆր* Խալիֆային: Նկատուեցաւ որ Քոր՝անը ունեցած էր 7 վերծանում, ճիշդ ինչպէս է 4 Աւետարաններու պարագան: Շփոթութիւն, հերձուած, սխալ ընթերցում ու բացատրութիւններ սկսան տրուիլ այս 7 վերծանումներուն: Հետեւաբար, *Օսման* Խալիֆան (الخليفة)

(عثمان Քոր՝անը կրկին հաւաքելու փորձ կատարեց: Կը կարծենք թէ *Օթման* անկեղծ չէր իր մօտեցումին մէջ, քանի որ Քոր՝անի մէջ իր ուզածը դրաւ, իր չուզածը հանեց:

ՔՈՐ՝ԱՆԻՆ ԿԱՐՆԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՐՕՆՔԻՆ ՄԷՋ

Մանօթ. *Քիչ յետոյ, պիտի յայտնենք մեր վերլուծումը եւ կարծիքը եւ փաստենք, թէ Քոր՝անը յայտնութիւն մը չէ, այլ Հին եւ Նոր Կտակարաններու մէջ նախապէս քուտածներու հաստատումն է, բայց կարելոր է հոս՝*

անդրադառնալ թէ որքան մեծ դեր կը խաղայ Քոր'անը՝ մահմետականներու մօտ:

Ահա՛ համառօտ կերպով՝ ինչ կը ներկայացնէ Քոր'ան մուսուլմանի մը համար եւ ինչպէս պէտք է անոր հետ վերաբերիլ:

❑ Ալլահին խօսքն է: Կը կազմէ հիմքը իսլամ օրէնսդրութեան:

❑ Ճանապարհն է որուն մահմետականը պարտի հետեւիլ, որովհետեւ մուսուլմանի պատուին եւ հպարտութեան գրաւականն է: (*Սուրադ Ալ Իսրա՛, 9* سورة الإسراء)

❑ Մուսուլմանը պարտի զայն կարդալ, անգիր սորվիլ, պաշտպանել, մաքուր պահել, մաքուր ձեռքերով բռնել, եղանակով կարդալ, զայն չարտասանած՝ բերնով սատանան անիծել, ուրիշներու սորվեցնել (*Սուրադ Ալ Մախտա, 67* سورة الإسراء), զայն բազմացնել, հրատարակել եւ բաժնել:

ՔՈՐ՝ԱՆԻՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՆ ԸԼԼԱԼՈՒ ԽՈՑԵԼԻ ԿԷՏԵՐԸ

1. Քոր'անը հրաշք մը չէ

Իսլամութիւնը կը յաւակնի, թէ Քոր'անը հրաշք մըն է, որովհետեւ անոր լեզուական ոճը, ֆերականական կառոյցը, եւ բառամբերքը անմասն են:

Արդ,

Նախ՝ Շեքսպիրեան գործերն ալ անգլիական գրականութեան մէջ կը վայելեն բարձրորակ ոճ, հարուստ միտք եւ սփանչելի կառոյց, այնուհանդերձ, կարելի չէ Machbeth, Romeo and Juliet, կամ Othello հրաշք որակել:

Երկրորդ՝ արաբական գրականութեան մէջ ունինք Մուհամմատի ժամանակ եւ իրմէ առաջ՝ նոյնքան բարձրորակ գրականութիւն: Ոչ ոք ըսած է թէ *Անդարայի* (عنترة)

կամ *Զուհէյր Պըն Ապի Սլմայի* (زهير بن أبي سلمى) գեղեցիկ բանաստեղծութիւնները հրաշքներ են:

Երրորդ՝ հրաշքը, այս պարագային, Աստուծոյ խօսքը, կախում չունի լեզուական կամ ոճական արուեստէն, այլ անոր պարունակութենէն:

2. Քոր'անը Աստուծոյ կողմէն անմիջական կերպով իջած չէ, այլ՝ միջնորդութեամբ

Իսլամը կը յաւակնի որ Քոր'անը «իջած»՝ *մունզալ* է (مُنزَل). Մուհամմատի վրայ:

Արդ,

Քոր'անի վկայութեամբ իսկ, Աստուծոյ «յայտնութիւններու իջնելը կատարուած է երեք ձեւերով՝ եւ - ինչպէս պիտի տեսնենք - ամենացած ձեւը՝ Մուհամմատի վրայ «իջած յայտնութիւնն» է:

• Աստուած, վարագոյրի ետեւէն, ուղղակի խօսեցաւ Մովսէսին: (*Սուրադ Ալ Նիսա'*, 164):

• Աստուած խօսեցաւ Մուհամմատին՝ Գաբրիէլ հրեշտակին միջոցաւ: Գաբրիէլ հրեշտակը Քոր'անը անգիր ստրվեցաւ 20 օրուան ընթացքին, եւ 20 տարուան ժամանակամիջոցին՝ իջեցուց Մուհամմատի վրայ:

(Տեսնել՝ *Ալ Մաուարտի* (المأوردی) որ բացատրեց Քոր'անի «իջնելու մասին եղած բազմաթիւ համարները. այսպէս՝ *Սուրադ Ալ Սաժուա 2* (سورة السجدة), *Սուրադ Ալ Զումր 1* (سورة الزمر), *Սուրադ Ալ Ճաթիհա 2* (الجاثية) ...): Աստուած ուղղակի գործ չունեցաւ Մուհամմատի հետ: Անոր հետ միջնորդով խօսեցաւ: Այդ միջնորդը Հոգին է որ, անծանօթ ըլլալով Մուհամմատին եւ յետագայի մուսլումաններու, կարծուեցաւ եւ կոչուեցաւ Գաբրիէլ հրեշտակ:

• Իսկ Քրիստոսի վերաբերեալ, Ան, ըստ Քոր'անի, Աստուծոյ ԲԱՆՆ է ինքնին. Աստուծոյ անմիջական յայտնութիւնն է, որ կարիք չունի միջնորդի, օրերու կամ տարիներու, եւ ոչ ալ՝ վարագոյրի ետեւէն խօսելու: Երբ Մուհամմատի կնոջ՝ Այշային հարցուցին. «Մուհամմատ Աստուած տեսա՞ծ է»: Պատասխանեց. «Աչքերը չեն կրնար տեսնել Աստուած. Ի՛նք աչքերը կը տեսնէ» (*Սուրադ Ալ Ին'ամ*, (سورة الإنعام): Գիտենք Աւետարանի շատ մը համար-

ներէն, թէ Քրիստոս Աստուծոյ Հօր «յայտնութիւնն» է:

Ինչպէս կը տեսնենք, երեք կրօնքներու մէջ Աստուած խօսեցաւ ուղղակի՝ Մովսէսին, բայց վարագոյրի ետեւէն, Յիսուսին՝ անմիջական կերպով, քանի որ Աստուծոյ Բանն է, իսկ Մուհամմատին՝ միջնորդով: Եւ այս երեք յայտնութիւններու մէջ ամենէն տկարն է Մուհամմատին վրայ իջած յայտնութիւնը:

2. Քոր'անը հրաշք կը նկատուի, քանի որ անգիր պահուեցաւ

Ըստ մուսուլման մեկնիչներու, մահմետականներու մօտ, «Քոր'անը անգիր պահուեցաւ, անմոռաց՝ յիշուեցաւ (ذکر), այնպէս՝ ինչպէս իջած էր» (*Մուրադ Ալ Հաժար 9, سورة الحجر*): Ուրեմն, քանի որ տարիներով՝ այս Քոր'անը մոռացուածն չմատնուեցաւ, մնաց հաւատացեալներու սրտին մէջ, ուստի Քոր'անը հրաշք է:

Արդ,

• Քոր'անը յստակօրէն կ'ըսէ, թէ «Մարգարէն կարող էր որ մոռնար իջած յայտնութիւնները» (*Մուրադ Ալ Ա'լա, 6 سورة الأعلى*): Մուհամմատ «կ'աղաչէր Աստուծոյ որ իր վրայ իջած յայտնութիւնը չմոռնայ» (*Մուրադ Ալ Քահֆ, 24 سورة الكهف*): Այս համարը մեկնաբանելու ատեն, *Ալ Սայուքի (السيوطي)* մահմետական մեկնիչը կը վկայէր թէ, «Յայտնութիւնը մարգարէին վրայ կ'իջնէր գիշեր ատեն, (որովհետեւ) առաւօտեան կը մոռնար»: Իսկ *Աթ Թապարի* կ'ըսէր. (*الطبري*) «Մարգարէն կը կարդար Քոր'անը, յետոյ կը մոռնար» (գլուխ Ա, 473-480):

Եթէ Մուհամմատ, որ Աստուծոյ պատգամաբերն ու մարգարէն էր՝ կը մոռնար Քոր'անը, ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ մահմետականները անգիր գիտնային: Գիտնալու պարագային ալ, ինչո՞ւ անոնց յիշողութիւնը Քոր'անը հրաշք պիտի դարձնէր: Տարիներ առաջ, Հայաստանէն ասմունքով մը ամբողջութեամբ եւ անգիր արտասանեց

«Անլուելի Զանգակատունը»: Կարելի՞ է ասմունքողի յիշողութեան պատճառով, «Անլուելի Զանգակատունը» գործը հրա՞ջֆ համարել:

• Ինչպէ՞ս Քոր'անը պահուեցաւ մարդոց յիշողութեան մէջ եւ դարձաւ հրաջֆ մը, երբ *Ջէյտ Պըն Քիսպէդ*, *زيد (بن ثابت)* որուն պաշտօն տրուած էր Քոր'անը հաւաքելու, ըսած էր. «Յանուն Աստուծոյ կ'ըսեմ, թէ աւելի հեշտ է լեռները տեղափոխել, քան Քոր'անը հաւաքել»(Ալ *Պուխարի*, *البخاري*):

Եւ ինչպէ՞ս հաւաքուեցաւ: Ըստ *Աս Սայուքի* (*السيوطي*), «Արմաւի տերեւներու վրայէն, քարերու վրայէն, մարդոց սրտերու մէջէն, ուսերու վրայէն, կողերու վրայէն, կոնակներու վրայ գրուածներէն...»:

Քանի՞ հարիւր ուղտ պէտք է այսֆան ապրանք շալկելու համար: Քանի՞ հոգիներ պէտք է Աստուած գործածէր, այսֆան գրութիւններ պահելու համար: Այդ մարդոցմէ մէ՞կը չմեռաւ, երբ գիտեց, թէ որֆան մուսուլմաններ մեռան, Մուհամմատի մահէն 10 տարի յետոյ: Աստուած ապականութենէ պահե՞ց այսֆան ապրանք:

• Ըստ մուսլիմ պատմիչներու, Քոր'անի հրաջֆը կը կայանայ արաբերէնի միատառ գրութեամբ եւ արտասանութեամբ:

Բայց, գիտեց՞ որ Արաբական Քերակղզիին մէջ արաբերէնի զանազան լեզուներ կային. իւրաքանչիւրը՝ իր բառամթերքով, քերականական ոճով, ասոյթներով եւ հնչիւններով: Մուհամմատի մահէն յետոյ, իւրաքանչիւր ցեղախումբ, իր բարբառով կ'արտասանէր Քոր'անը:

Արդ,

Գիտեց, թէ Քոր'անը վերջնականապէս *Քորայշի* բարո՞ւրով հրատարակուեցաւ, բայց եւ այնպէս, կային ուրիշ եօթ վերծանումներ (*قراءات السبعة بالأحرف*): Հարցումը հետեւեալն է. «Այս բարբառներու մէջ, չկայի՞ն ասոյթներ, ոճեր, բառեր որոնք կը տարբերէին իրարմէ: Ո՞ւր է հրաջֆը, երբ եօթ վերծանութիւններն ալ օրինական էին,

ընդհանրացած, եւ պահուած:Ի՞նչու *Քորայշի* լեզուն պիտի տիրապետէր եւ անով մեզի հրամցուած բարբառը հրաշք պիտի համարուէր, եւ ոչ՝ ուրիշ ցեղախումբերու լեզուով: *Մատինայի* ցեղախումբերը *Մաֆֆայի* արաբերէնէն տարբեր արաբերէն ունէին: Արդ, ի՞նչ հիման վրայ ընդունուեցաւ *Մաֆֆայի* համարներու լեզուն: *Մատինայի* բարբառը արդեօք թարգմանուեցա՞ւ *Քորայշի* լեզուին:

3. Քոր'անի «չեղեալ համարուած» համարները

Քոր'անի մէջ տարօրինակ եղելութիւն մը կայ որ զարմանք պատճառած է՝ «Սատանան հաշիւ ունի յայտնութիւններու մէջ. ինքն ալ իր բաժինը կը բերէ, բայց Աստուած զայն կը կեցնէ եւ չեղեալ կը համարէ այդ համարները» (*Սուրադ Ալ Հաժ, 52-54* سورة الحج): Կը յիշէ՞ք Սալման Ռուշտիի գիրքը՝ «Սատանայական Համարներ», որ շատ աղմուկ հանեց, եւ այդ գիրքին պատճառով, անոր հեղինակը մահուան դատապարտուեցաւ:

Երկրորդ ընդունուած արտաոտոց դրութիւնը՝ «չեղեալ համարուած համարներն են». այսինքն՝ Աստուած համարներ իջեցուցած է, յետոյ, աւելի լաւը գրելու պատճառով, զանոնք չեղեալ համարած է եւ այս դրութիւնը նանչցուած է որպէս *աննասեխ ուալ մանսուխ* (الناسخ والمنسوخ), եւ երկու համարներն ալ Քոր'անին մէջ են: (*Սուրադ Ալ Պաֆարա 106*, سورة البقرة):

Արդ,

Հարցումս հետեւեալն է. Ալլահի գահին մօտ գրուած *սուրադները* ո՞ր վերծանումով են. առաջիննն՝ *օրիժինայլները*, թէ սրբագրուածները: Այլ խօսքով, հին վերծանումով եղածները, թէ նորերը, զորս չեղեալ համարեցին առաջինները:

Շիտակ է որ պատգամները կը փոխուին մարգարէէ մարգարէ, ժամանակաշրջանէ ժամանակաշրջան, բայց ընդունելի՞ է արդեօք որ, միեւնոյն գիրքին մէջ, միեւնոյն մարգարէին մօտ, միեւնոյն *սուրադին* մէջ, Աստուած բան մը ըսէ, յետոյ ջնջէ, հերքէ, չեղեալ նկատէ:

Հետաքրքրական է, թէ ինչպէս Գաբրիէլ ամէն տարի կ'իջնէր որ վերցնէր չեղեալ համարները՝ նորերը դնելու

համար:

Արդ, եթե չեղեալ դարձան, ինչո՞ւ Քոր'անին մէջ մնացին:

4. Մուհամմատ մէկդի «կը թողու» համարները որոնք որպէս յայտնութիւններ ընդունուած են

Հետաքրքրական է այս հարցը: *Սուրադ Հուտին* մէջ 12, (سورة هود), Աստուած կը պախարակէ Մուհամմատը որ, չկարենալով հրաշք մը կատարել, կարգ մը յայտնութիւններ մէկդի թողուց:

Արդ,

Ի՞նչ իրաւասութեամբ եւ ի՞նչ հեղինակութեամբ Մուհամմատ մէկդի կը դնէ Աստուծոյ կողմէն յայտնուած համարներ: Ըստ նոյն *սուրադին*, Աստուած խստիւ կը յանդիմանէ Մուհամմատը այս արարքին համար:

5. Քոր'անը «նոր պատգամ» չբերաւ, այլ վաւերացուց եւ հաստատեց Թորան (Հին Կտակարանի Հնգամատեանը) եւ ինճիլը (Աւետարանը)

Ինչպէս ակնարկութիւն ըրինք, Քոր'անը կը գտնուէր «Վերապահուած Տախտակ»ի մէջ, եւ յարմար ատենին, իջաւ Մուհամմատի վրայ: Քոր'անը իջաւ որպէս «վաւերացում»՝ *դաստիֆ* (تصدیق), իրմէ առաջ յայտնուած գիրքերուն՝ Թորայի եւ Ինճիլի, ինչպէս նաեւ Քոր'անը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ՝ «անոնց արաբերէնի վերծանումը»՝ թաֆսիլ (تفصيل): Այս առնչութեամբ՝ տեսնել հետեւեալ

սուրադները. Եունես 37, (سورة يونس), Ալ Ին'ամ 114-115,

(سورة هود): Եունեսֆ 111, (سورة يوسف) Հուտ 1, (سورة هود):

Իրօֆ, Մուհամմատ, որ Հին եւ Նոր Կտակարանները սորվեցաւ *Ուարաֆա Պըն Նաօֆալի* (ورقة بن نوفل) ձեռնով, իր այդ սորվածը արաբերէնի վերածեց եւ իր ցեղախումբին հրամցուց: *Սուրադ Ատ Տուխխանի* մէջ 1, 58 (سورة الدخان), յատակօրէն Աստուած Գաբրիէլի միջոցաւ կ'ըսէ. «Գիրքը իջեցուցիմք սրբազան գիշերուան մէջ...մեր կողմէն

հրահանգում... քու լեզուովդ իջեցուցինք, որ ժողովուրդը հասկնայ»:

Արդ,

Եթէ նոյնիսկ ընդունինք որ Քոր'անը աստուածային յայտնութիւն է, պէտք է անոր աստուածային ծագումը ընդունինք Հին եւ Նոր Կտակարաններու հետ կապուած ըլլալուն պատճառով: Ընդունելու ենք նաեւ, որ Քոր'անը նոր յայտնութիւն չէ, այլ եղած է արար ժողովուրդին համար, արարեբէն լեզուով:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

1. Կարելի չէ ընդունիլ որ Քոր'անը «իջած» ըլլայ որպէս յայտնութիւն, քանի որ ան իրմէ առաջ յայտնուած գիրքերու արարեբէն թարգմանութիւնն է կամ վերծանումը: Թարգմանական գործը չի կարօտիր աստուածային միջամտութեան: Գաբրիէլի դերն անգամ աւելորդ է: Երբ ես անգլերէնէ հայերէնի կը թարգմանեմ, կարիքը չեմ զգար Աստուծոյ յատուկ միջամտութեան, Գաբրիէլի օժանդակութեան կամ գիշերային երկնային յայտնութիւններու: Կը բաւէ երկու լեզուներու տիրանալը՝ թարգմանական, մեկնարանողական, կամ վերլուծական գործ կատարելու:

2. Քոր'անի զանազան բարբառները, զանազան տեղերու մէջ դրուիլն ու գրուիլը, *Օթիման* Խալիֆայի այրած վերծանումները, կը տկարացնեն Քոր'անի յայտնուած ըլլալու հանգամանքը:

3. Քոր'անի մէջ գրուած աստուածաշնչական՝ գիտական, լեզուաբանական, պատմական սխալները եւ անտրամաբանական մօտեցումները - ինչպէս յաջորդ մասին մէջ պիտի տեսնենք-, դե՛ռ աւելի կը տկարացնեն անոր աստուածային ծագումին յաւակնութիւնները:

ԱԼ ՔՈՐ՝ԱՆ ԱԼ ՔԱՐԻՄ-ի ԲԱԶՄԱՏԵՍԱԿ ՍԽԱԼՆԵՐԸ

(Բ. Բաժին)

Եթէ անհատ մը իսլամական երկրի մը մէջ համարձակի նման նիւթի մը մասին գրել, այսինքն՝ մէջտեղ հանել Քոր՝անի սխալները, բանտարկութեան, նոյնիսկ մահուան կը դատապարտուի, որովհետեւ Մուսլումանները կը համարեն թէ, Քոր՝անը՝ Ալլահին խօսքը ըլլալով, չի կրնար որեւէ սխալ պարունակել:

Կարելի չէ Քոր՝անի մէջ բառ մը շրջադասել, ստորակետ մը փոխել, *սուրադ* մը *սուրադէն* առաջ արտասանել: Իսլամութիւնը չ'ընդունիր որ մարդկային մասնակցութիւն կայ Քոր՝անի խմբագրութեան մէջ: Աստուածաշունչի պարագային, մենք կ'ընդունինք որ Աստուած ներշնչողը եղած է, բայց օգտագործած է նաեւ մարդուն աջակցութիւնը: Ներշնչողը Աստուածն է, բայց գրի առնողը մարդն է: Այլ խօսքով, Աստուած Աստուածաշունչին հեղինակն է, իսկ մարդը՝ գրողը: Անոր համար, մենք կ'ընդունինք թէ, Աստուածաշունչի մէջ Տէրը յարգած է իւրաքանչիւր գրողին նկարագիրը, արհեստը, գրական ոճը, բառամթերքը, ընկերային շրջանակը, եւլն: Իսլամութեան մէջ նման բան չկայ: Քոր՝անը չէ գրուած այս աշխարհի վրայ: Ան գրուած ու պահուած է երկինքի մէջ: Գարբիէլ զայն իջեցուց եւ Մուհամմատը զայն արտասանեց: Անոր համար, ըստ իսլամութեան, Քոր՝անը չի կրնար պարունակել որեւէ տեսակի սխալ: Դժբախտաբար սակայն, այս չէ իրականութիւնը: Քոր՝անը լի է բազմատեսակ սխալներով եւ այդ սխալներէն նմոյշներ պիտի տանք:

Պիտի խօսինք հետեւեալ սխալներու մասին.

1. **Գիտական-Աշխարհագրութեան Սխալներ**
2. **Պատմական Սխալներ**
3. **Քերականական Սխալներ**
4. **Լեզուական Հարցեր**
5. **Օրինական Սխալներ**

6. Աստուածաշնչական Սխալներ

7. Բարոյական Սայթաֆումներ

(Պիտի տանջ սխալը, առ այդ՝ Քոր'անի մէջքերումը եւ մահմետական հեղինակներու մեկնաբանութիւնը եւ մեր հարցադրումը)

1. Գիտական-Աշխարհագրութեան Սխալներ

◆ Արեւը ջրհորին մէջ մար կը մտնէ: (Սուրադ Ալ Քահֆ 83-86, سورة الكهف):

«Հրեաները կը հարցնեն Մուհամմատին՝ Մեծն Աղեֆ-սանդրի առնչութեամբ: Մուհամմատ կ'ըսէ, թէ գնաց այն տեղը, ուր արեւը մար կը մտնէ: Տեսաւ թէ արեւը մար կը մտնէ Հիմ'ա (بئر حمة) ջրհորին մօտ, որուն շուրջ մարդիկ կուռֆերը կը պաշտէին» (Թաֆսիր Ալ Պայտաուի, البياضوي):

Ինչպէ՞ս արեւը, որ աշխարհէն մէկ ու կէս միլիոն անգամ մեծ է, ջրհորին մէջ մար կը մտնէ:

◆ Աշխարհը հաստատուած է սիւներու վրայ, տափակ է եւ չի շարժիր:

(Սուրադ Լուգման 10, سورة لقمان) եւ

(Սուրադ Ալ Ռա'ատ 3, سورة الرعد):

Միայն ֆրիստոնէութիւնը չէ որ դաւանեցաւ այս սխալ ըմբռնումը, այլ Քոր'անն ալ ընդունեցաւ թէ երկրագունդը հաստատ եւ անշարժ է: Տարբերութիւնը սակայն հետեւեալն է. եկեղեցին աստուածային ճշմարտութիւն չհամարեց զայն, եւ յետագային, իր սխալը ընդունեցաւ: Իսլամութեան մէջ անկարելի է այս վարկածը սխալ համարել, քանի որ Աստուածն է ըսողը:

◆ Աստղերը սատանաներու եւ հրեշտակներու միջեւ՝ կուռի ֆարեր են:

(Սուրադ Ալ Մուլք 5, سورة الملك)

(Սուրադ Ալ Սաֆաթ, 6-10 سورة الصافات):

Այնտեղէն կու գայ արաբերէնի մէջ Աշ-Շայթան Ար Բանիմ (الشيطان الرجيم), այսինքն՝ «ֆարերէ հարուածուած» ասոյթը:

Ըստ արաբ մեկնիչներու եւ անշուշտ Քոր'անի, հրեշտակները կը գործածեն աստղերը եւ ասուպները (شهب), որպէսզի սատանաները հալածեն:

◆ Սինայի մէջ ձիթենի կը բուսնի, որմէ իւղ կ'ելլէ:

(Սուրադ Ալ Մու'մինուն, 19 سورة المؤمنون)

Արաբ մեկնիչները կը պնդեն որ այս ծառը ձիթենին է: Բայց աշխարհագրութենէ գիտենք, որ Սինա թերակղզին անապատ է: Սինայի տեղ պէտք է Պաղեստին գրուէր:

2. Պատմական Սխալներ

◆ Համան Եգիպտոսի Փարաւոնի նախարարն էր:

(Սուրադ Ալ Քըսաս 8, 38, سورة القصص)

(Սուրադ Ղաֆեր 36, سورة غافر)

Սակայն պատմութենէն գիտենք թէ, Համան եղած է Բաբելոնի Քսերքսէս (Xerxes) թագաւորին նախարարը եւ ոչ՝ Եգիպտոսի Փարաւոնին նախարարը:

◆ Աբրահամ Նահապետին հայրը կը կոչուէր Ազըր:

(Սուրադ Ալ Ին'ամ 74, سورة الإنعام)

Յայտնի չէ, թէ Մուհամմատ, ինչ պատմական աղբիւրէ ֆաղած է սուրադ Ալ Ին'ամի մէջ եղած տեղեկութիւնը:

Մենք գիտենք, թէ մինչեւ այսօր, Մենդոց Գիրքէն դուրս, Աբրահամի մասին տեղեկութիւն չկայ:

Արդ,

Մենդոց գիրքի գլուխ 11:27ի մէջ, Աբրահամին հայրը կը կոչուէր Թերահ:

◆ «Եգիպտացիներու դէմ զրկեցինք ջրհեղեղ, մարախ, մլուկ, գորտ, արիւն...:

(Սուրադ Ալ Ա'րաֆ 133, (سورة الأعراف))

Մուհամմատ երկու պատիժներ իրարու խառնած է: Առաջին պատիժը՝ ջրհեղեղն էր, որ պատահեցաւ Նոյ նահապետի ժամանակ: Իսկ մնացած 10 պատիժները՝ մարախը, մլուկը, գորտը, արիւնը, եւլն., անոնք իջան Մովսէսի ժամանակ՝ եգիպտացիներու վրայ:

Արդ,

Եգիպտացիներու դէմ իջած 10 պատիժներու մէջ չկար ջրհեղեղը:

◆ «(Մովսէսին) Բազմաթիւ տախտակներու վրայ գրեցինք, (անոնց մէջ) դրինք ամէն բանէ՝ խրատ եւ ամէն բանի մասին՝ բացատրութիւն:

(Սուրադ Ալ Ա'րաֆ 145, (سورة الأعراف))

Բայց մենք գիտենք, թէ Աստուած երկու տախտակի վրայ գրեց եւ ոչ՝ բազմաթիւ տախտակներու վրայ: Յետոյ, գրուածները 10 պատուիրաններն էին, ամէն մէկ պատուիրանը երեք չորս բառերէ կազմուած էր եւ ոչ՝ ամէն բանի մասին խրատ եւ բացատրութիւն կար հոն:

3. Քերականական Սխալներ

Մանօթ. Դժբախտաբար արարերէն լեզուն եւ գրականութիւնը չունին հնդեւրոպական ոճ եւ կառոյց՝ բաղդատական մը ընելու եւ սխալները երեւան հանելու համար: Սա կրնամ ըսել, թէ կան տասնեակ մը քերականական սխալներ: Օրինակի համար՝ իգական անունի քով դրուած է արական ածական:

Ուրիշ օրինակ մըն ալ կարող ենք տալ: Քերականութենէ գիտենք, թէ բարդ համադասական նախադասութիւնը կազմուած է երկու իրարմէ կախեալ եւ մտքով կապուած

նախադասութիւններէ: Առանց մէկին, միւսը կիսատ է, թերի եւ երկուքը միասին միայն ամբողջական միտք մը կ'արտայայտեն: Օրինակի համար՝ *Երբ Գրիգորը եկաւ, մենք ճամբայ ինկանք*: Այս մէկ նախադասութիւնը անկատար է եթէ ըսենք միայն «երբ Գրիգոր եկաւ»:

Արդ նման սխալներ կան Քոր'անի մէջ:

(Տեսնել՝ *Սուրադ Եուսուֆ*, 15 *سورة يوسف*)

4. Լեզուական Հարցեր

Մահմետականութիւնը կը յաւակնի, թէ ինչպէս *Ալլահ* ին ֆով կրօնքը իսլամութիւնն է, այսպէս ալ *Ալլահ* ի լեզուն արաբերէնն է եւ անով իջեցուցած է Քոր'անը: Անոր համար մուսուլմանը պէտք է, արաբերէնէ զատ, որեւէ լեզուով կարդայ Քոր'անը:

Արդ,

Երբե՛ք արգելք չկայ որ յայտնութիւնները ունենան օտար լեզուներէ փոխ առնուած բառեր. բայց անիմաստ է շեշտել որ Քոր'անը արաբերէնով իջաւ, քանի որ անոր մէջ փոխ առնուած շատ օտար բառեր կան: Աստուած անհատական լեզու չունի, գիր գրականութիւն չունի, ֆերականական օրէնքներու չի հետեւիր: Ընդունիլ եւ շեշտել, թէ Աստուծոյ լեզուն արաբերէնն է եւ իր խօսած լեզուով իջեցուցած է Քոր'անը, որուն նոյնիսկ ստորակէտը աստուածային յայտնութիւն է, պարզապէս անիմաստ եւ անտրամաբանական յաւակնութիւն է:

Ահա՛ ցանկ մը Քոր'անի մէջէն փաղուած բառերու, որոնք արաբերէն չեն:

5. Օրինական Սխալներ

• «Գողիւն ձեռքը կտրել»

(*Սուրադ Ալ Մախուս*, 38 *سورة المائدة*)

Ըստ մուսուլման մեկնիչ *Աշշահրեստանի* (الشهرستاني), «այս սովորութիւնը ձախիլիյա (الجاهلية) շրջանէն է, այսինքն՝ հեթանոսական է»:

Արդ,

Ինչպէ՞ս կը ներմուծուի Քորա՛անի մէջ: Յետոյ, ձեռք չունեցող մը ինչպէ՞ս պիտի կարենայ իր ճակտի քրտինքով ապրիլ:

Յետագային, շատ մը մուսուլման աստուածաբաններ այս օրինադրումը անմարդկային օրէնք նկատած են:

(Տեսնել՝ *Շահրեստանի* Ալ Միլալ Ուալ Նահլ (الملل والنحل) գիրքը:

• «Գերի սպանները թոյլատրելի է, ազատը սպաններ՝ ոչ»

Սուրահ Ալ Պաֆարա, 178 (سورة البقرة)

Մուհամմատ, *Ապու Պաֆր, Օմար* եւ *Ալի* թոյլատրեցին որ հարուստներն ու տէրերը իրաւունք ունենան գերիները սպանելու: Եւ սպանելէ յետոյ, տէրը կամ հարուստը պատասխանատու չէ արեան հեղումին:

Այս օրէնքի հիման վրայ, եթէ սպաննուողը քաֆիր՝ (كافر) անհաւատ է կամ գերի, եւ սպաննողը հաւատացեալ մուսուլման է, մուսուլմանը համարատու չէ սպաննուողի արեան:

• «Դատարանի մէջ կնոջ վկայութիւնը այր մարդոց վկայութեան կէսն է»:

Սուրահ Ալ Պաֆարա, 282 (سورة البقرة)

Կարեւոր չէ, թէ կինը այր մարդէն աւելի զարգացած ըլլայ: Եթէ վկայելու համար չկայ երկու այր մարդիկ, այն ատեն չորս կին կրնան վկայել, կամ՝ այր մը եւ երկու կին:

6. Աստուածաշնչական Միսալներ

Ինչպէս վերըը յիշուած բոլոր հարցերու մէջ, տուինք միայն քանի մը նմոյշ, այսպէս ալ աստուածաշնչական սիսալները շատ աւելի են եւ միայն կու տանք քանի մը օրինակներ:

Մուհամմատ ֆաղած է իր աղբիւրները 1-6 դարերու ընթացքին՝ տարածուող աղանդներու գիրքերէն: Դժբախտաբար Մուհամմատ չծանօթացաւ նշմարիտ բրիստոնէութեան, այլ նանչցաւ միայն աղանդներն ու ծանօթացաւ անոնց գիրքերուն:

Ահա՛ աղաւաղուած նշմարտութիւնները: Չմոռնա՛նք որ Քոր'անը իջած է, որպէս՝ իրմէ առաջ յայտնուած գիրքերու (*Աւետարանի* եւ *Թորայի*)՝ ապացոյց, վաւերացնող եւ փաստ:

• «Մանուկ Յիսուսը օրօրոցէն կը խօսէր, (يَكْلُمُ النَّاسَ) :
(«في المهد»):

Սուրադ Ալ Օմրան, 46, (سورة العمران)

• «Փոքրիկ տարիքին, Յիսուս ցեխով աղանի կը շինէր եւ կը թոցնէր (تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ) »:

Սուրադ Ալ Պաֆարա, 282, (سورة البقرة)

• «Քրիստոս չխաչուեցաւ եւ չսպաննուեցաւ (وما قتلوه وما صلبوه) »:

Սուրադ Ալ Նիսա՛, 157-158, (سورة النساء)

7. Բարոյական Սայթաֆումներ

Մուհամմատ, յառաջ ֆշելու համար իր ֆարոգած կրօնքը, աչք գոցեց շատ մը բարոյական զանցառութիւններու վրայ: Կու տանք ամենացոյտուն օրինակները.

★ «Կողոպուտը *հալալ* է»:

Ահա՛ թէ *Սուրադ Ալ Ինֆալ* (سورة الإنفال) ինչ կ'ըսէ.

«Գիտցէ՛ք, որ եթէ կողոպտէ՛ք, Աստուծոյ բաժինը պիտի ըլլայ մէկ հինգերորդը, մէկ հինգերորդը՝ մարգարէին, մէկ հինգերորդը՝ որբերուն, մէկ հինգերորդը՝ աղֆատներուն... Կերէ՛ք ձեր հաւաքած կողոպուտէն, եւ Աստուած որ ողողմած է, ձեզի պիտի ողորմի» (41,69):

★ «Սուուրը *հալալ* է»:

Ար Բապի' Պըն Սալման (الربيع بن سليمان) կ'ըսէ հետեւեալը. «Լսեցի մարգարէէն (Մուհամմատ) որ երեք պարագաներու տակ թոյլատրեց սուտ խօսիլը.

ա) Երբ պէտք է երկու հոգի հաշտեցնել,

բ) Պատերազմի ժամանակ՝ խաբել,

գ) Այր մարդու ամուսնական անհաւատարմութեան պարագային:

Այս բացատրութիւնը տրուած է *Սուրահ Ալ Մաիտայի* 89, (سورة المائدة), եւ *Սուրահ Ալ Նահլի* 106, (سورة النحل) մէջ:

★ «Ապահարզանէ վերջ, եթէ կինը պիտի վերադառնայ իր ամուսնոյն, հալալ կը դառնայ միայն՝ երբ օտար մարդու հետ անկողին երթայ»:

Սուրահ Ալ Պաֆարայի մէջ (سورة البقرة) 230, գրուած է.

«Եթէ այր մարդը ապահարզան հոչակէ (3 անգամ, *թալեֆ* ըսէ, (طالق), յետոյ միտքը փոխէ եւ ուզէ որ իր կինը իրեն *հալալ* դառնայ, պէտք է որ կինը օտար մարդու մը հետ սեռային յարաբերութիւն ունենայ»:

Ծանօթ. *Այս նիւթերու մասին աւելի պիտի անդրադառնանք, երբ պիտի խօսինք իսլամական օրէնսդրութեան՝ շարիայի (الشريعة) մասին:*

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Բազմատեսակ սխալներու այս նմոյշները խնդրոյ առարկայ կը դարձնեն Քոր'անի աստուածային հանգամանքը:

Իսլամութիւնը չ'ընդունիր Քոր'անի մէջ մարդկային որեւէ միջամտութիւն: Միակ մարդկային բանը որ կ'ընդունի՝ Մուհամմատին Քոր'անը արտասանելն է: Ամէն ինչ աստուածային է: Քոր'անը ի յաւիտենից՝ գրուած է Աստուծոյ գահին վրայ, արաբերէնով, քանի որ Աստուծոյ լեզուն արաբերէնն է: Միջալէլն ալ արաբերէնով գայն հաղորդած

Է Մուհամմատին:

Երբ այս սխալներու մասին մուսլումանին հետ կը վիճիս, պատասխանը կ'ըլլայ.«Այսպէս գրուած է. եւ մենք իրաւունք չունինք Աստուծոյ իմաստութիւնը կասկածի ենթարկելու»:

Կրօնական եւ Քոր'անական հարցերու մէջ անկարելի է մուսլումանի հետ տրամաբանել:

ՔՈՐ՝ԱՆԻ ՀԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ԱՐՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Գ. Բաժին)

Մեր նախորդ բաժանմունքներու մէջ անդրադարձանք Քոր՝անի կազմին, յայտնութեան եւ անոր բազմատեսակ սխալներու մասին եւ այն եզրակացութեան յանգեցանք, թէ Քոր՝անը աստուածային ըլլալու հիմք չունի, այլ միայն՝ յաւակնութիւն է:

Այս ուսումնասիրութեան մէջ, նախ պիտի տեսնենք Քոր՝անի մէջ գոյութիւն ունեցող պատեհապաշտութիւնը, ուր, ըստ կարիքի, կամֆի եւ պարագաներու, *սուրադներ* կամ համարներ գիրար կը հակասեն:

Ապա պիտի տեսնենք կրկնութիւնները որոնք կը վիստան այս գիրքին մէջ:

Վերջապէս, աւելի փաստեր պիտի բերենք, ցոյց տալու համար, թէ մահմետականութեան աղբիւրը կազմող հեղինակաւոր գիրքը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ՝ արտագրութիւն Հին եւ Նոր Կտակարաններու, աղանդաւոր գիրքերու եւ Արաբական Թերակղզիի մէջ կիրարկուող սովորութիւններու:

ՔՈՐ՝ԱՆԻ ՊԱՏԵՀԱՊԱՇՏԱԿԱՆ ՄՕՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ

1. ՀԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՊԱՏՃԱՌԸ

Քոր՝անը միատարր չէ, ոչ ալ ամբողջական վարդապետութեան կառոյց մը: Պատճառը այն է, թէ Քոր՝անը պարագաներու բերումով, տեղւոյն վրայ հարց մը բացատրելու կամ լուծելու համար իջած է: Մուհամմատի բոլոր ուզածները՝ կիներ, յարաբերութիւններ, դաշինքներ, կողոպուտներ, վաւերացում եւ Գաբրիէլի կողմէ: Իրեն *հալալ* դարձնելու համար ուրիշին կիցը, Մուհամմատ անմիջապէս կը դիմէր երկնային օժանդակութեան, որուն գալը չուշանաւ: Աղօթքի համար, նախապէս մուսուլմանը իր երեսը կը դարձնէր դէպի Երուսաղէմ: Երբ Մուհամմատ

գօրացաւ եւ հրեաներու դէմ հալածանք հանեց, մուսլամանին պարտադրուեցաւ երեսին ուղղութիւնը դէպի Մաֆֆա ուղղել: Այսպէս, մարդ սպաննելը, անոր ինչքին եւ կնոջ տիրանալը, ոչ-մահմետականը դժոխք դրկելը, կին արարածը այր մարդէն ստորադաս նկատելը, որդեգրութեան արգելումը, զԱստուած լաւագոյն խաբեբայ համարելը (الله خير)

(المكربين), Ալ Լադ (اللات), Ալ Իզգա (العزّة), Ալ Մանադ (المناة). Կուռֆերու բարեխօսութիւնը ընդունելի ըլլալը, նիննին, (الجن) կապոյտ ըլլալը... ասոնք բոլորը վաւերացուած են եւ երկինքի կողմէ հրահանգուած:

Ի՞նչ էր այսպիսի «խեղկատակութիւններու» պատճառը. պատեհապաշտութիւնն էր:

Բացատրենք:

Սկզբնական շրջանին, Մուհամմատ Մաֆֆա ապրեցաւ: Երբ միաստուածութիւնը, մարդոց մէջ համերաշխութիւնը, կրօնքի վերաբերեալ՝ լաւագոյն կերպերով վիճաբանիլը... բերրի հող չգտան Մաֆֆայի մէջ, եւ որոնց համար Մուհամմատ հալածուեցաւ եւ նոյնիսկ վիրաւորուեցաւ, Մատինա ֆաղաքը փախաւ եւ հոն տեղաւորուեցաւ:

Տեղացիները, որոնք թշնամի էին Մաֆֆայի, գրկաբաց ընդունեցան մաֆֆացի «փախստականը», այն յոյսով, թէ միասնաբար, օր մը Մաֆֆայի պիտի տիրանային: Մուհամմատն ալ արդէն ա՛յդ կ'երազէր: Այս պատճառով, չէր կրնար այլեւս Մաֆֆայի ֆարզներուն ընթացք տալ, չէր կրնար «հոգեւոր» ըլլալ, չէր կրնար բարոյապէս մաքուր ապրիլ: Մատինայի մէջ Մուհամմատ պէտք է իր գոյնը փոխէր, իր գործընթացքը յեղաշրջէր, նոյնիսկ բարոյական սկզբունքները ոտնակոխել: Եւ քանի որ քրտինքով շահուած վաստակը զինք տեղ մը պիտի չհասցնէր, ան դիմեց կողոպուտի, որուն պատճառով անբաւ հարստութիւններու տիրացաւ: Մաֆֆայի մէջ, իր կնոջ հանդէպ հաւատարիմ ապրող ամուսինը, Մատինայի մէջ, եօթ տարիներու ընթացքին, պիտի ամուսնանար 21 հոգիի հետ, առանց հաշուի առնելու հարճերն ու գերի ինկած կիները:

Մուհամմատ Մաֆֆայի մէջ կրօնքի մարդ էր. Մատինայի մէջ պիտի դառնար պետական մարդ: Իսլամութիւնն ալ

պիտի ժառանգէր իր հիմնադիրին աւանդը՝ իսլամութիւնը կրօնի է եւ պետականութիւն (دين ودولة): Մէկը կամ միւսը չեղեալ նկատելու պարագային՝ իսլամութիւնը հիմնականօրէն կը խախտի:

Այսպէս, Մուհամմատ, Մաֆֆայի մէջ իր քարոզած աստուածաբանական, մարդասիրական եւ բարոյական սկզբունքներէն հրաժարեցաւ, եւ աշխատեցաւ իր դիրքը զօրացնելու: Ասոր համար, մաֆֆայական եւ մատինայական սուրադներու մէջ յստակ հակասութիւններ կը գտնենք:

Այս հակասութիւններէն պիտի տանք քանի մը օրինակներ.

1. «Աստուծոյ խօսքը չի փոխուիր»:

Սուրադ *Եունես*, 2, (سورة يونس)

«Երբ Աստուծոյ խօսքէն բան մը փոխենք, Աստուած գիտէ, թէ ի՞նչ իջած է...»:

Սուրադ Ալ Նահլ, 101, (سورة النحل)

2. «Մենք իջեցուցինք Քոր'անը եւ մենք պիտի պահենք գայն»:

Սուրադ Ալ Հաժար, 9, (سورة الحجر)

«Աստուած իր ուզածը կը ջնջէ եւ իր ուզածը կը հաստատէ»

Սուրադ Ալ Րա'տ, 39, (سورة الرعد)

3. Երկինք գացող մուսլումանները *ֆիջ* են:

Սուրադ Ալ Ուաֆիա, 13-14, (سورة الواقعة)

Երկինք գացող մուսլումանները *շատ* են:

Սուրադ Ալ Ուաֆիա, 39-40, (سورة الواقعة)

4. «Բոլոր հաւատացեալները՝ հրեաներ, նասարաներ, սայիպիներ (صائبين)... երկինք պիտի երթան»:

Սուրադ Ալ Մահիտա, 69, (سورة المائدة)

«Միայն մուսուլումանները երկինք պիտի երթան»:

Սուրադ Ալ Օմրան, 85, (سورة العمران)

5. «Ներող եղի՛ր»:

Սուրադ Ալ Հաժար, (سورة الحجر)

«Պայքարէ՛՛ քուֆարներու դէմ»:

Սուրադ Ալ Դուպա, 73, (سورة التوبة)

6. «Գինին... սատանայի գործ է, եւ անկից հեռու մնացէ՛ք»:

Սուրադ Ալ Մահիտա, 90, (سورة المائدة)

«Դրախտին մէջ կան... գինինվ հոսուն գետեր՝ խմողներու հանոյֆին համար»:

Սուրադ Մուհամմատ, 15, (سورة محمد)

7. «Քաֆիրներու վնաս մի՛ հասցներ»:

Սուրադ Ալ Ահզապ, 48, (سورة الأحزاب)

«Քաջալերէ՛՛ քաֆիրներ մեռցնելը»:

Սուրադ Ալ Ինֆալ, 65, (سورة الإنفال)

8. Երկիրը երկինքէն առաջ ստեղծուած է»:

Սուրադ Ֆասլադ, 9-12, (سورة فصلت)

«Երկինքը երկրէն առաջ ստեղծուեր է»:

Սուրադ Ալ Նազիհադ, 27-32, (سورة النازعات)

Ծանօթ. Յաւելեալ մանրամասնութիւններու աւելի պիտի տեղեկականք՝ յառաջիկայ գլուխներու մէջ:

ՔՈՐ՝ԱՆԻ ԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Սուրադ Ալ Բուհմանի մէջ եղած այսպէս «ի՞նչ ձեռով ձեր Տէրը ստախօս կը հանէ՞ք» (فبأي آلاء ربكما تكذبان), կրկնուած է 29 անգամ:
2. Ադամի ստեղծումը չորս անգամ գրուած է, չորս տարբեր սուրադներու մէջ:
3. Նոյ նահապետին ջրհեղեղը 11 սուրադներու մէջ կը գտնենք:
4. Սողոմոն Իմաստունի պատմութիւնը՝ 3 սուրադներու մէջ կը գտնուի:
5. Այսպէս նաեւ Յիսուսի ծնունդը, Մովսէսի պատահած դէպքերը, Ղեվտին պատմութիւնը, Սողոմի կործանումը, Յովսէփի պատմութիւնը, քանի մը անգամներ կրկնուած են:

ԱՐԱԲ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԷ ԱՌՆՈՒԱԾ ՔՈՐ՝ԱՆԻ ԽՕՍՔԵՐ

Դժբախտաբար, դժուար պիտի ըլլայ առնուած խօսքերը նոյնութեամբ արարելով արտագրել, բայց կարելի է բուել անունները այն բանաստեղծներուն, որոնցմէ օգտուեցաւ Մուհամմատ: Ասոյթներ, գրական ոճեր, բառեր, նոյնիսկ նախադասութիւններ՝ նոյնութեամբ առնուած եւ Քոր՝անի մէջ զետեղուած են:

Այդ բանաստեղծներն են՝

- Ումրու՛ուլ Քայս (أمرؤ القيس)
- Հասսան պըն Թհապէթ (حسان بن ثابت)
- Ալ Քասս Պըն Սայիտա (القاس بن ساعدة)

ՔՈՐ՝ԱՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԳՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. ԱՍՏՈՒԾՈՑ ՄԱՍԻՆ

Միաստուածութիւնը՝ Աթ-Թաուհիտ (التوحيد) որով կը հպարտանայ իսլամութիւնը, նորութիւն մը չէր Քոր՝անի մէջ: Իպն Իսհաֆ (ابن إسحق) կ'ըսէ, թէ կոապաշտութիւնը յարաբերաբար նոր էր արաբներու մօտ: Մէկ Աստուծոյ պաշտամունքը վաղուց տարածուած էր:

Կոապաշտութեան շրջանին, արաբներու մտէն արմատախիլ չեղաւ միաստուածութիւնը:

Կոապաշտութեան ժամանակն անգամ, բազմաթիւ կուռքերու շարքին, կը պաշտուէր Ալլահ Թաալա (الله تعالى): Ան գերագոյնն էր (թաալա կը նշանակէ՝ բարձր ու գերագանց), իսկ միւս կուռքերը նուազ կարեւոր էին եւ նուազ անհրաժեշտ:

Մուհամմատէն առաջ, արաբական գրականութեան մէջ լայնօրէն գործածուած էր ԱԼԼԱՀ բառը: Երդում կ'ընէին այդ անունով. տեղանուններ կային այդ անունով, նոյնիսկ Մուհամմատին հայրը կը կոչուէր ԱՊՏ ԱԼԼԱՀ (Աստուած պաշտող, عبد الله): Հեթանոսութեան ժամանակ, նոյնիսկ

ՍԵԻ ՔԱՐԸ՝ ԱԼ ՔԱ՛պա (الكعبة) կը կոչուէր Պէյդ ԱԼԼԱՀ՝ (بيت الله), Աստուծոյ տունը: Իպն Հիշամ պատմիչը կը վկայէ, թէ Մուհամմատէն առաջ, աղօթած ատեն, արաբները կ'ըսէին. «Քու առջեւդ աղաչանքի մէջ եմք, ով ԱԼԼԱՀ, դուն չունիս ընկերակից, ամէն բան քեզի կը պատկանի»: (Տեսնել՝ Սուրադ ԱԼ Բուսուլ Երաշամ, ابن هشام, سيرة رسول الله (الرسول, Մաս 1, էջ 27-28):

Ըստ Իպն Իսհաֆի, քաղուած՝ Իպն Հիշամէն, «Արաբները կը քաշուէին Հարրա՛ Լեբան վրայ (غار حراء), Բամատանի ամիսը (شهر رمضان), ԱԼԼԱՀին աղօթելու» (Տեսնել՝ Սիրադ ԱԼ Բուսուլ, Մաս 1, էջ 80-81):

Ալլահ-ու Ահատ (Աստուած մէկ է, الله أحد), կամ Սուրադ Ալ Պաֆարայի մէջ 127, 158, յիշուած միաս-

տուածութիւնը, առնուած է Հին կտակարանէն՝ «Լսէ՛, ով Իսրայէլ, մէկ է քու Աստուածդ» քնարանէն:

Իսկ գալով Աստուծոյ անուններուն (أَسْمَاءُ اللَّهِ الْحُسْنَى), որոնց թիւը 99 է Քոր'անին մէջ, անոնցմէ 72-ը առնուած են պարսկական *Ահուրա Մագտայէն*: Այսպէս՝ Աստուած՝ ամենատես, ամենագէտ, ստեղծիչ, փառաւորեալ, մեծ, հզօր... բոլորն ալ առնուած են պարսկական *Աւեսդա* գիրքէն (*Avesta*, vol. iii, p. 23):

Նոյնիսկ «Պիսմիլլահ էլ Բահման էլ Բահիմ *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*» բանաձեւուած աղօթքը ունի զրադաշտական ծագում:

Տեսնել՝ պարսկագէտ *Sale, Koran*, p.19, n. 2

եւ հնդկագէտ *Palmer, Qur'an*, p. lxxviii):

Ինչպէս կը տեսնենք, իսլամութեան կորիզը կազմող գլխաւոր վարդապետութիւնը, իր բոլոր հանգամանքներով, առնուած է ուրիշ կրօններէ:

2. ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

«Հրեշտակները առտու իրիկուն կը փառաբանեն զԱստուած. եւ այդ ընելէն չեն դադրիր» խօսքը որ կը գտնուի Նոր Կտակարանի Յայտնութեան Գիրքին մէջ(4:8), նոյնութեամբ առնուած ու դրուած է Քոր'անի *Սուրադ Ալ Անպիա*'ի մէջ, 20 (سورة الأنبياء):

Հրեշտակները կը շրջապատեն Աստուծոյ գահը (*Սուրադ Ալ Մու'մին*,7 (سورة الأنبياء) առնուած է Եզեկիէլի մարգարէութենէ (10:1) եւ Յովհ. Յայտնութենէ (6:6):

Իսլամութիւնը կը հաւատայ, թէ հրեշտակները հրեղէն հոգիներ են՝ կրակէ ստեղծուած (*Սուրադ Ալ Ա'րաֆ* 11, (سورة الأعراف) *Սուրադ Սաթ*, 77, (سورة ص) եւ այս ուսուցումը առնուած է հրէական հրեշտակաբանութենէ: (Տեսնել՝ *Hagîgâh*, fol. 14a), ինչպէս նաեւ այս վարկածը կը գտնուի Աստուածաշունչին մէջ՝ (Սաղմոս 104, Պօղոսի առ Եբրայեցիներու Թուղթը 1:7):

Դրախտը պաշտպանող հրեշտակն ալ՝ Րիտուան (*الرضوان*), առնուած է Մենդոց գիրքէն:

- Գարբիէլը առնուած է Հին Կտակարանի Դանիէլի Գիրքէն 8:16, 9:21, եւ Ղուկասի Աւետարանէն 1:19, 26):
- Միխայէլը՝ Դանիէլի գիրքէն 12:1):
- Մնացած հրեշտակներու անուններն ու պաշտօններն առնուած են Աստուածաշունչի պարականոն գիրքերէ՝ (Ենովի Գիրք, Բառնաբասի Աւետարան, Արքահամի Կտակարան...):
- Մահմետական Իպլիսը (إبليس), Ճիննը (جن), Հարուբը (هاروت), Մարուբը (ماغوط)... այս բոլորը կը գտնուին զրադաշտական (Աւեստա), եւ բաքելոնական հրեշտակարանութեան մէջ:

3. ՎԵՐՋԻՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

«Միայն Աստուած գիտէ վերջին դատաստանի ժամը» (Սուրադ Ալ Ին'ամ, 40, (سورة الإنعام), (Սուրադ Ալ Անպիա', 51, (سورة الأنبياء), (Սուրադ Մարիամ, 77, (سورة مريم), (Սուրադ Ալ Քիամա, 34, (سورة القيامة ...):

Քոր'անի այս կարեւոր վարդապետութիւնը առնուած է Մատթէոսի Աւետարանէն (24:36), ուր Յիսուս բացէ ի բաց կ'ըսէ. «Միայն Հայրը գիտէ վերջին դատաստանի օրը (ժամը):

Քոր'անը կը խօսի վերջին դատաստանի մասին որպէս բաժանումի կամ գատորոշումի օր (Սուրադ Աջ Շուրա, 20, (سورة الشورى): Այս գաղափարն ալ առնուած է Մատթէոսի Աւետարանէն (25:32,33), ուր ոչխարները (արդարները) այծերէն (մեղաւորները) պիտի բաժնուին:

Վերջին դատաստանի օրը կանխող տեղեկութիւններն ալ աւետարաններէն առնուած են: Այսպէս՝ աշխարհի մէջ տիրելիք դժբախտութիւնները (Սուրադ Ալ Անպիա', 97, (سورة الأنبياء), արեւի եւ լուսնի խաւարումը (Սուրադ Ալ Բամար, 1, (سورة القمر), Նեոին գալը (Սուրադ Ալ Նամ, 84, (سورة النمل), Քրիստոսի վերադարձը (Սուրադ Ալ Ջուխրուֆ, 61, (سورة الزخرف), Իսրաֆիլ հրեշտակի փո-

դով երեւումը, (*Սուրադ Ալ Զումար, 68, سورة الزمر*), մոլոր մարդոց վատ թէ լաւ գործերը պիտի դատուին (*Սուրադ Պանի Իսրայիլ, 14, سورة بني إسرائيل*)... Այս բոլոր մանրամասնութիւնները առնուած են Հին եւ Նոր Կտակարաններէն:

Ուրիշ օրինակ մըն ալ՝ վերջին դատաստանի տեւողութիւնն է: Տեղ մը կ'ըսէ, թէ պիտի տեւէ 10 հազար տարի, (*Սուրադ Ալ Մաժտա, 4*), ուրիշ տեղ՝ 50 հազար տարի (*Սուրադ Ալ Մի'րաժ, 4*): Բայց Աստուծոյ քով 1000 տարի մէկ օր է (*Սուրադ Ալ Հաժ, 46*), եւ այս հաստատումը բառացիօրէն առնուած է սաղմոսէն:

4. ԵՐԿԻՆՔԻ ԵՒ ԴԺՈՒՔԻ ՄԱՍԻՆ

«Բոլոր մարդիկը, նոյնիսկ մուսուլմանները դժոխք՝ *նահիմ* (*الجحيم*) պիտի երթան, բայց՝ անոնք յաւիտեան՝

հոն պիտի չմնան»: (*Սուրադ Մարիամ, 73, سورة مريم*): Այս վարկածը առնուած է կաթողիկէ եկեղեցւոյ Քաւարանի վարդապետութենէն: Արաբ մեկնիչները՝ *Ալ Ղազալի* (*الغزالي*), *Ալ Պայտաուի* (*البيضاوي*), *Ալ Աշ'արի* (*الأشعري*) նոյն ձեւով կը մեկնաբանեն դժոխք իջնող մուսուլմաններու վիճակը: Հոն՝ բոլոր մարդոց գործերը կրակի մէջէն պիտի անցնին: Այս ուսուցումը կը գտնենք Պօղոս Առաքեալի Ա. Կոռնթացիներու Թուղթին մէջ (3:13, 15):

Քոր'անի մէջ, վերջին դատաստանէն յետոյ՝ «Նոր երկինք եւ նոր երկիր» հասկացողութիւնը *Սուրադ Իպրահիմ, 49, سورة إبراهيم* առնուած է Եսայի մարգարէութենէն (65:17), Պետրոսի Բ. Թուղթէն (3:13) եւ Յայտնութեան Գիրքէն (21:1):

Այսպէս նաեւ դատաստանի օրուան, դժոխքի եւ յաւիտեանական կեանքի մասին եղած անհամար մանրամասնութիւնները առնուած են Աստուածաշունչէն, մանաւանդ Դանիէլի մարգարէութիւններէն, Յայտնութեան Գիրքէն եւ Մատթէոսի Աւետարանի 24րդ գլուխէն: Մնացած Քոր'անի մանրամասնութիւնները բանագողութիւններ են Ավետարանի գիրքէն, զրադաշտական կրօնքէն, եւ եգիպտական հին

հաւատալիքներէն: Իսկ նկարագրուած երկիւնքի ֆիզիքական եւ սեռային հաճոյքները Մոհամմատի երեւակայութեան գուտ արդիւնքներն են:

5. ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Վկայութիւնը, Աղօթքը, Ուխտագնացութիւնը, Ծովը եւ Բարեգործութիւնը, որոնք կը կազմեն մահմետական ըլլալու փաստը, ասոնք բոլորն ալ առնուած են հրէական-քրիստոնէական ուսուցումներէ: Մանրամասն պիտի խօսինք ասոնց փոխառութիւններ ըլլալու մասին, երբ զանոնք մէկիկ մէկիկ ուսումնասիրենք:

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՕՐԷՆՍԳՐՈՒԹԻՒՆԸ՝ (Ա₂-ՇԱՐԻՊԱ, الشريعة)

ԻՍԼԱՄՈՒԹԻՒՆԸ ԼԱՒ ԲԱՆԵՐ ՈՒՆԻ

Ձեռք ուզեր այն տպաւորութիւնը թողուլ, թէ մեր ուսումնասիրութիւնները ժխտական բնոյթ կրնան ունենալ: Իսլամութիւնը ունի շատ գեղեցիկ, մարդկային եւ կրօնական առաւելութիւններ: Օրինակի համար՝

1. Բարեպաշտութիւնը

Մահմետականը խորապէս հաւատացեալ է: Իր կրօնական պարտականութիւնները լրիւ կը կատարէ: Ան ամէն բան մէկդի կը թողու, երբ աղօթելու ժամը գայ:

2. Վստահելիութիւնը

Երբ մուսուլմանը երդում ընէ, երբ ըսէ «յանուն Աստուծոյ» (والله), կամ «յանուն մարգարէին» (والنبي), պէտք է հաւատաս իրեն, որովհետեւ, առ հասառակ սուտ չի խօսիր:

3. Կրօնական համարձակութիւնը

Մուսուլմանը չի վախնար իր կրօնասիրութիւնը դրսեւորել: Ամէնուն առջեւ կը տարածէ իր գորգը՝ աղօթելու համար: Ամէն տեղ, անվախ՝ կը դաւանի իր մահմետական ըլլալը:

4. Մահմետականը եղբայր է իր կրօնակիցին

Մահմետականը չի մատներ ուրիշ մահմետական մը: (Սուննի-շիի հակամարտութիւնները դաւանական, ցեղային եւ պատմական պատճառներ ունին): Մուսուլմանը պարտական է իր կրօնակից եղբայրը պաշտպանելու, նոյնիսկ եթէ սխալած ըլլայ (أَنْصُرَ أَخَاكَ ظَالِمًا كَانَ أَمْ مَظْلُومًا):

Եթէ մահմետականութիւնը յենած ըլլար միայն Քոր'անի վրայ, այսօր աւելի մատչելի եւ սիրելի պիտի դառնար:

Մահմետականութիւնը նսեմացնողը՝ անոր շարի'ան է (الشريعة):

Այսօր, իսլամական ծայրայեղականութիւնը հիմնուած է առաւելապէս շարի'այի վրայ: Այս օրէնսդրութիւնը խախուտ հիմեր ունի եւ կարգ մը լուսամիտ մահմետական կրօնագէտներ կը ջանան անկէ ձերբազատուիլ, կամ՝ նուազագոյնի իջեցնել անոր սահմանումները:

Շարի'այի խախուտ հիմերէն մէկը՝ բերնէ բերան եկած աւանդութիւններու աղբիւրն է: Օրինակի համար, սա ինչ օրէնքը առնուած է հետեւեալ ձեւով. «Իպն ժարիբէն, Իպն Ապպասէն, Ալ ճոհարիէն, Իպն Աքրամայէն, Ամրու Իպն Իլ Ասէն, Այշայէն որ իր կարգին, լսած էր Մուհամմատ մարգարէէն»:

Արդ, այս աղբիւրները երբեմն 200 տարուան անցեալ ունին, եւ արդեօք այս անձերը իրակա՞ն են, կամ՝ վստահելի՞ են անոնց ըսածները: Երկրորդ, այս հասիֆիները (الحديث) գրի առնուած են: Գրողները վստահելի՞ էին իրենց պատումներու մէջ: Այս անհամաձայնութիւնները առիթ տուած են օրէնքներու հակասութիւններու:

Երրորդ, մեծ հարցը՝ այս բոլոր կիրարկուած հարցօրէնքներու աստուածային հանգամանք ունի՞ն:

Քրիստոնէութեան մէջ ալ կան հարցեր որոնք ժամանակավրէպ նկատուած են: Օրինակի համար, Պօղոս Առաքեալ կը հրահանգէր որ կիները եկեղեցւոյ մէջ չխօսին, այսինքն՝ չֆարոգեն, խորանի չսպասարկեն, կրօնական խմբակներ չառաջնորդեն: Այսօր սակայն, եկեղեցականներ կը կարծեն, թէ կիներու լուռ մնալը «օրուան եւ տեղի պատշաճող հրահանգ մըն էր, որ այսօր ի գօրու չէ»: Իսլամութեան մէջ, հարցը տարբեր է: 1400 տարի առաջ կիրարկուած օրէնքներու եւ սովորութիւններու մէջ, իսլամութիւնը չ'ուգեր տեսնել մարդկային, ժամանակավրէպ եւ անցողական օրէնք կամ սովորութիւն:

Այլ խօսով, շարի'ա չի փոխուիր, ինչ պարագայի, տեղի եւ ժամանակի ալ տակ ըլլայ:

Այլ Շարի'ա (الشريعة) իսլամութեան հիմնաքարը կազմող օրէնքներու հաւաք մըն է, որ հաւաքածոյի մէջ չէ: Հե-

տաճրճրական է նման արտայայտութիւն մը, որովհետեւ իրօք՝ իսլամութեան մէջ, ամբողջական օրէնսդրութիւն մը գոյութիւն չունի: *Շարի'ան* (الشريعة), թէեւ երկինքէն չէ իջած, ինչպէս է Քոր'անի պարագան, բայց աստուածային հանգամանք ունի, եւ առ այդ՝ ձգուած է հեղինակաւոր մեկնիչներու ուսումնասիրութեան. իսկ անոր մեկնաբանութիւնը եւ գործադրութեան ձեւը կը գտնուին, դժբախտաբար, *մուֆթի*ներու, *շէյխ*երու եւ *մուլլան*ներու ձեռքը, չըսելու համար որ Շարիա'յին մեկնաբանութիւններն ու բացատրութիւնները անոնց քմահաճոյքներուն ձգուած են: Քիչ յետոյ, այս կէտը աւելի կը յստականայ:

ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Շարի'ա կու գայ *շարա'ա* (شَرَعَ) բառէն, որ կը նշանակէ «դէպի ջուրեր տանող ջուրի նանապարհը»: Այս բառին կը համապատասխանէ *տին* (دين)՝ կրօնք բառը, որ իր կարգին՝ կը նշանակէ «հպատակութիւն», «հետեւողութիւն»: *Շարի'ան* (شريعة) Աստուծոյ պահանջներու հետ կապ ունի, իսկ *տին*ը (دين)՝ դէպի այդ նպատակը տանող գործադրութիւնն է:

Շարի'ա հասկացողութիւնը քիչ մը փոխուած է եւ դարձած է օրէնսդրութիւն, այսինքն՝ դէպի Աստուած տանող նանապարհն է, միջոցառումը եւ ուղեգիծը:

Պիտի չխօսիմ այն դրութիւններու մասին որոնք հասկնալի կը դարձնեն *շարի'ան*, ինչպէս՝ *իլմ*ը (علم)՝ (գիտութիւն) եւ *ֆիհ*ը (فقه)՝ (հասկացողութիւն), այլ պիտի խօսիմ անոր օրինական բնորոշումներու մասին. աւելի ճիշդ՝ նկատի պիտի առնուին երկու գլխաւոր կէտերը՝ *ալ-ահքամ* (الأحكام)՝ աստուածային վճիռները, (Ա. Մաս), եւ *ալ-ֆարաէտ* (الفرائض), աստուածային պարտադրանքները (Յառաջիկայ գլուխներու մէջ):

Շարի'այի աղբիւրներն են.

- 1) **Քոր'անը**
- 2) **Սուննա** (السنة), որուն մէջ պարունակուած են Մուհամմատի ըսածներու եւ գործածներու մեկնութիւնները
- 3) **Քիաս** (القياس)՝ հետեւանքը տրամաբանական հարցի մը
- 4) **Իժմա** (الإجماع)՝ որ մեծամասնութեան համաձայնութիւնն է:

Այս վերջին երկուքը դարձած են իսլամութեան մղձաւանջը եւ ոչ-մահմետականներու սարսափը: Եւ քանի որ այսօր իսլամութեան մէջ չկայ խալիֆայութիւն, կայ անուանական հաւաքական կարծիքներու համադրման խորհրդաժողով՝ *մանլիս Աշ-շաուրա* (مجلس الشورى), շարիա՛յի բացատրութիւնը կը մնայ անհատներու ձեռքը: Իւրաքանչիւր չորս տարի իսլամական գիտութիւններու հետեւող եւ աւարտող մահմետականը իրաւունք կ'ունենայ *ֆաթուա* (فتوى) մը տալու:

Ի՞նչ է այս *ֆաթուան*:

Քաղաքական, ընկերային, կրօնական, սեռային, օրինական հարցերու մասին՝ հեղինակաւոր բացատրութիւն: Եւ քանի որ այսօր մահմետականութիւնը քաղաքական ոյժերու ենթակայ է, *ֆաթուան*երն ալ հակասական դարձած են: Օրինակի համար, երբ ամերիկացիները Քուէյթ մտան, Պաղտատի եւ Պաղեստինի *մուֆթի*ները *ֆաթուա*յով, այսինքն՝ սրբազան հրամանով, ապօրէն հռչակեցին ամերիկեան բանակին մուտքը եւ հրահանգուեցաւ, ամէն միջոցով, ամերիկացիները Քուէյթէն վնասել: Բայց Քուէյթի, Սէուտական Արաբիոյ եւ Իմարադներու *մուֆթի*ները օրինաւոր գտան անոնց մուտքը: Երբ դիմեցին Եգիպտոսի *մուֆթի* կարծիքին՝ *Ազհարի Շէյխը* ձեռնպահ մնաց: Եւ ծիծաղելին հոն է, որ այս երեք հեղինակաւոր կրօնական իշխանութիւնները Քոր'անէն եւ *հատիթ*էն փաստեր բերին հիմնաւորելու համար իրենց տուած սրբազան *ֆաթուան*:

Ծանօթ. Շարիա՛յի հետեւեալ վեճական որոշումներու

մասին խօսած ատենս, պիտի մէջբերեմ *Ապտլ Բահման Պըն Ապտլ Քարիմ Ալ Ապիտի* عبد الرحمن بن عبد الكريم العبيد գիրքը՝

«Իսլամական Օրինադրութիւններու Հիմերը», Տար էտ-Տախայեր, 1414 Հիերա տարին, Ատ-Տամմամ, Սէուտական Արաբիա:

أصول المنهج الإسلامي، تأليف عبد الرحمن بن عبد الكريم العبيد، دار الذخائر، ١٤١٤ هـ، الدوام، المملكة السعودية

□ **ՀՐԵԱՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆԵՐՈՒ
ՀԱՆԴԷՊ ԹՇՆԱՄՈՒԹԻՒՆ (էջ 100)**

«Պայտարը որ տեղի կ'ունենայ ընդմէջ ճշմարտութեան եւ սխալի (الحق والباطل) պէտք է մնայ: Հրեաները ամենամեծ կործանիչ մուրհն են իսլամութեան դէմ: Անոնք ճշմարտութեան ամենամեծ թշնամիներն են (*Սուրադ Ալ Մաիտա*, 82 المائدة): Բայց Աստուած անոնց թշնամութիւնը իրենց պիտի դարձնէ, եթէ մուսուլմանները կապուած մնան իրենց հաւատամբին (*Սուրադ Ալ Օմրան*, 120 سورة آل عمران):

Այս թշնամիներու շարքին կը մտնէ *Նասարաններու* դէմ հակառակութիւնը, այն բոլոր ծրագիրներու համար որոնք իսլամութեան դէմ կը դաւադրեն (*Սուրադ Ալ Հան*, 38 سورة الحج): Եւ այդ դաւադրութիւններէն են՝ ֆրիստոնեաներու աւետարանչութիւնը, խաչակրութիւնը եւ ֆրիստոնեայ դարձնելու միտումները»:

□ **ԻՍԼԱՄՈՒԹԵԱՆ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ
ԹՇՆԱՄԻՆԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ (էջ 101)**

- Քարամիթա (القرامطة)
- Նուսայրիա (النصيرية)
- Տիւրզիները (الدروز)

- Իսմայիլիները (الإسماعيليون)
- Պեհաիները (البيهائية)
- Սիոնականութիւնը (الصهيونية)
- Մասոնականութիւնը (الماسونية)
- Համայնավարութիւնը (الشيوعية)
- Աշխարհականութիւնը (العلمانية)
- Արեւելագէտները (المستشرقون)

□ **ՔԱՏԻՐՆԵՐՈՒ (الكفار) ԴԷՄ
ՈՐԴԵԳՐԵԼԻՔ ԴԻՐՔԸ (էջ 112)**

• Անհաւատներու դէմ ատելութիւնը ընդհանրական է: Պէտք է անոնց հպատակիլ (Սուրադ Ալ Օմրան, 28 سورة عمران): Հետեւեալ հրահանգները տրուած են.

1-Հրեաներու եւ Քրիստոնեաներու իշխանութիւնը չընդունիլ (Սուրադ Ալ Մաիտա, 51 سورة المائدة): Զհպատակիլ անոնց, չպաշտպանել, չաջակցիլ, չսիրել զանոնք եւ հակուժ չունենալ անոնց նկատմամբ (لا ولا ولا مناصرة ولا معاودة):

2-Կարելի է իսլամ ըլլալ, եթէ թշնամութիւն չունենաս անհաւատներու դէմ (Սուրադ Ալ Մուժատայա, 22 سورة المجادلة):

3-Զինագանդիլ անոնց (Սուրադ Ալ Օմրան, 149 سورة عمران)

4-Անոնց վրայ վստահութիւն չունենալ, անոնցմէ կարծիք չընդունիլ, անոնց սովորութիւններուն չհետեւիլ, անոնց չնմանիլ, չծրագրել անոնց հետ, անոնց հետ չբարեկամանալ անոնց հաշւոյն չլրտեսել:

□ ՄԱՔՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ (էջ 135)

1-Մաքրութիւնը կարեւոր է աղօթքի համար: Մարմինի կարգ մը անդամներու, հագուստի եւ տեղի մաքրութիւնը կարեւոր է աղօթքը ընդունելի դարձնելու համար:

2-Ջուրի լուացումով (الغسل), եւ ակներով երեսի լուացումով (الوضوء), Աստուած մարդուն մեղքերը կը ջնջէ: Վերջին ջուրի կաթիլին հետ, հաւատացեալ մուսուլմանի մարմինի անդամներէն մեղքերը դուրս կ'ելլեն:

3-Թոյլատրուած է ատամնակրկիտի գործածութիւնը:

4-Մաքուր եւ գեղեցիկ հագուիլը քաջալերելի է:

5-Ամէն Ուրբաթ, եղունգները, պիտերը եւ թւերու տակ եղած մազը կտրել, որովհետեւ, ըստ *Ամրու Ըպն ալ Ասսի* (عمرو بن العاص), «Մուհամմատ ամէն Ուրբաթ նոյնը կ'ընէր»:

6-Մաքրելու երկու միջոցներ կան՝ երկրէն բխած կամ երկրիցէն իջած ջուրը եւ աւազը: «Աստուած աղօթքը չընդունիր առանց այս մաքրութեան» (*Ալ-Պուխարի* البخاري): Եթէ ջուրը ունենայ հոտ, համ, գոյն, կը կորսնցնէ իր մաքրութիւնը եւ կը դառնայ անօգուտ եւ անվաւեր:

7-Կարելի չէ ուտել ոսկիէ կամ արծաթէ սպասներու մէջ (*Ընդունուած Հատիթհ*):

8-Լուացարանը գործածելու պարագային, ձախ ոտով մտնել: Աջ ձեռքը չգործածել որեւէ անդամ մաքրելու համար: (*Մաքրութեան վերաբերեալ, կան շատ մը անիմաստ հրահանգներ եւ աստուածային արգելքներ որոնց մասին պիտի նախընտրենք չգրել Յ.Ա.*):

□ **ԹԱՂՄԱՆ ԵՒ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ ՄԱՍԻՆ** (էջ 135)

1- Մահամերձը փառալերել որ ըսէ («չիք Աստուած, Աստուծմէ զատ», لا إله إلا الله): Նախընտրաբար անոր երեսը դէպի Մաֆա ուղղուած ըլլայ եւ աջ կողի վրայ պատկած:

2- Մեռեալը լուալ, եւ բամպակով կամ չոր ցեխով մարմինին մէջ եղած բոլոր ծակերը փակել, ապա օծանել: Վերջապէս, երեք սպիտակ պատանֆով փաթաթել: Կնոջ պարագային՝ հինգ պատանֆով:

3- Կարելի է թաղման ատեն, մեռեալի վրայ աղօթել: Կարելի չէ, ամիս մը յետոյ, աղօթք կատարել: Կարելի է թաղման ներկայ չեղող հարագատին համար աղօթել, որ կը կոչուի բացակայի աղօթք (صلاة الغائب):

4- Իմամը (الإمام) կ'առաջնորդէ աղօթքը որ չորս մաս ունի:

5- Նահատակը՝ շահիդը (الشهيد) չի պատանֆուիր, ոչ ալ կը լուացուի, այլ իր հագուստով եւ արիւնով կը թաղուի:

6- Նախընտրելի է որ մեռնողը ուրիշի մը հետ չթաղուի:

7- Արգիլուած է գերեզմանները լուսաւորել, համբուրել, խնկարկել, վրան կոթնիլ, վրան գրութիւն գրել: Պէտք է հողի հաւասար ըլլան եւ անոնց վրայ բնա՛ւ բան չդնել՝ նկար, ծաղիկ, մարմար, կառոյց...

8- Կիներուն արգիլուած է գերեզման երթալ:

9- Արգիլուած է մուսլումանին՝ ոչ-մուսլումանի գերեզմանը այցելել:

□ ԱՐԳԻԼՈՒՄ ԿԵՐԱԿՈՒՐՆԵՐՆ
ՈՒ ԽՄԻԶՔՆԵՐԸ (էջ 296)

1-Արգիլուած է պատիճ ունեցող (ناب، أنياب) կենդանիի միս ուտել (ոնգեղջիւր, փիղ...):

2-Արիւնոտ կենդանի պէտք չէ ուտել: Միայն թոյլատրուած է ձուկը եւ մարախը: Այլապէս, բոլոր կենդանիներու միսը պէտք է արիւնէն պարպուած ըլլայ:

3-Խոզի միսը բացարձակապէս արգիլուած է, քանի որ սատանայէն է: (Սուրահ Ալ Մայիտա, 3, سورة المائدة):

4-Գինին՝ զայն շինողը, խմողը եւ ծախողը կը գործեն մեծ մեղք մը : (Զանազան համարներ):

5-Զանազան առողջապահական պատճառներու համար՝ արգիլուած է ծխել:

6-Միս կտրելը իսլամական հալալ ձեւ ունի եւ կը կոչուի «մորթելու իսլամական կերպ», զոր յաճախ կը կարդանք միսի տուփեղէններու վրայ՝ مذبوح على الطريقة (الإسلامية): Այս իսլամական կերպը չորս պայման պէտք է լրացնէ՝

- ա. Դանակով կամ սուրով մորթել
- բ. Մուսուլմանի կամ քրիստոնէի կողմէ (Քրիստոնեայ կամ հրեայ, كتابي) մորթուած ըլլայ
- գ. Ալլահին անունը յիշուի
- դ. Կտրել կորորդը, երկու կողերը եւ թողուլ մինչեւ որ արիւնը բոլորովին պարպուի:

7-Արգիլուած է հեթանոս երկիրներէն (Չինաստան, Հնդկաստան, Ճափոն...) միս ներածել եւ ուտել:

8-Կերակուրը լրիւ ուտել, որովհետեւ Աստուծոյ պարգեւն է: Աջ ձեռքով ուտելու է: Մատները լիզելը քաջալերելի է:

□ **ԹՈՅԼԱՏՐԵԼԻ ԵՒ ԱՆԹՈՅԼԱՏՐԵԼԻ
ՀԱԳՈՒՍՏՆԵՐՆ ՈՒ ԶԱՐԴԵՐԸ (էջ 306)**

1-Իսլամոթեան մէջ ամենէն շատ փափաքելի հագուստի գոյնը սպիտակն է: Աստուած թոյլատրած է գեղեցկանալը:

2-Արգիլուած է մետաքսէ հագուստ հագուիլը: «Լսեցի մարգարէէն որ կ'ըսէր թէ, եթէ այս աշխարհի վրայ մետաքս հագուիք, յաւիտեանականութեան մէջ պիտի չհագնիք գայն» (*Սահիհ Մուսլիմ*):

3-Թափանցիկ հագուստները, մանաւանդ կիներու համար, թոյլատրելի չեն:

4-Արգիլուած է որ մարդը կնոջ պէս հագնի, եւ կիներ՝ մարդու պէս: Ուստի կիներ պէտք չէ տափատ հանգնի:

5-Այր մարդիկը չեն կրնար գործածել ոսկիէ զարդեղէններ:

6-Զգեստը պէտք չէ կրունկէն վար ըլլայ:
(*Ուրեմն հարսնիքներու մէջ, հարսին քաջփոստուած սպիտակ հագուստը արգիլուած է Յ.Ա.*):

□ **ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ (էջ 309)**

1-Արգիլուած է արձան ունենալ, որովհետեւ կ'առաջնորդէ Աստուծոյ հետ կուռքեր միացնելու: Անոր համար, երբ Մուհամմատ Մաքքայի Քա'ապան մտաւ, հրաման տուաւ բոլոր կուռքերը կործանել:

2-Պատկերներն ալ արգիլուած են. այն պատկերները որոնք հոգիներ կը խորհրդանշեն՝ Աստուած, հրեշտակ, մարգարէ, մարդ արարած: Մարգարէն ըսած է. «Երբ հանդիպիս գերեզմանի մը, հողի հաւասարեցո՛ւր գայն, իսկ պատկերի պարագային՝ թաղէ՛ գայն»:

3-Գծագրիչներն ու լուսանկարիչները դատաստանին օրը պիտի տանջուին:

4-Կարելի է ունենալ հոգի չունեցող արարածներ՝ երկինքը, բնութիւնը... Հատիթը կը հրահանգէ. «Հրեշտակները չեն մտներ այն տունը ուր շուն կամ պատկեր կայ»:

5-Բժշկական նպատակներու համար, եթէ հարկ ըլլայ մարդկային մարմինը ցոյց տալ, այդ մարմինին գլուխը կտրուած պէտք է ըլլայ:

6-Աղջիկներուն խաղալիքները թոյլատրուած են:

7-Քանի որ Մուհամմատի ժամանակ չկար ո՛չ Kodak, ո՛չ ալ Fuji ֆիլմերը, այսօրուան մուսուլման օրէնսդիրները համաձայն են միայն անձնաթուղթի վրայ դրուած նկարին: (Եթէ անդրադարձած է՛ք, իսլամ ծայրայեղական թերթերու մէջ միայն գրութիւններու կը հանդիպիք. Յ.Ա.):

8-Զեռֆով (վրձինով) գծագրուած արուեստն ալ հարամ (حرام-محرم) է՝ արգիլուած: Ըստ հեղինակաւոր մուսուլման օրէնագէտ Իպն Ըլ Քայմի (العلامة ابن القيم), անասունն ալ, որ հոգի ունի, կարելի չէ որ լուսանկարուի:

□ ԽԱՂԻ, ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԵՐԳԻ
ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ (էջ 309)

1-Բախտախաղը, արաբերէնով՝ մայսար (الميسر), արգիլուած է, որովհետեւ կը տանի խաղամուրը մինչեւ իր ընտանիքն ու կրօնքը ծախու հանելու: Բախտախաղի մէջ նաեւ արգիլուած է մրցակցութիւնը, որուն նպատակն է դրամ շահիլը: Սուրադ Ալ Մայխալի մէջ, 91, Աստուած կ'ըսէ «Սատանան կ'ուզէ ձեր մէջ թշնամութիւն արթնցնել՝ գինիով եւ բախտախաղով, եւ ձեզ հեռու կը պահէ ադօքէն եւ գԱստուած յիշելէն»:

2-Ճատրակ (շախմատ (الشطرنج) եւ նարտի (թավու) խաղալը արգիլուած է: «Ով որ նարտ խաղայ, կը նմանի մէկու մը որ ձեռքերը դրած է խոզի միսին եւ արեան մէջ» Իպն Ըլ Քայմի (العلامة ابن القيم):

3-Արդի ակումբները, ինչպես՝ Rotary Club-ը, ուր կին-մարդ իրարու հետ կը նստին ժամանակ անցընելու, խաղալու եւ խմիչք առնելու՝ արգիլուած են: Արգիլուած են նաեւ այն մարզական խաղերը որոնց ընթացքին աղօթքի ժամը կու գայ:

(Արաբական եւ իսլամական հեռատեսիլները յատուկ համաձայնութիւններ կնքած են կրօնական հարցերու նախարարութեան հետ, միջազգային խաղերու ժամանակ, խաղը 3 վայրկեան կեցնել՝ ԱԼԼԱՀՈՒ ԱՔՊԱՐ աղօթքը սփռելու համար. Յ.Ա.):

4-Արգիլուած են բոլոր այն շարժապատկերները, որոնք ցոյց կու տան սեռային տեսարան, համբոյր, կնոջ մարմին, գերեզման, Կադանդի ծառ, անասուն համբուրելը, խմիչք, խաչ...

Հրահանգուած է մուսուլմանին չշնորհաւորել քրիստոնէական տօները:

5-Արգիլուած է դերասանութիւնը, մանաւանդ երբ ծաղրելու եւ խնդալու համար է:

Տես՝ Ապու Տաուս (أبو داود):

Աք Թարմաթիի (الترمذي)

եւ Ալ Հաֆեմ (الحاكم)

6-Կարելի է երգել, բայց ոչ՝ կնոջ ձայնով: Սուրադ Ալ Լուֆման, 6, բացատրող եւ մեկնաբանող Իպն Մաս'ուտ, ձապեր, Իպն Ապպաս, Ան Նախ'ի, (ابن مسعود، جابر، ابن، ابن مسعود، النخعي) համաձայն են, թէ երգը պէտք է երգուի կնոջ կողմէ:

7-Իսլամական երկու տօներուն միայն կարելի է երգել, ան ալ՝ ուղտերու սմբակներու եղանակով: Կարգ մը մուսուլման աստուածաբաններ թոյլատրած են հարսանիքներու ժամանակ, արաբական թմբուկ գործածել, թէեւ ոմանց համար, թմբուկը միայն պատերազմի մէջ թոյլատրելի է:

ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ՝ ՃԻՆԱՏԸ (الجهاد)

Այսօր, երբ իսլամական աշխարհը ճնշումներու տակ է իր որդեգրած ֆաղափականութեան համար, որ է՝ աշխարհի տիրել, իսլամութիւնը կը ջանայ կակուղցնել *ճիհադի* (الجهاد) սարսափելի նպատակները եւ բարեփոխել անոր իմաստը: Արեւմուտքն ալ իր կարգին՝ հարցեր չյարուցանելու համար, կը ջանայ համոզել միամիտ եւրոպացին, թէ անկարելի է որ իսլամութիւնը կարենայ մեծամասնութիւն դառնալ եւ Եւրոպայի տիրանալ:

Մինչ կը դասաւանդէի ամերիկեան *Մարինզներու* (Marines Corps), արաբերէնը եւ Միջին Արեւելքի Պատմութիւնը, բանակայինները նոյն վստահութիւնը ուզեցին ինձի ներշնչել, թէ ԱՆԿԱՐԵԼԻ է որ մահմետականութիւնը հասնի աշխարհի տիրապետութեան:

Եւ ես, պատմութեանէն դաս ֆաղելով, ըսի. «650 թուականին, ԱՆԿԱՐԵԼԻ է ըսուեցաւ, եւ հերթաբար, Գամասկոս, Գահիրէ եւ Հալէպ ինկան մահմետականութեան ձեռքը:

ԱՆԿԱՐԵԼԻ է ըսուեցաւ եւ 7րդ դարուն, Եմենը, ամբողջ հիւսիսային Աֆրիկէն, Պասրա եւ Քուֆա ֆաղափները ինկան:

ԱՆԿԱՐԵԼԻ է ըսին եւ 9րդ դարուն, ամբողջ Պարսկաստանը իսլամացաւ:

ԱՆԿԱՐԵԼԻ է ըսուեցաւ եւ Միջին դարուն, իսլամութիւնը 800 տարի Սպանիոյ տիրացաւ:

ԱՆԿԱՐԵԼԻ է ըսուեցաւ եւ 1453-ին Բիւզանդիոնը դարձաւ Իսթամպուլ եւ այդ հսկայական կայսրութիւնը թրքաացուեցաւ:

ԱՆԿԱՐԵԼԻ է ըսուեցաւ եւ երկնային միջամտութիւնը միայն կարողացաւ թուրք մահմետականներուն արշաւը կասեցնել՝ Վիեննայի դուռերուն առջեւ:

Մինչեւ 30 տարի առաջ եւ աշխարհը ԱՆԿԱՐԵԼԻ է կը կրկնէր եւ այսօր 57 իսլամական պետութիւններ կան:

ԱՆԿԱՐԵԼԻ թուաց, որ իսլամութիւնը Ամերիկա հասնի եւ սակայն 19 հոգի կարողացան Ամերիկայի դիմագիծը

փոխել 11 Սեպտեմբեր, 2001 թուականին: Եւ ամերիկացի զինուորներուն աւելցուցի. «Անկարելի չէ օր մը տեսնել Նիու Եոթ *Սիդին՝ Պին Լատըն Սիդի դարձած*»:

Այս համաշխարհային վախը ծագում առած է Մուհամմատի ժամանակ, երբ՝ Աստուծոյ համար աշխարհը իսլամացնելու հրահանգը ստացաւ:

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Թէեւ արաբերէնի մէջ բառակերտումը հրաշալի կերպով հիմնաւորուած է թէ՛ արմատ բառերու եւ թէ՛ ֆերականական չափանիշներու վրայ, սակայն նորաստեղծ բառը երբե՛ք կապ չունի արմատ բառին հետ: Այսպէս՝ *խալաֆ* բառը, որ կու գայ *սիլմ* (سلم) խաղաղութիւն բառէն, կապ չունի խաղաղութեան հետ: Նոյնն ալ նիհատ՝ (جهت) բառի պարագան: Այս բառը կու գայ *հախտ* (جهد) բառէն, որ կը նշանակէ նիգ: Սակայն *նիհատ* բառը կը նշանակէ պայքար, դիմակալում, կռիւ...: Արաբ մեկնաբանները ընդունած են անոր «պայքար»ի իմաստը, սակայն ուզած են նաեւ այդ պայքարին տարբեր նշանակութիւն տալ՝ սրտի պայքար, հոգիի պայքար, սատանայի դէմ պայքար, բայց ի պահանջել հարկին՝ զինեալ պայքար:

Թէեւ Քորանի մէջ տարտղնուած ձեւով կը գտնենք հոգեկան եւ սրտի պայքարը եւ սատանայի դէմ մղուելիք կռիւը, շատ անելի շեշտուած են սակայն պատերազմական հրաւերը, զինեալ պայքարը, սրբազան կռիւը: Մուհամմատի *նիհատ*ական ըմբռնումն ու գործադրութիւնը հասկնալու եւ բացատրելու համար, պիտի հիմնուինք հետեւեալ կէտերուն վրայ.

1. Արաբ մեկնաբաններու բացատրութիւնները
2. *Ճիհատը* Մուհամմատի կարծիքով
3. Քոր՛անին ուսուցումը
4. *Հատիթ*ին մեկնաբանութիւնները
5. Այսօրուան ըմբռնումը

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ՃԻՀԱՏԱԿԱՆ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄԸ

Երևան է որ *նիհատ* բառը հոմանիշ չէ *ֆիթալ* (قتال)՝ կռիւ բառին, բայց դարերու հոլովոյթին, անոր գործադրութիւնը կռիւի մղեց մահմետական բանակները, սկսելով նոյնիմեմ Մուհամմատէն:

1. Արաբ մեկնաբաններու բացատրութիւնները

Ահա՛ ականաւոր կարգ մը մուսուլման հեղինակներու եւ մեկնիչներու բացատրութիւնը:

ա) Իպն Մանծուր (إبن منظور). «*Դիմակալէ՛ բշնամին մեծ նիգով եւ նիհատով, եւ անոր դէմ կռուէ՛*», տես՝

(إبن منظور، لسان العرب، الدار المصرية للتأليف والترجمة، ص ٩، ٤، ١) :

բ) Ալ Ասֆահանի (الأصفهاني). «*Ճիհատը նիգ է եւ անխնայ նիգ՝ բշնամիի նակատամարտի մէջ*»:

գ) Հեղինակներ եւ մեկնիչներ, ինչպէս՝ *Իպն Քաթհիր* (السيوطي), *Աս Սայութի* (إبن جوزي), *Աս Ճուզի* (إبن كثير)

կը յիշատակեն, թէ *Սուրադ Ալ Քաուպա* (سورة التوبة) ջնջեց Քորանի մէջ եղած բոլոր խաղաղութեան դաշինքները: Այլ խօսով՝ ոչ մահմետականներու հանդէպ ողորմութիւն չկայ, այլ անոնց դէմ՝ միայն կայ պայքար:

Երբ *հատիթի* մասին պիտի խօսինք, աւելի մանրամասն մէջբերումներ պիտի կատարենք արաբ մեկնիչներու կարծիքներէն:

2. Ճիհատը Մուհամմատի կարծիքով

Նախորդ գլուխներու մէջ տեսանք Մուհամմատի հարստահարութիւնները եւ մղած պայքարները եւ այդ յարձակումներուն եւ կողոպուտներուն ցանկ մը տուինք եւ հարկ չկայ զայն կրկնելու. միայն կարելի է հետեւեալը աւելցնել.

Անաս պին Մալիք (عناص بن مالك) կը յիշատակէ. «*Ալլահի մարգարէին (Մուհամմատին), հարցուեցաւ. ո՞ր մէկ գործը լաւագոյնը կը համարուի: Պատասխանեց. Ալլահին եւ անոր առաքեալներուն հաւատալ*»: Ապա հարցադրողը՝ «*Յետո՞յ*»: Մուհամմատ պատասխանեց. «*Աստուծոյ համար՝ նիհատի (սրբազան պատերազմի) մասնակցիլն է*»

(հատ. Ա., թիւ 25):

Իսլամագէտ եւ պատմագէտ Դոկտ. Մուհամմատ Մուհսէն Խան (د. محمد محسن خان) ներածական մը գրեց *Հատիթի* բարգմանութեան առթիւ եւ անոր կցեց Մաֆալի Շէյխ Մուհամմատ պին Համիտի (الشيخ محمد بن حميد) կարծիքը (Հատ. 1, էջ 22-30), ուր բաց է ի բաց կ'ըսէ. «Մուհամմատ պահանջեց որ մուսուլմանները պարտադրեն հրեաներուն, քրիստոնեաներուն եւ հեթանոսներուն իսլամութիւնը ընդունիլ եւ կամ՝ պիտի ենթարկուին տնտեսական եւ ֆաղափական ճնշումներու»:

Հատիթի մէջ *الحديث* (ինչպէս տեսանք՝ իսլամութեան հեղինակաւոր օրէնսդրութիւնն է որ հիմնուած է Մուհամմատի խօսքերուն եւ գործերուն վրայ), կը կարդանք.

ա) Ինծի հրաման տրուեցաւ ժողովուրդի դէմ կռուելու մինչեւ որ չվկայեն, թէ ոչ մէկուն պիտի երկրպագուի Ալլահէն զատ, եւ մինչեւ որ չընդունին, թէ Մուհամմատ Ալլահին մարգարէն է, մինչեւ որ չաղօթեն եւ պարտադիր բարեգործութիւն չընեն: Եւ երբ այս հրահանգները կատարեն, այն ատեն պիտի փրկեն իրենց կեանքն ու ինչքը» (Հատ. 1, թիւ 24):

բ) Մուհամմատ Բիւզանդիոնի թագաւորը զգուշացուց. «Եթէ մուսուլման ըլլաս, քու կեանքդ պիտի ազատես» (Հատ. 1, թիւ 6):

գ) «Ով որ, կ'ըսէ Մուհամմատ, *ճիշատի* մէջ թշնամի մը սպաննեց, եւ անոր փաստը ունի, իրեն պիտի իյնայ անկէ եկած կողոպուտը» (Հատ. 4, թիւ 370):

3. Քոր'անին ուսուցումը

Անշուշտ, կենցաղավարական, աստուածաբանական, բարոյական եւ ֆաղափական մօտեցումներու ամենակարեւոր աղբիւրը Քոր'անն է:

Քոր'անի *ճիշատական* հատուածներու մասին չիօսած, անհրաժեշտ է շեշտել կարեւորութիւնը այն աստուածային հրահանգին որ տրուեցաւ Մուհամմատին, ըստ որուն,

Աստուած կարող է փոխել, յեղաշրջել, ջնջել իր ըսածը եւ նոր կարծիք մը բերել, նոյնիսկ եթէ նորը հակասէ հինին: Այս դրուօթիւնը կոչուած է *Ան-նասխ ուալ մանսուխ*՝ (الناسخ والمنسوخ), անգլերէնով՝ abrogation, հայերէնով՝ չեղեալ յայտարարուած եւ նորով յեղաշրջուած: Այնպէս որ, այն հանդուրժողական կեցուածք մերժելէն զհամարները, չեղեալ նկատուեցան, եւ Աստուած զանոնք փոխել տուաւ: Այսպէս՝ երբ Քորանի մէջ կ'ըսուի (*Սուրադ Ալ Պաֆարա*, 256 *سورة البقرة*) «հարկադրանք չկայ կրօնքին մէջ», այս համարը չեղեալ համարուեցաւ եւ անոր փոխարէն՝ «Իսլամութիւնը Աստուծոյ կրօնքն է» համարը դրուեցաւ (*Սուրադ Ալ Քաուպա*, 5 *سورة التوبة*): Հարցը որ շփոթութիւն յառաջ կը բերէ՝ այն է, թէ երկու համարներն ալ կան Քորանի մէջ, երկուքն ալ աստուածային են, երկուքն ալ հակասական. բայց այսօր մահմետականը, պարագաներու համաձայն, զանոնք կը գործածէ: Արեւմուտքի մէջ, «հարկադրանք չկայ կրօնքի մէջ» համարը առաջ կը բշուի, իսկ իսլամական երկիրներու մէջ, քրիստոնեաները հալածելու համար, երկրորդ համարը կը բերուի՝ «Իսլամութիւնը Աստուծոյ կրօնքն է»: Մահմետական հեղինակներն ալ այս համարներու փոփոխութիւններուն կը հաւատան:

Տեսնենք՝ թէ Քորանը *նիհատի* մասին ի՞նչ կը վարդապետէ:

Քորանի շատ համարներու մէջ կը յիշուի *նիհատը* որպէս պատերազմ: Նշենք քանի մը համարներ.

- *Սուրադ Ալ Հաձ*, 39-41 (*سورة الحج*)
- *Սուրադ Ալ Մաիտա*, 64 (*سورة المائدة*)
- *Սուրադ Ալ Ինֆալ*, 57 (*سورة الإنفال*)
- *Սուրադ Մուհամմատ*, 40 (*سورة محمد*)
- *Սուրադ Ալ Պաֆարա*, 193, 279 (*سورة البقرة*)

Իսկ *նիհատ* բառն ալ յիշուած է 32 անգամ, յատկապէս կռիւի իմաստով. այսպէս՝

• «Կոուեցէ՛ք Ալլահի համար անոնց դէմ որ ձեր հետ կը կոուին»:

(Սուրահ Ալ Պաֆարա, 190 سورة البقرة)

• «Թող կոիւ հռչակուի Ալլահի անունով, անոնց դէմ որոնք կը նախընտրեն երկրաւոր կեանքը յաւիտեանական կեանքին. իսկ ով որ կը կոուի Ալլահի անունով եւ սպաննուի կամ պարտուի, իրեն մեծ վարձատրութիւն պիտի վերապահենք»:

(Սուրահ Ալ Նիսա՛, 73 سورة النساء)

• Ալլահի համար կոիւ ըրած ատենդ... հաւատացեալներն ալ մղէ՛ կոուի»:

(Սուրահ Ալ Նիսա՛, 84 سورة النساء)

Ինչպէս կը տեսնենք, Մուհամմատ հրահանգած էր իր հետեւորդներուն, որ սպաննեն ոչ-մահմետականները: Առ հասարակ, հրեաներուն ու քրիստոնեաներուն թոյլատրուած էր ապրիլ, տուրք՝ ալ ճիզա (الجزية) տալու պայմանով: Այս տուրքը կը հաւաքուէր հատուցանելու համար այն կորուստները որոնք կը պատահէին կոիւներու ժամանակ: Այն պարագային, երբ հրեան կամ քրիստոնեան չտար այդ տուրքը, պիտի սպաննուէր կամ մահմետական դառնար: Այս անողորմ միջոցառումներու պատճառով, 7րդ-8րդ դարերուն, շատ մը եգիպտացի դպտի քրիստոնեաներ իսլամացան եւ Իրանի մէջ ալ շատ մը հրեաներ նախընտրեցին մահմետական դառնալ քան թէ՛ տուրք տալ:

Ահա՛ թէ Քորանը ինչ կ'ըսէ այս առնչութեամբ.

«Կոուեցէ՛ք (قاتلوا) անոնց դէմ որոնք Ալլահի չեն հաւատար, ոչ ալ կը հաւատան վերջին օրուան (դատաստանին), ոչ ալ կ'արգիլեն ինչ որ Ալլահ ու մարգարէն արգիլած են, ոչ ալ կը հետեւին ճշմարիտ կրօնքին (իսլամութիւնն է որ անվաւեր կը դարձնէ բոլոր կրօնները, ըստ Ալ Ճալալայնի الجلالين մեկնութեան). կոուեցէ՛ք Գիրքի ժողովուրդներու դէմ (չրեաներն ու քրիստոնեաները, ըստ Ալ Ճալալայնի), մինչեւ չտան

տուրքը (իրենց պարտադրուած տուրքը, ըստ Ալ Ճալայանի), լիովին հնազանդելով, եւ մինչեւ որ իրենք գիրենք հպատակ չգգան»: (Սուրադ Ալ Թաուպա, 29 سورة التوبة):

Իսկ հեթանոսներու դէմ, Մուհամմատ ունեցաւ հետեւեալ երկնային հրամանը.

«Երբ հարամ ամիսը (Շա'պանը), վերջ գտնէ, մորթեցէ՛ք հեթանոսները, ուր որ գտնէ՛ք զանոնք: Բռնեցէ՛ք զանոնք, շրջապատեցէ՛ք զանոնք, ամէն տեղ թակարդ լարեցէ՛ք անոնց դէմ»

(Սուրադ Ալ Դաուպա, 5 سورة التوبة):

Մուհամմատին *նիհատը* չբաւականացաւ ոչ- մահմետականներու դէմ կոուելով, այլ անոր *նիհատը* պիտի կատարուէր նաեւ այն մահմետականներու դէմ, որոնք իրենց կրօնքը կը լիէին:

4. Հատիթին մեկնաբանութիւնները

Ինչպէս յաճախ կրկնեցինք՝ *հատիթը* (الحديث), Մուհամմատի կեանքի, վարդապետութեան եւ գործերուն հեղինակաւոր եւ աստուածային մեկնութիւնն է:

Պիտի տանք կարգ մը մէջբերումներ *հատիթի* հեղինակներէն, ուր կը բացատրուին Մուհամմատի ըմբռնումները սրբազան պատերազմի մասին:

ԱԼ ԹԱՊԱՐԻ (الطبري)

(تاريخ الرسل والملوك, State University of New York Press, 1997, vol. 6, p. 137)

«Եօթ հոգի որոնք իսլամութիւնը ընդունեցան, եկան Մետինայէն, Աստուծոյ առաքեալին մօտ, հանդիպեցան անոր ուխտագնացութեան ժամանակ եւ երդումով՝ անոր հաւատարմութիւն խոստացան: Այս խոստումը կոչուեցաւ Ալ Աֆապա եւ 7 հոգիները, Մուհամմատի թելադրանքով, վերադարձան Մատինա, որովհետեւ Մաֆէէյի Քորայշ ցեղախումբը սկսած էր գիրենք հալածել:

(Բայց երբ Մուհամմատ զօրացաւ, այս անգամ), պատերազմ մղելու հրաւեր ստացուեցաւ, եւ կոչուեցաւ երկրորդ Աֆապայի խոստում:

Անոր պատճառով եւ զօրութեամբ, պիտի սպաննուէին բոլոր անոնք որոնք Մուհամմատի կեանքին պիտի վնասէին» (Համաոտումաձ):

ԻՊՆ ՔԱԹՆԻՐ (ابن كثير)

(تفسير ابن كثير، نشره الفردوس، نيويورك، ٢٠٠٠، ص ١١٧، ١١٨)

(Բացատրելով Սուրադ Ալ Պաֆարա, 139, سورة البقرة):

«Ալլահ մուսուլումաններուն հրաման տուաւ անհաւատները ջարդելու, որպէսզի այլեւս խոռվութիւն՝ ֆիթնա (فتنة) չծագի»:

ԱԼ ՊՈՒԽԱՐԻ (البخاري)

(صحيح بخاري، نيو دلهي، ١٩٨٧، ترجمة م. خان)

(Հետեւեալ միջադէպի տակ իջաւ Սուրադ Ալ Թառպա, 95) «Պանու Սաալիմ ցեղախումբէն հովիւ մը, որ իր ոչխարները կ'արածէր, հանդիպեցաւ Մարգարէի ընկերներուն եւ զանոնք ողջունեց: Անոնք ըսին. "Մեզ ողջունեց որպէսզի մեր պաշտպանութիւնը վայելէ": Վրան յարձակեցան եւ սպաննեցին զինք: Ապա, անոր ոչխարները Մարգարէին բերին եւ վերը նշուած համարը իջաւ Մարգարէին վրայ»:

Հարց կու տամ. ո՞ր մէկն է այս համարը: Սուրադ Ալ Թառպայի համարն է 94, որ կը մեկնաբանուի, թէ հաւատացեալները կրնան պատերազմի մասնակցիլ, առանց կոխի մաս կազմելու, այսինքն՝ իրենց հարստութիւններով եւ բերած ինչքերու "կողոպուտով": Եւ այսպէս, արդարացի կը գտնուի հովիւին սպանութիւնը եւ անոր ոչխարներուն տիրանալը):

«Երբ այս համարը մարգարէին վրայ իջաւ, կ'աւել-

ցընէ Ա.Լ. ՊՈՒԽԱՐԻ (البخاري), Մարգարէն կանչել տուաւ Զայտ պըն Թհապէթը (زيد بن ثابت), եւ զայն իրեն գրել տուաւ: Իպն Ում Մաֆթում (ابن أم مكتوم) անու-
նով հիւանդ մարդ մը (որ չէր կրնար պատերազմներու մասնակցիլ եւ հարուստ չէր՝ իր ունեցածը Մարգարէին տալու), երբ եկաւ եւ բացատրութիւն ուզեց, Մարգարէն անելցուց վերը յիշուած համարին վրայ. «ի բաց առեալ անոնք որոնք հիւանդութեամբ անկարող են» (Սուրաթ Ալ Թաուպա, 95 سورة التوبة):

Կը տեսնենք, թէ ինչպէս պարագաներու համեմատ, Ալ-յահ սուրադներով օգնութեան կը հասնի մարգարէին...

ՍԱՀԻՀ ՄՈՒՍԼԻՄ (صحيح مسلم)

(الرياض، السعودية، ١٩٧١)

ԻՊՆ ՍԱ՛Տ (ابن سعد)

(طبقات ابن سعد، الجزء الثاني، صفحة ٣٢)

Այս երկու մահմետական կարեւոր աղբիւրները կը խօսին, թէ ինչպէս կոտորուեցան Մատինայի (المدينة) հրեայ երեք գլխաւոր ցեղախումբերը: Անոնց դէմ Մու-համմատ *նիհատ* հռչակեց եւ խրամատներու մէջ ողջ ողջ թաղեց:

Այս *նիհատը* չհասկցուեցաւ որպէս հոգեկան, սրտի պայքար՝ չարի եւ սատանայի դէմ, այլ զինեալ պայքար՝ բոլոր անոնց դէմ որոնք Ալլահն ու անոր առաքեալը չէին խոստովաներ:

Այս *նիհատը* պատերազմական ըմբռնումով հասկցուեցաւ Մուհամմատի յաջորդող 4 խալիֆաներու կողմէն, որոնցմէ երեքը սպաննուեցան:

Առաջին խալիֆան Ապու Պաֆրն էր (ابو بكر), որ պատե-րազմեցաւ *եամամայի* ժողովուրդներու դէմ, որոնք ուզե-ցին իսլամութիւնը լքել:

Երկրորդ խալիֆան Օմարն էր (عُمَرَ), որ գրաւեց Դամասկոսը եւ Սուրիան եւ երկրորդ դասակարգի ֆաղաֆաջի

համարեց ոչ-մահմետականները: Իր օրով, հրահանգ տրուեցաւ ոչ-մուսուլմաններուն՝ ձի չհեծնել, որ անոնց եկեղեցիները մզկիթներէն աւելի ցած ըլլան եւ ահաւոր տուրք տան:

Երրորդ խալիֆան Օսմանն էր, որ յարձակեցաւ Հայաստանի եւ հիւսիսային Պարսկաստանի վրայ:

Չորրորդ խալիֆան Ալին էր (علي), որուն ժամանակ իսլամական ներքին կռիւները ծագեցան եւ 13,000 իսլամ գոհեր եղան: Այդ պատերազմներէն ծագում առին Սիւննի-Շիի հակամարտութիւնները:

5. Այսօրուան ըմբռնումը

Պիտի համառօտեմ նիհատի նկատմամբ՝ մուսուլման հեղինակներու այսօրուան մօտեցումը: Աղբիւրները շատ են: Պիտի բուեմ միայն անգլերէնով գրուած կամ անգլերէնի թարգմանուած գործերը որոնք նիհատի մասին կը խօսին:

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ/ REFERENCES

- “Encyclopaedia of Islam”,

published by Brill, Leiden, The Netherlands.

- “Reliance of the Traveler”, (A Classic Manual of Islamic Sacred Law), by Ahmad al-Misri, translated by Nuh Ha Mim Keller, published by Amana publications, Beltsville, Maryland, USA 1991

- Sell, Canon, “The Historical Development of the Quran”, published by People International.

- Dawood, N. J., “The Koran”, Penguin, London, England, 1995

- Watt, W. M., “Muhammad at Mecca”, Oxford University Press, London 1952.

- Rodwell, J. M., “The Koran”, published by Everyman, London, England

- Dashti, Ali, “23 Years: A Study in the Prophetic Career of Mohammad”,

Mazda, Costa Mesa, CA, 1994. Translated by F.R.C. Bagley

- Wensinck, A., "**Muhammad and the Jews of Medina**",
publ. by K. S. V.

- Abu Dawud, Suliman, "**Sunan**",
al-Madina, New Delhi, 1985, translated by A. Hasan

- Ayoub, Mahmoud, "**The Quran and Its Interpreters**" vol. II -
The House of Imran, Albany, N.Y.; State University of New York
Press, 1992

- Asad, Muhammad, "**The Message of the Quran**",
Dar Al-Andaulus, Gibraltar, 1980

- Payne, Robert, "**The History of Islam**",
Dorset Press, New York, 1990

- Fregosi Paul, "**Jihad**",
Prometheus Books, Amherst, New York, 1998

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Մայրալեզուները աներկրայ են *ճիհատը* սրբազան պատերազմ նկատելու մէջ: Իսկ չափաւոր կեցուածք ունեցող մահմետականները կը ջանան աւելի մեղմ եւ արդարացուցիչ հանգամանք տալ անոր: Այսօրուան մուսուլման հեղինակներու մօտեցումները հետեւեալ կերպով պիտի համառօտեմ.

1) *Ճիհատ* բառը չի նշանակեր անպատճառ եւ միայն զինեալ պայքար: Ան ունի տարբեր իմաստ եւ նշանակութիւններ:

2) Կարելի չէ Քոր'անէն դուրս հանել այն համարները որոնք կոչուի կը մղեն եւ զանոնք ներկայացնել որպէս միակ կերպը պայքարի:

Այս ձեւով, անարդար կը դառնանք, որովհետեւ կը վերածենք իսլամութիւնը որպէս բռնակալ, վայրագ եւ անհանդուրժող կրօնքի մը:

3) Զինեալ պայքարը՝ *ճիհատը* նկատուելու է որպէս վերջին միջոցառում:

4) Զինեալ ըլլալու պարագային, *ճիհատը* իսլամութեան պաշտպանողական գէնք է եւ ոչ՝ յարձակողական: (Տեսնել *Սուրադ Ալ Քանոպա, 1, 13*):

5) Հարկ չկայ *ճիհատի*, եթէ ժողովուրդները համերաշխ ապրին, քանի որ «Ալլահ չի սիրեր ճնշող մարդիկը» (*Սուրադ Ալ Պաֆար, 190-191*):

Սակայն,

Պատմութիւնը կը վկայէ, թէ վերը յիշուած կէտերը նկատի չեն առնուած, երբ մահմետականութիւնը *ճիհատով* ուզեց աշխարհի տիրանալ:

Քանի որ մահմետականութեան նպատակը աշխարհը իսլամութեան *Ալլահին* ենթարկել է, *ճիհատը* կը մնայ անհրաժեշտ եւ այսօր, վկայութեան, աղօթքէ, ծովէ, ուխտագնացութեան եւ բարեգործութեան վերջ՝ ան կը կազմէ իսլամութեան ճրդ սրբազան պարտականութիւնը:

Եթէ *ճիհատը* միայն պաշտպանութեան համար է, ի՞նչ պատճառով եղած է Պալիի (Ինտոնիզիա) հանգստարանի մէջ պայթումը, որ 200 աստրալիացի գրօսաշրջիկներու կեանքը խլեց:

Եթէ *ճիհատը* հոգիի եւ սրտի պայքար է, ի՞նչ պատճառով է Պեսլանի (Ռուսիա) դպրոցի վրայ յարձակումը, ուր հարիւրաւոր մանուկներ զոհ գացին:

Եթէ *ճիհատը* վերջին միջոցառումն է, ինչպէ՞ս կ'արդարացուի Ալնեբիոյ անապատներու մէջ կորսուած կաթողիկէ վեց վանականներու մոռթուիլը:

Թուած դէպքերը մոռցնելու են այն արիւնալի դէպքերէն, որոնք ամէն օր կը կրկնուին, *ճիհատի* միջոցառումով:

Ճիհատը աստուածային պարտականութիւն է՝ ամէն մահմետականի ուսերուն վրայ դրուած: «*Ճիհատի չմասնակցողը երկինքի չ'արժանանար*» ըսած են մուսուլման հին եւ նոր հեղինակներ:

Ճիհատը եղած է եւ պիտի մնայ գինեալ պայքար մինչեւ «վերջին ժամու գալը»՝ արաբերէնով՝ հոչակաւոր *խօսքը* (حتى تقوم الساعة):

ԿԻՆԸ ԻՍԼԱՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Եթէ մահմետականի մը հարցնես. «Ո՞վ է կինը եւ ի՞նչ դեր կը խաղայ քու կրօնփոխ մէջ», անվարան՝ կնոջ դերին ջատագովականը պիտի ընէ. համարներ պիտի ջանայ փնտռել եւ ներկայացնել, ուր կինը հաւասար է այր մարդուն, ուր կը ներկայացուի որպէս ընկերութեան կորիզը կազմող եւ մարդկութեան արժանի տեղը գրաւող արարած մը:

Սակայն 1400 տարիէ ի վեր, մահմետական կինը չէ կարողացած ունենալ այն դիրքն ու պաշտօնը եւ արժանապատուութիւնը զորս Աստուած իրեն շնորհած է: Կրնայ ըլլալ որ, հին ժամանակներուն, կարգ մը հասարակութիւններ, ընկերութիւններ եւ ժողովուրդներ անհաշտ գտնուած ըլլան կնոջ դերին նկատմամբ, բայց այս ժողովուրդները հետզհետէ բարեփոխած են իրենց դիրքը եւ մտասեւեռումը կնոջ հանդէպ:

Իսլամութիւնը սակայն անգիշող եղած է կնոջ հանդէպ:

Քրիստոնէութեան մէջ, ամուսինը ընտանիքին եւ կնոջ գլուխն է, բայց ամէն բանի մէջ հաւասար է իր կնոջ: Իսլամութեան մէջ տարբեր է: Այր մարդը աւելի բարձր է կնոջմէ, անոր վերահսկիչն է: Կինը՝ մարդուն պաշտպանութեան ենթակայ է, չի կրնար իր ուզածը ընել, նամբորդելու պարագային, առանց այր մարդու հրամանին,

չի կրնար տունէն դուրս գալ, եւ այն *մահրով*՝ (مهر) ամուսնական դրամագինով զոր կու տայ, այր մարդը կը դառնայ տէր տիրականը կնոջ: Ինչպէս ծնողքը հոգատարներն ու խնամատարներն են երեխաներուն, աղջիկն ալ, երբ կ'ամուսնանայ, կը դառնայ իր ամուսնին խնամատարութեան առարկան: Կնոջ միակ նպատակն է՝ երեխայ բերել եւ ամուսնոյն հաճոյք պատճառել: Լիպիոյ նախագահ Մուամմար էլ Քատտաֆի, Թրիփոլի մայրաքաղաքի մէջ՝ «Արաբ Կիներու Միջազգային Ժողով»ի նիստերու մէկուն մէջ յայտարարեց. «Կինը կովի կը նմանի: Անոր միակ գործն է ձագ բերել եւ կաթ տալ»:

ԿԻՆԸ ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ԱԶՔՈՎ

Մուհամմատ չծնած՝ հայրը կը մեռնէր. շատ փոքր տարիքին՝ մայրը կը կորսնցնէ. 6 տարեկանին՝ մեծ հայրը, որուն ինամֆին յանձնուած էր, կը մահանայ. ստնտու մը զինք կը մեծցնէ եւ քանի մը տարի յետոյ կը մահանայ. 25 տարեկանին՝ կ'ամուսնանայ իրմէ 15 տարի մեծ՝ կնոջ մը հետ. ամուսնութիւնը կը տեւէ քանի մը տարի, ապա Խատիհէն (*خديجة*) կը մեռնի եւ Մուհամմատ, այլեւս ազատ ու անկաշկանդ, ամէն երեկոյ, կնոջ մը գիրկը կ'իյնայ:

Այս բոլոր դժբախտութիւնները, առաւել՝ արարներու մօտ, կնոջ հանդէպ արդէն գոյութիւն ունեցող ժխտական մօտեցումները, Մուհամմատի մօտ սեռային յարաբերութիւններու սանձարձակ յագեցումը, մեզի կու տան այն բացասական պատկերը զոր Մուհամմատ գոյացուց կնոջ հանդէպ:

Քոր'անի մէջ «*զաուան* (*زواج*)» ամուսնութիւնը գոյութիւն չունի. կայ միայն *նիքահ* (*نكاح*)՝ «սեռային յարաբերութիւն» բառը: Այս մօտեցումը կը բաւէ արդէն համոզելու՝ թէ կինը, առաւելաբար հաճոյք յագեցնելու համար է: Պիտի տեսնենք թէ, անկողիներէն դուրս, կինը հաւասար է այր մարդու կէսին. ստեղծուած է այր մարդու ծուռ կողի ոսկորէն. դատարանի մէջ երկու կնոջ վկայութիւնները հաւասար են մէկ այր մարդու վկայութեան. կինը անկողնի մէջ ծեծուելու է, եւալն:

ՔՈՐԱՆԻ ՄԷՋ ԿԻՆԸ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԴԱՍԱԿԱՐԳԻ ԱՐԱՐԱԾ Է

Ահա՛ Քոր'անի մէջ կնոջ իրաւունքները.

«*Այր մարդիկը մէկ աստիճան աւելի բարձր են*» (Սուրադ Ալ Պաքարա, 228)

«*Մարդու ժառանգական իրաւունքը կնոջ բաժինին երկու անգամն է*» (Սուրադ Ալ Նիսա՛, 11):

«Եթէ երկու այր մարդիկ չգտնուին դատարանի վկայութեան համար, այն ատեն՝ մէկ այր մարդ եւ երկու կին» (Սուրադ ԱԼ Նիսա՝, 14):

«Սիրելի է այր մարդոց աչքին երկու բան՝ կիները, զաւակները, ոսկիի եւ արծաթի հնչիւնը, ընտրեալ ձիերը, արջառ եւ հերկուած հողերը» (Սուրեդ ԱԼ Իմրան, 14):

Ինչպէս կը տեսնենք, կինը մարդու կալուած համարուած է (Յ.Ա.)

«Անմահուր ես, եթէ յարաբերիս կիներու հետ» (Սուրադ ԱԼ Նիսա՝, 43 համառօտութեամբ):

«Եթէ կիները չհնազանդին, մահիճներու մէջ ազդարարէ՛ իրենց, մի՛ ֆնանար իրենց հետ, ծեծէ՛ զիրենք» (Սուրադ ԱԼ Նիսա՝, 34)

Կին ծեծելու մասին՝ յաջորդ պարբերութիւններու մէջ:

«Անոնք որոնք երդում կ'ընեն իրենց կիներուն չմօտեցալ, պէտք է չորս ամիս իրենց հետ չյարաբերիլ» (Սուրադ ԱԼ Պաֆարա, 226):

Հինապ (حجاب)՝ ծածկոց հագնելու մասին՝ տեսնել Սուրադ ԱԼ Նուր, 31, եւ Սուրադ ԱԼ Ահգապ, 59):

«Ամուսնացիր ըստ ֆու հանոյալից ընտրութեան՝ երկու, երեք կամ չորս կիներու հետ» (Սուրադ ԱԼ Նիսա՝, 3):

«Կինը ֆու հերկուելիք դաշտդ է: Հերկէ՛ զայն երբոր ուզես» (Արաբերէնի մէջ գործածուած բառը Իրֆի է (أرض)՝ չհերկուած արտ: Յ.Ա.) (Սուրադ ԱԼ Պաֆարա, 223):

«...Եթէ ամուսինը արձակէ իր կինը (ապահարզան), չի կրնար վերստին իր կնոջ վերադառնալ, մինչեւ որ այս կինը ուրիշի մը հետ չյարաբերի» (Սուրադ ԱԼ Պաֆարա, 230):

ՀԱՏԻԹՅԻ ՄԷՋ (الحديث)

ԿԻՆԸ ՍՏՈՐԱԳԱՍ ԱՐԱՐԱՄ Է

(Մէջբերելիք խօսքերը առնուած են Սահիհ Ալ Պուխարիի հեղինակաւոր *հատիթ* հնրէն: Խօսքերը առնուած են Մուհամմատի ըսածներէն):

«Ալլահն է որ հրաման տուաւ, *Սուրադ Ալ Հիճապի* շնորհիւ, որ կիները ֆոլ գործածեն»,
(Հատոր 1: 148):

«Երբ կիներ հարցուցին թէ ինչո՞ւ կիներու վկայութիւնը այր մարդոց վկայութեան չի համապատասխաներ, մարգարէն պատասխանեց. «Որովհետեւ կիները պակասաւոր են խելով եւ կրօնփոխ» (ناقصات ديناً وعقلاً)
(Հատոր 3: 826):

«Մուհամմատ ըսաւ կիներուն. “Ձեմ հանդիպած խելով աւելի պակասակոր մէկու՝ քան ձեզի”»
(Հատոր 2: 541):

«Ինձի առիթ տրուեցաւ դժոխքը տեսնելու եւ անոր բնակիչներու մեծամասնութիւնը կիներ են»:
(Հատոր 1: 28, 301. Հատ. 2: 161. Հատ. 7: 124):

«Չարութեան նախագուշակներն են կիներ, ձին եւ տունը»
(Հատոր 7: 30):

«Փորձառութեամբ գիտեմ, թէ կիները մարդոց ամենավնասակար բաներն են»
(հատոր 7: 33):

«Ալլահ իր անէծքը պիտի դրկէ այն կիներու դէմ, որոնք արուեստական մագ կը գործածեն»:
(Հատոր 7: 133)

«Մուհամմատի սեռային կարողութիւնը հաւասար է այր մարդոց սեռային կարողութեան 30 անգամի»:
(Հատոր 1: 268)

Երբ Ալլահ Մուհամմատին թոյլատրեց ամուսնանալ իր որդեգրած տղուն՝ Զէյտի կնոջ հետ, իր կիներ՝ Այշա ըսաւ. «Ո՛վ Ալլահի Առաքեալ, կը տեսնեմ, թէ Ալլահ քու սեռային պահանջներդ յագեցնելու ետեւէ է՞»»
(հատոր 7: 48):

ԿԻՆ ԾԵԾԵԼԸ

1) Մեր օրերու մեկնաբանութիւնը

Քոր'անի մէջ, *Սուրադ Ալ Նիսա' 34* վիճարանութիւններու առիթ տուած է: Հոս պիտի ջանամ ամենահոշակաւոր մեկնաբանութիւնները տալ:

ՏԱՌԻՏ (Dawood): «Այր մարդիկը հեղինակութիւն ունին եւ կիներէն աւելի բարձր են, որովհետեւ անոնք կը հոգան անոնց ապրուստը: Լաւ կիները անոնք են, որոնք հնազանդ են: Պատժեցէ՛ք այն կիները որոնց ըմբոստութենէ կամ անհնազանդութենէ կը վախճաք. տարբեր անկողիններու մէջ պառկեցուցէ՛ք զանոնք եւ ձաղկեցէ՛ք զիրենք: Դադրեցուցէ՛ք զիրենք հարուածելէ, երբ ձեր խօսքը մտիկընեն»:

The Koran, Penguin, London, 1995

ՓԻՔԹՀԱԼ (Pickthall): «Այր մարդիկը խնամատարներն են կիներու. անոնց խնամք տանելով, այր մարդիկը իրենց կալուածները կը մեծցնեն: Եթէ կիները չհնազանդին, մեկուսացուցէ՛ք զանոնք եւ ծեծեցէ՛ք զիրենք»:

(The Meaning of the Glorious Koran, Mentor, New York, 1953)

ԱԼԻ: Այր մարդիկը պաշտպաններն ու պահապաններն են կիներու, քանի որ Ալլահ անոնց աւելի զօրաւոր ոյժ տուած է: Այն կիները որոնք անհաւատարիմ են կամ անհնազանդ են իրենց վարուելակերպին մէջ, մերժեցէ՛ք անոնց հետ քնանալ եւ թեթեւ կերպով ծեծեցէ՛ք զիրենք»:

(Abdullah Youssef Ali, "The Quran", Tahrike Tarsile Quran, Inc., Elmhurst, NY, 1997)

Ահա՛ ժամանակաւոր մեկնիչներու կարծիքը *Սուրադ Ալ Նիսա'յի*, որ կը հրահանգէ կիներ ծեծելը:

Որովհետեւ այս Սուրադը վիճաբարոյց է արեւմտեան մտայնութեան համար, Քոր'անի մուսուլման թարգմանիչները ջանացած են աւելի մեղմ բառով թարգմանել ծեծել բառը: Բայց արաբերէնի մէջ *տարապա* ضرب ' բառը յստակօրէն կը նշանակէ ֆիզիքապէս ծեծել: Այս բառը չի նշանակեր *պատժել, անգոսնել, կշտամբել*:

Ոմանք ուզեցին փոխարեքական իմաստ տալ եւ արաբերէնի մէջ կայ ծեծել բառին փոխարեքական իմաստը՝ օրինակ, *տարապա մաթհալան* ضرب مثلاً (բառացիօրէն՝ օրինակ մը ծեծել), բայց երբ մուսուլման հին մեկնիչները կ'աւելցնեն եւ կ'ըսեն. «ծեծելու ժամանակ, ֆիզիքական հետք, վէրք, կապուտութիւն մի թողո՛ւր», ծեծ բառը կը կորսնցնէ իր փոխարեքական իմաստը:

2) Անոր ենթահողը

Ինչպէ՞ս ծագում առաւ այս համարը:

ա) Ալ Ռազի (الرازي)՝ մուսուլման հեղինակութիւնը, իր *Աթ Թաֆսիր Ալ Քապիր* գիրքին մէջ (التفسير الكبير), հետեւեալը կը պատմէ. «Կին մը եկաւ մարգարէին մօտ գանգատելու, թէ ամուսինը երեսը ապտակեր է եւ հետք թողած է: Մարգարէն ըսաւ. “Գնա՛, հաշտուէ՛”, բայց յետոյ աւելցուց. “Սպասէ՛ մինչեւ որ այս հարցի մասին քիչ մը մտածեմ”»: Որոշ ժամանակ մը յետոյ, Ալլահ Մուհամմատին յայտնեց *Սուրադ Ալ Նիսա՛* եւ Մուհամմատ ըսաւ. “Ես տարբեր բան մը կ'ուզէի, բայց Ալլահ տարբեր բան մը ուզեց, այսինքն՝ կիները ծեծեցէ՛ք»:

բ) «Ըստ Այաս Մուպապի, «Մուհամմատ ըսածէ՛ “Մի՛ ծեծէ՛ք Ալլահին ստեղծածները”»: Բայց Օմար (عمر) եկաւ Ալլահի առաքեալին մօտ եւ ըսաւ. «Կիները սկսան անտանելի դառնալ իրենց ամուսիններու նկատմամբ”»: Այդ ժամանակ, մարգարէն հրաման տուաւ գիրքնէ՛ ծեծելու: Շատ մը կիներ եկան մարգարէին մօտ գանգատելու իրենց ամուսիններու դէմ»:

գ) Օմար հետեւեալը ըսած է. «Երբե՛ք այր մարդէն պիտի

չխնդրուի թէ ինչու համար իր կիներ կը ծեծէ»:

դ) Այշա (عائشة)՝ մարգարէին ամենասիրելի կիներ եւ առանցնաշնորհեալը, ինք եւ Հաֆսա (حفصة) ֆիզիքապէս կարգ ու կանոնի եկած են (ծեծուած են): Մեծի ժամանակ, Այշա 16 տարեկան էր: Սահիհ Մուսլիմ (صحيح مسلم) կը պատմէ, թէ Մուհամմատ անկողնի մէջ, գորաւոր հարուած տուած է Այշային եւ անոր մեծ ցաւ պատճառած: (Գիրք 9, թիւ 3526):

ե) Ճուպայր Պըն Ապտալլա (جبير بن عبدالله) հետեւեալը կը պատմէ. «Ապու Պաֆր (أبو بكر) եկաւ եւ հրաման խնդրեց մարգարէն տեսնելու: Տեսաւ դրան մօտ շատ մարդիկ նստած, բայց անոնց հրաման չէր տրուած ներս մտնելու: Ապու Պաֆր հրաման ստացաւ եւ ներս մտաւ: Յետոյ Օմար (عمر) եկաւ, հրաման առաւ եւ հրաման տրուեցաւ մարգարէին հանդիպելու: Երբ ներս մտաւ, տեսաւ որ մարգարէն լուռ էր եւ իր կիներով շրջապատուած: (Այդ օրը Մուհամմատ ջղայնացած էր իր բոլոր կիներէն): Օմար ըսաւ. “Բան մը պիտի ըսեմ եւ մարգարէն պիտի խնդայ”: Եւ ըսաւ. “Երանի տեսնէիր ինչպէս վարուեցայ Խատիեայի աղջկան. հետ, երբ ինծմէ դրամ խնդրեց: Ոտքի կայնեցայ եւ անոր վիզին ապտակ իջեցուցի”: Ասոր վրայ, մարգարէն խնդաց եւ ըսաւ. “Տե՛ս, շուրջս եղող կիներն ալ ինծմէ դրամ կ’ուզեն”: Ապու Պաֆր ոտքի կայնեցաւ եւ Այշայի (عائشة) վիզին ապտակ մը տուաւ (Ապու Պաֆր Այշայի հայրն էր): Օմարն ալ ոտքի եկաւ եւ Հաֆսան (حفصة) ապտակեց եւ ըսաւ. “ Ինչպէ՞ս Ալլահի առաքեալէն կը խնդրէ՞ք բան մը որ չունի” (Օմարն ալ Հաֆսայի հայրն էր): (Ինչպէս կը տեսնենք, մարգարէն չծեծեց իր երկու կիները, բայց թողուց որ այդ գործը կիներուն երկու հայրերը կատարեն Յ.Ա.):

զ) *Սահիհ Ալ Պուխարի (صحيح البخاري)*, ֆաղելով Այշայի պատմածէն, հետեւեալը կ'ըսէ. «Ապու Պաֆր մօտս եկաւ եւ գէշ կերպով ինծի զարկաւ, ըսելով, թէ ժողովուրդը կալանաւորուած է քու կորսուած վիզնոցիդ պատճառով: Բայց մնացի անշարժ եւ առանց զգացումս յայտնելու, որպէս թէ մեռեալ մը ըլլայի, եւ չուզեցի մարգարէն արթնցնել, բայց ստացած հարուածս շատ ցաւցնող էր»: (Հատոր 8: 828)

է) *Իպն Իսհաֆ (ابن إسحق)* կը պատմէ.

Չմեռած՝ Մուհամմատ կու տայ իր վերջին հրածեշտի խօսքերը:

«...Ձեր կիներուն վրայ իրաւունք ունիք, անոնք ալ՝ ձեր վրայ: Իրաւունք ունիք որ ձեզի չմերժեն անկողինը եւ պէտք չէ վարուին կոշտ եւ անփափկանկատ կերպով: Եթէ այսպիսի վարուելակերպ ունին, Ալլահը հրաման կու տայ ձեզի որ զիրենք տարբեր սենեակներու մէջ դնէք եւ զիրենք ծեծէք, բայց ոչ՝ խստութեամբ: Եթէ հնազանդին, իրաւունք կ'ունենան կերակուրի եւ հագուստի»:

(Իպն Իսհաֆ, *ابن إسحق, Մարգարէին կեանքը*, Քարգմանութիւն A. Guillaume-ի, Օֆսֆորտ, 1955, էջ 651):

ը) *Իպն Քաթիիր ابن كثير*, հետեւեալ ձեզով կ'արդարացնէ կին ծեծելը.

□ Ալլահ այր մարդու եւ կնոջ միջեւ տարբերութիւն դրած է: Այր մարդը աւելի բարձր է:

□ Մարդիկը կիներու պաշտպաններն են եւ պաշտպանութեան մաս կը կազմեն պատիժն ու ծեծը:

□ Կիները հնազանդելու են: Անհնազանդութեան պատիժը ծեծն է:

□ Ծեծէն առաջ, աւելի նպաստաւոր պատիժ մը կայ՝ սեռային յարաբերութիւն չունենալ անոր հետ եւ անոր՝ (կնոջ) կոնակ դարձնել:

Տեսնել՝ *Իսլամ Քաթիբի*ի “Թաֆսիր” (التفسير لابن كثير),
յիշուած գործ, էջ 50-53

(Աւելի հետաքրքրական բացատրութիւններու համար,
կարելի է դիմել.

<http://www.ao140.com/beatng.htm>

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Զեմ կարծեք, թէ այս կարծիքները մեկնաբանութեան կը
կարօտին:

Կինը իսլամութեան մէջ առարկայ է, սահմանուած է իր
ամուսինին հանոյ՛ պատճառելու եւ եթէ չհնազանդի,
ծեծն է անոր պատիժը:

Դժբախտաբար այդ մօտեցումները աստուածային հեղի-
նակութեամբ գրուած են:

ԻՍԼԱՄ ԸԼԼԱԼՈՒ ՀԻՆԳ ՈՂՆԱՍԻՒՆԵՐԸ

(أركان الدين الخمسة)

Ամեն կրօնի անդամակցութեան փաստեր, պայմաններ եւ ընդունուելու ձեւականութիւններ կ'ունենայ: Հրեական կրօնի պատկանելութեան գլխաւոր պայմանը թլփատութիւնն է եւ մովսիսական օրէնքներու գործադրութիւնը: Քրիստոնէութեան մէջ՝ Քրիստոսի փրկչական գործին հաւատալն է, որ կը դրսեւորուի մկրտութեամբ եւ խորհուրդներու մասնակցելով:

Իսլամութիւնն ալ ունի պատկանելիութեան պայմաններ: Անոնք թիւով հինգ են.

- 1) Վկայութիւնը՝ Աշ Շահատա (الشهادة)
- 2) Աղօթքը՝ Աս Սալադ (الصلاة)
- 3) Ծումը՝ Աս Սում (الصوم)
- 4) Բարեգործութիւնը՝ Ալ Ջուֆադ (الزكاة)
- 5) Ուխտագնացութիւնը՝ Ալ Հան (الحج)

Մանրամասնութիւններու մէջ չմտած, կ'ուզեմ շեշտել, թէ այս հինգ կարեւոր կրօնական պարտականութիւններէն եւ ոչ մէկը մահմետական է: Այլ խօսքով, բոլորն ալ ընդօրինակուած են հրեական, քրիստոնէական ազանդաւոր նագովրեական եւ գրադաշտական կրօններէն:

Մահմետականութիւնը ո'չ մէկ նորութիւն բերաւ: Քոր'անը արդէն այս եղելութիւնը կը շեշտէ: Մուհամմատին բոլոր ըրածը՝ հին կրօններու վարդապետութիւններու վաւերացումն է միայն:

Տեսնենք այս պայմաններուն ամփոփումը:

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԱՇ ՇԱՀԱՏԱ (الشهادة)

Իսլամութիւնը հետեւեալ բացատրութիւնները կու տայ:

1. Աստուած ստեղծեց մարդը որպէսզի ան պաշտէ միակ Աստուածը: «Ես չստեղծեցի Ունսը եւ Ճիւնը (մարդն ու ոգին), եթէ ոչ՝ պաշտամունքի համար» (Սուրահ Ալ Թհարիհադ, 56 سورة الذاريات):

2. Մուսլիմը պարտական է ամէն առիթին ըսելու այս դաւանութիւնը «ԼԱ ԻԼԱՃ ԻԼԼԱ ԱԼԱՃ, ՈՒՍ ՄՈՒՋԱՄՄԱՏ ԲԱՍՈՒԼ ԱԼԼԱՃ,

(لا إله إلا الله ومحمد رسول الله)» (Չկայ Աստուած այլ միակ Ալլահն է Աստուածը, եւ անոր առաքեալը՝ Մուհամմատը): Երկու վկայութիւնները կարելի էր են: Մէկ վկայութեամբ՝ մուսլումանը դժոխքէն չ'ազատիր:

3. Այս վկայութիւնը կը պարունակէ նաեւ հաւատքի հանգանակներ: Մուսլումանը պիտի հաւատայ Աստուծոյ, անոր հրեշտակներուն, մարգարէներուն եւ անոնց գիրքներուն, վերջին օրուան, բարիի եւ չարի նախասահմանութեան:

4. Վկայութիւնը բանալին է երկիւնքի: Մուհամմատ ըսած է՝ «կրակ չի մտներ ան որ այս երկու վկայութիւնները տայ»: Այս բանալին ունի սուր ատամներ: Այսպէս ալ՝ այս վկայութիւնը ունի իրեն կցուած հաւատալիքները:

5. Վկայութիւնը բացարձակապէս կը մերժէ ոեւէ ուրիշ աստուած դաւանիլ: Իսլամութիւնը մուշրիք (مشرك) կը համարէ ֆրիստոնեաները, որովհետեւ Աստուծոյ հետ, աստուածակից կը նկատեն Քրիստոսն ու Ս. Հոգին:

(Մուհամմատ եւ իր դաւանակիցները երբե՛ք չեն հասկցած, եւ չեն ուզեր հասկնալ Սուրբ Երրորդութեան խորհուրդը: Քրիստոնեայ արարը երբ կը խաչակնէ, կ'ըսէ. «Յանուն Հօր, եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, Մէկ ԱՍՏՈՒԱՄ «Իլահ ուսհետ» Յ.Ա.):

6. Քանի որ միայն մահմետականը կը դաւանի Ալլահին աստուածութիւնը եւ Մուհամմատին մարգարէ ըլլալը, իսլամութիւնը կը մնայ Աստուծոյ միակ եւ հանելի

կրօնքը: Իսլամութիւնը պէտք է ամէն տեղ տարածուի, նոյնիսկ սուրով: Ոչ մուսուլմանը երկինքին պիտի չարժանանայ:

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ Է ՅԻՇԵԼ ԹԷ...

Այս վկայութիւնը՝ *շահատան* կամ *դաշահիտ* (الشهادة), յաճախ կը գտնուի Քորանի *սուրա*ներու մէջ՝ Ալ Պաֆարա 158, Ալ Նիսա՝ 89, Ալ Դաուպա 130, Թահա 8, Ալ Անպիա՝ 87, ... եւ նորութիւն մը չէր, քանի որ Մուհամմատի ցեղախումբը՝ Քորայշ, իսլամութեանէն առաջ, ամէն կրօնական արարողութեան սկիզբը կը գործածէր նոյնանման վկայութիւն-աղօթք մը, որ կը կոչուէր իհլալ (إحلال)՝ «մենք ներկայ ենք ինչ ներկայութեանդ առջեւ, ով Ալլահ, դուն միակն ես եւ աստուածութեանդ բաժնեկից չունիս»:

Այս միաստուածութեան հանդէպ վկայութիւնը յար եւ նման է Հին Կտակարանի եբրայական Շիմա սկզբնատառ աղօթքին՝ «Լսէ՛ ով Իսրայէլ, մեր Եհովան մէկ Աստուած է»:

Այս միաստուածութեան վկայութեան բանաձեւին վրայ, Մուհամմատ, յետագային աւելցուց իր անունը: Գարբիէլի յայտնութեան մէջ, կար միայն միաստուածութեան դաւաճութիւնը:

ԱՂՕԹՔԸ (الصلاة)

Աղօթքը յաճախ յիշուած է Քորանի մէջ, փաստ մը՝ թէ աղօթքը անհրաժեշտութիւն է իսլամութեան մէջ:

Ահա՛ աղօթքի մասին քանի մը մէջքերումներ.

«Անոնք որոնք կը հաւատան...եւ աղօթք կ'ընեն, Ալլահէն պիտի ստանան վարձք»

(*Սուրադ Ալ Պաֆարա, 172*):

«Բարեպաշտ է ան որ կ'աղօթէ » (Նոյն):

«Իրական հաւատացեալները անոնք են, որոնք կ'աղօթեն»
(*Սուրադ Ալ Ինֆալ, 2,3*):

Աղօթքը սակայն Ալլահի հետ միութենէ աւելի, պարտա-

կանութիւն է եւ անոր ձեւականութիւնը, ծիսակատարութիւնը եւ անոր հետ կապուած պայմանները շատ խիստ են: Հոգին դէպի Ալլահ բարձրացնելէ աւելի, աղօթքը աւելի ձեւական է եւ պարտադրութիւն: Մզկիթէն լսուած աղօթքը, գորգի վրայ ծունկի եկած՝ մուսուլմանին աղօթքը, աւելի աղօթքի հրաւեր է քան՝ սրտէն բխած խօսակցութիւն: Ահա՛ օրը հինգ անգամ արտասանուած աղօթքը, որ աւելի ձեւաւորուած հրաւեր է. «*Չկայ Աստուած Ալլահէն զատ եւ Մուհամմատն է անոր մարգարէն: Պատրաստ եղի՛ր աղօթելու: Ալլահէն զատ չկայ Աստուած, Մուհամմատն ալ անոր մարգարէն է* (3 անգամ). *աղօթքը քունէն լաւ է*» (վերջ աղօթքի): Եւ այս բանածելը 1400 տարիէ ի վեր, չէ փոխուած: Մուսուլմանը ուրիշ աղօթք չունի, չունի աղօթագիրք, չունի ուրիշ բանածել: Վերը յիշուած բանածելը կ'արտասանուի թաղումներու, հարսանիքներու, Ալ Ատհա տօնին, թլփատութեան ժամանակ ելին:

Լաւ մահմետական ըլլալու համար, անհրաժեշտութիւն է օրը 5 անգամ աղօթելը՝

1. Առաւօտ (صبح)
2. Կէսօր (ظهر)
3. Կէսօրէ ետք (عصر)
4. Երեկոյ (عشاء)
5. Գիշեր (مساء)

Անվաւեր են այս աղօթքները, եթէ արաբերէնով չարտասանուին:

Կան նաեւ ուրիշ ժամեր, բայց պարտադրութեան տակ չեն թողուր մահմետականը, ինչպէս՝ Սալաթ Ալ ձումու'ա (صلاة الجمعة)՝ Ուրբաթի աղօթքը:

Աղօթքէն առաջ, միշտ պէտք է մաքրութիւն տեղի ունենայ: Այս մաքրութենէն կախեալ է աղօթքին արժէքն ու օգտակարութիւնը:

Այս մաքրութիւնը մարմնական մասնակի մաքրութիւն է՝

Այլ Ուսուռ (الوضوء), Այլ Ղուսլ (الغسل), մարմինի ամբողջական մաքրութիւն, Ադ Դառեամմուճ ալ (التيمم)՝ աւազով մաքրութիւնն է, այն պարագային ուր ջուր չկայ:

Սուրադ Այ Մահսայի (سورة المائدة) համար 8-ի մէջ կան այս մաքրութեան հրահանգները: «Ով հաւատացեալներ, երբ կ'աղօթէք, ձեր երեսը լուացէ՛ք եւ ձեր ձեռքերը՝ մինչեւ արմուկը, մաքրեցէ՛ք ձեր ոտներն ու ձեռքերը»:

Այս մաքրութիւնները ունին իրենց խիստ ցուցմունքները, որոնք ծիծաղելի կը թուին: Այսպէս՝ ուշադիր ըլլալու է որ, քիթը բերնէն առաջ չլուացուի, ձախ ձեռքը՝ աջէն առաջ, մէկ անգամ չկատարուի, այլ երեք անգամ... այլապէս աղօթքը անվաւեր կը դառնայ:

Աղօթքը պէտք է դէպի Մաքքա քաղաքը ուղղուած ըլլայ եւ այս հանրային աղօթքներուն, կիները չեն կրնար մասնակցիլ:

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ Է ՅԻՇՆԼ ԹԷ...

Սկզբնական շրջանին, երբ Մուհամմատ լաւ յարաբերութեան մէջ էր հրեաներու հետ, աղօթքը, հրեաներու պէս, օրը 3 անգամ կը կատարուէր: Այսպէս, Դանիէլ Մարգարէին մօտ (4:10), Թալմուտի մէջ (Berákhóth, fol. 7b, col.1), կը գտնենք օրուան մէջ բաժնուած աղօթքներու պահերը: Դաւիթ մարգարէն կ'ըսէ. «Առաւօտ, իրիկուն եւ կէսօր, բարձրադաղակ՝ կ'աղօթեմ»:

Երբ Մուհամմատ սկսաւ խնդիրներ ունենալ հրեաներու հետ, անոնց սովորութիւնները հերքելու սկսաւ: Աղօթքը գոր կը կատարէր, երեսը դէպի Երուսաղէմ ուղղուած, պիտի դարձնէր դէպի Մաքքա, իսկ թիւն ալ՝ 3-էն պիտի բարձրացնէր 5-ի: Քոր'անի մէջ, աղօթքը պէտք է 4 անգամ ըլլայ, բայց յետագային, գիշերուան աղօթքը երկուֆի բաժնուեցաւ՝ երեկոյ եւ գիշեր, ուստի, աղօթքները եղան 5:

Երբ Մուհամմատ երկինք վերացաւ (الإسراء), Աստուած հրահանգեց իրեն 5 անգամ աղօթել:

Ապու Իսա Ալ Մադրիպի (أبو عيسى المغربي) կ'ըսէ, թէ «աղօթքներուն հինգ անգամ ըլլալը առնուած է Սապիին (الصائين)՝ կրօնական խմբաւորումէն, որ գոյութիւն ունէր Մուհամմատի ժամանակ»:

(Տեսնել՝ Ապուլ Ֆիտա (أبو الفدا), Ալ Թաուարիխուլ Քատիմա (التواريخ القديمة)

Պատմական Հին Թուականները, (Hist. Ante-Islamica, p. 148), եւ ըստ պարսկական Աւեստայի, օրը բաժնուած է 5 մասերու, որոնց ժամանակ պէտք է աղօթք կատարուի:

Աղօթքը կանխող մաքրութիւններն ալ հրեաներու Թալ-մուտէն եւ Հին Կտակարանէն առնուած են: Նոյնիսկ աւագով մաքրուիլը (التيمم)՝ հրեական սովորութիւն էր:

(Տեսնել՝ D.S. Margoliouth, Mohammed and the Rise of Islam, p. 102-103)

Աղօթքի ժամանակ որդեգրուած ֆիզիքական կեցուածքն ալ առնուած է հրեական սովորութիւններէ. ինչպէս նաեւ հասարակական աղօթքն ալ առնուած է փարիսեցիներէն. եւ Աւեստարանին մէջ Քրիստոս խօսած է փարիսեցիներու մասին, որոնք ի ցոյց մարդկան, հրապարակներու վրայ կը սիրէին աղօթել (Մատթ. 6:5):

ԾՈՄԸ (الصوم)

«Ո՛վ հաւատացեալներ, ձեզի համար գրուած է որ ծով պահէք, ինչպէս գրուած էր ձեզմէ առաջ եղողներուն, որպէսզի Աստուծմէ վախնաք» (Սուրադ Ալ Պաֆարա, 179):

Մաքսալական սուրադներու մէջ մէկ անգամ յիշուած է ծովը (Սուրադ Մարիամ, 27), բայց երբ Մուհամմատ գաղթեց դէպի Մատինա եւ տեսաւ ծովապահութեան գործադրութիւնը հրեաներու մօտ, ինքն ալ շեշտեց անոր կարեւորութիւնը, այնպէս որ, ծովի մասին շատ համարներ կան մատինական սուրադներու մէջ:

Մովը դադարումն է կերակուրի, խմիչքի եւ սեռային յարաբերութեան (առաւօտ ժամանակ):

Այնքան կարեւոր դարձաւ որ, Մոհամմատ զայն որակեց «կրօնքին դարպասը», ըստ Ալ Ղազալիի (العزالي) մեկնութեան:

Մուսլումանները ծովը կը պահեն իսլամական տարուան 9րդ ամիսը՝ Բամատանը (رمضان), որ ամենանուիրական ամիսն է, քանի որ այն ատենին էր որ Մուհամմատ ստացաւ Քոր'անը:

Մոմի հետ կապուած անիմաստ օրէնքներ կան որոնք ծովը ապարդիւն կը դարձնեն: Մոմը չեղեալ է, եթէ կաթիլ մը ջուր կոկորդէն անցնի, եթէ նախորդ գիշերուրնէ, ատամներու մէջ կերակուրի փշրանք մը կու տրուի, եթէ հեղուկ դեղ մը քիթէն կամ ականջէն կիրարկուի, եթէ երակի սրսկում կատարուի, կամ եթէ կերակուրը փսխուի: Ինչպէս կը տեսնենք, անլի ուշադրութիւն տրուած է ծովի ձեւականութեան, քան՝ անոր հոգեւոր իմաստին:

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ Է ՅԻՇԵԼ ԹԷ...

Մոմը նորութիւն էր իսլամներու համար: Անոր գաղափարը, կիրարկումը, սահմանումները առնուած են հրէական եւ քրիստոնէական ուսուցումներէ:

Իսլամութեան մէջ, ծովը կը սկսի, երբ կարելի ըլլայ առաւօտեան՝ զանազան կապոյտ գիծը՝ սպիտակէն: Այս սովորութիւնը զուտ հրէական է: (Տեսնել *Berákhóth*, fol. 9b, col.1): Այս առնչութեամբ, Մուհամմատին ըրածը եղաւ՝ կապոյտի տեղ սեւ դնել, եւ համարը իջաւ. «Մոմի գիշերը կերէ՛ք եւ խմեցէ՛ք, մինչեւ որ առաւօտեան, կարողանա՛ք զանազանել սպիտակ գիծը սեւէն» (Սուրադ Ալ Պաֆարա, 183):

Հրէական եւ Սապէական (صابون- صابون) սովորութիւն է նաեւ 30 օր ծով պահելը: Մովսէս Մարգարէն 30 օր ծով պահեց, յետոյ, ըստ մահմետական մեկնարաններու, երեսուն օրերու ընթացքին, Մովսէս ատամներու դեղ գործածեց, եւ Աստուած, գոհ չմնալով Մովսէսէն, պատիժի համար, 10 օր եւս ծով հրահանգեց: Իրականին մէջ, մովսիսական ծովը 40 օրուայ էր եւ քրիստոնէութիւնը ծովի նոյն

ժամանակը պահեց: Քրիստոս 40 օր անապատ ֆաշուեցաւ եւ հոն ծոմ պահեց: Մուսուլմանական 28-30 օրերուն (ըստ ամիսի կարեւորեան), ծոմ պահելը սապէական (صائون) սովորութիւն էր: (Տեսնել՝ վերը յիշուած աղբիւրը՝ Ապու Իսա Ալ Մադրիպի *أبو عيسى المغربي*):

Ծանօթ: Սապիուն (*صائون*), կամ Սապի'ին, Մուհամմատի ժամանակ ապրող կէս հրէական կէս հեթանոսական աղանդաւորներ էին: Քոր'անի մէջ յանախ Մուհամմատ իրենց կ'ուղղէ խօսքը, կամ անոնց մասին կ'արտայայտուի:

ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ (الزكاة)

Ահա՛ բարեգործութեան մասին կարեւոր համարներու ցանկը:

- Սուրադ Ալ Պաֆարա, 40, 77, 255... (*سورة البقرة*)
- Սուրադ Իմրան, 128 (*سورة عمران*)
- Սուրադ Ալ Նիսա', 79 (*سورة النساء*)
- Սուրադ Ալ Մաիտա, 15 (*أسورة المائدة*)
- Սուրադ Ալ Դաոպա, 5, 11, 72 (*سورة التوبة*)
- Սուրադ Ալ Մունատալա, 14 (*سورة المجادلة*)

Բարեգործութիւնը տեղի պիտի ունենայ աղօթքով: Խալիֆա Օմար պըն Ապուլ Ազիզ կ'ըսէր. «Աղօթքը Աստուծոյ տանող ճանապարհին կէսն է, միւս կէսին համար, ծոմը կը տանի դէպի Աստուծոյ դրախտին դուռը, իսկ բարեգործութիւնը մեզ դուռէն դէպի դրախտ կ'առաջնորդէ»:

Արարերէնի մէջ, բարեգործութիւնը ունի երեք բառ՝ Հասանա (*حسنة*), Սատաֆա (*صدقة*), եւ զաֆադ (*زكاة*): Վերջինն է որ պարտականութեան հանգամանք ունի եւ Քոր'անին մէջ պահանջուած է: Անմիջապէս կը հասկնանք, թէ բարեգործութիւնը պարտականութիւն է աւելի, քան եղբայրսիրութենէ թխած արարք:

Մուհամմատի ժամանակ, բարեգործութիւններ կը

կատարուէին՝ մուսուլման դարձնելու համար ժողովուրդը: Բայց երբ իսլամութիւնը զօրացաւ, Ապու Պաքր խալիֆան ջնջեց այս միջոցառումը:

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ Է ՅԻՇԵԼ ԹԷ...

Միւս պարտականութիւններու նման, բարեգործութիւնն ալ հրէական-ֆրիստոնէական հիմք ունի: *Չաֆադ և Սասաֆա* (الصدقة، الزكاة) բառերը արդէն երբայերէն են: Քրիստոսի ժամանակ, բարեգործութիւնը տարածուած էր: Յիշեմք Քրիստոսի ազդարարութիւնը «բարիք մի՛ ընէք, մարդոց լաւ երեսելու համար, այլ ձեր ձախը չգիտնայ թէ ինչ կ'ընէ աչքը» (Մատթ. 1:6):

Հրէական-ֆրիստոնէական այլ փաստ մը՝ տասանորդը տալ:

Աղֆատին օգնելը տարածուած սովորութիւն էր Հին եւ Նոր Կտակարաններու մէջ: Աւելի տարածուեցաւ ֆրիստոնէութեան առաջին շրջանին: Հին վանքերը աղօթքի վայր ըլլալէ զատ, բարեգործութեան կեդրոններ էին:

Իսլամութիւնը սփանջելի մօտեցում ունի աղֆատներուն օգնելու, բայց դժբախտաբար, այս օգնութիւնը մեծ մասով վերապահուած է աղֆատ մուսուլմաններու: Այսօր ալ, մինչ ֆրիստոնեայ պետութիւնները կ'օգնեն մուսուլման երկիրներուն, իսլամական երկիրներու մէջ պատահած աղէտներուն, անդին՝ մահմետական պետութիւնները շատ քիչ, գրեթէ ոչինչ կ'ընծայեն, երբ ոչ մահմետական երկիր մը բնութեան արհաւիրքներու զոհ երթայ:

ՈՒԻՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆԸ (الحج)

Մահմետականը իր կեանքին մէջ մէկ անգամ պէտք է Մաֆա քաղաքը ուխտի երթայ: Քոր'անը յստակօրէն կը սորվեցնէ, թէ Մաֆա երթալը Աստուծոյ հանոյք կը պատճառէ (*Սուրադ Ալ Իմրան, 91* الحج): Մուսուլմանը կը նկատէ հանըր (الحج)՝ ամենակատարեալ պարտականութիւնը, քանի որ հաւատացեալը անով կը փակէ իր բոլոր պարտականութիւնները:

Ամէն քաջի որ կ'առնուի Մաքայի Քա'պայի շուրջ, մեղք մը կը ջնջէ, եւ ան որ կը մեռնի ուխտի գացած ժամանակ, կամ անկից եկած ատեն, կը նկատուի նահատակ: Ուրեմն, բոլոր անոնք որոնք տարիներու ընթացքին կոխկոտուեցան, հիւանդութենէ մեռան կամ այրեցան, անոնք բոլորն ալ նահատակներ են եւ երկինքի բնակիչներ:

Ալլահ, ըստ *Սուրադ Ալ Մա'իտայի, 98, (سورة المائدة)*
«նշանակած է Քա'պան որպէս մարդկութեան կեդրոն:

Ուխտագնացութեան գերագոյն օրինակը նոյնինքն Մու-համմատն է, որ քանի մը անգամ ուխտի գնաց Քա'պա:

Հազիւ մահմետականը հասնի Մաքայ, լուացումները կը կատարէ, եղունգները կը կտրէ, երկու աղօթք կը շնջայ, երկու կտորէ սպիտակ վերարկու կը հագնի որ կար չունի եւ կը ծածկէ մէջքն ու ուսերը, կը հագնի *սանտալ*-ներ, ապա կը դիմէ դէպի Քա'պա: Մինչեւ ուխտագնացութեան աւարտիլը, մուսուլմանին երեսը պէտք չէ թրջուի, ոչ ալ անձիւնը: Սեռային յարաբերութիւնը արգիլուած է: Անոր համար շատ մուսուլմաններ կը նախընտրեն առանց կի-ներու ուխտի երթալ: Արգիլուած են խաղերը, որսոր-դութիւնը եւ որեւէ աշխարհիկ զբաղում:

Երբ մզկիթ կը մտնէ եւ կը մօտենայ Քա'պային, մուսուլմանը կը համբուրէ սեւ քարը եւ եթէ հնարաւոր չէ, կրնայ անոր դպչիլ ձեռքով կամ գաւազանով, յետոյ իր ձեռքը կամ բռնած գաւազանը կը համբուրէ: Ապա 7 անգամ Քա'պայի շուրջ կը դառնայ, 3 անգամ՝ վազելով, 4 անգամ քայլով: Յետոյ կ'երթայ Արբահամին նստավայրը եւ կը կարդայ Սուրադ Ալ Պաքարա:

Այս արարողութենէն ետք, կը մեկնի դէպի Սաֆա (*جبل*) լեռը: Կ'աղօթէ եւ կը դառնայ անոր գագաթին շուրջ, որպէսզի Ալլահ զինք կրակէ ազատէ:

Ուրեքորդ օրը կ'երթայ Մինա, միանալու համար ուրիշ ուխտաւորներու, անոնց հետ աղօթելու համար:

Յաջորդ առաւօտ, կ'երթայ Արաֆատ լեռը (*جبل عرفات*), կ'աղօթէ եւ իմամին քարոզը մտիկ կ'ընէ:

Յաջորդ օրը, կը հաւաքէ 7 փոքրիկ քարեր, որպէսզի

սատանան ֆարկոծէ: Քարկոծուածը երեք սիւներ են, որոնք Ալ ՇԱՅԹԱՆ ԱԼ ՔԱՊԻՐը՝ (մեծ սատանան), կը խորհրդանշեն: Երբ գանոնք կը ֆարկոծեն, Ալ Շայթան Ալ Քապիր կը դառնայ Ալ Շայթան Ալ Բանիմ (ֆարկոծուած):

Վերջապէս, վերջին օրը, մուսլումանը անասուն մը (ուղտ, ոչխար կամ հորթ) կը մորթէ եւ գայն Ալլահին կը մատուցանէ որպէս զոհ:

Այս արարողութիւններէն ետք, մուսլումանը կը դառնայ *հաննի*՝ այսինքն ուխտ կատարող եւ անոր անունին կը կցուի Ալ ՀԱՃ, օրինակ՝ Ալ Հան Մուսթաֆա, Ալ Հան Մահմուտ...:

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ Է ՅԻՇԵԼ ԹԷ...

Մուհամմատէն շատ առաջ, Քա'պա համբուրելը, վերարկույով պտտիլը, չածիլուիլը, սատանայի վրայ ֆարնետելը եւ անասուն մորթելը առնուած էին շրջակայ հեթանոսական եւ հրէական սովորութիւններէ: Այս բոլոր սովորութիւնները հեթանոսական էին, Մուհամմատը գանոնք պարզապէս պահեց, հանելի ըլլալու համար իր ցեղակիցներուն: Hughes, Kuenen, Sale, Sell, Muir. Այս բոլոր իսլամագէտները իրենց գործերուն մէջ նշած են Հաննի ոչ աստուածային եւ ոչ իսլամական ծագումը: Արաբ *Ապուլ Ֆիտա* (أبو الفدا) եւ *Իպն Հիշամ* (ابن هشام) կը բացատրեն Հաննի հեթանոսական ծագումը:

Օրինական Հարցեր Պատժամիջոցներ եւ Վարձատրութիւններ

Իւրաքանչիւր կրօնք ունի իր օրինական կառոյցը որ հիմնուած կ'ըլլայ յայտնեալ նշմարտութեան, գիրքի եւ կամ ժողովուրդի կողմէ կիրարկուած սովորութիւններու վրայ: Իսլամութեան մէջ ալ նոյնն է: Քազմահարիւր օրէնքները հիմնուած են Քոր'անի, *հատիթի*, մահմետական դպրոցներու եւ ժողովուրդի սովորութիւններուն վրայ:

Նախորդ գլխուններու մէջ տեսանք քանի մը օրէնքներ, որոնք առնուած են Հին եւ Նոր Կտակարաններէն: Այս օրէնքներէն պիտի քաղենք ամենահետաքրքրականները եւ տեսնենք անոնց ծագումն ու կիրարկումը:

* Գերիվարութիւնը (Slavery, الرق)

Գերիվարութիւնը գոյութիւն ունէր Արաբական Թերակղզիին մէջ՝ Մոհամմատէն շատ առաջ: Մուհամմատ զայն չջնջեց, այլ զայն որդեգրեց, ինք՝ անձնապէս ունեցաւ գերիներ, անոնց համար օրէնքներ եւ կանոններ սահմանեց եւ դարձուց գերիվարութիւնը իսլամութեան մէջ մնայուն դրութիւն:

Գերին կը կոչուի *մամլուք* (مملوك), *սպտ* (عبد), *րաֆիֆ* (رفيق), իսկ կին գերին՝ *ամա* (أمة):

Քանի որ իսլամութեան մէջ պատերազմը պարտականութիւն է, պատերազմի մէջ ինկող գերիներ ունենալը արդարացի է եւ օրինաւոր: Անոնք կը դառնան գերիվարողին բացարձակ «սպրանք»ը:

Մահմետականը իրաւունք ունի յարաբերելու գերի ինկած կնոջ հետ (*Սուրադ ալ Նիսա՝ 3, 29* եւ *Սուրադ Ալ Ահ-զապ, 49*), նոյնիսկ եթէ գերիները ամուսնացած ըլլան:

Գերիվարող մուսլումանը, ըստ իր կամքին, կրնայ

սպաննել գերին կամ գինգ վերածել *թհիմմի* (ذمّي), այս-
ինքն՝ երկրորդ դասակարգի ոչ մահմետական անհատի:
Ժամանակին, կոապաշտները որոնք գերի կ'ըլնային, պէտք
է սպանուէին: Եթէ պատերազմի դաշտի վրայ անհաւատը,
ֆրիստոնեան, կամ կոապաշտը իսլամութիւնը ընդունէր,
անոր կեանքը կը խնայուէր: Այս ձեւով, կրակապաշտ
պարսիկներու կեանքը խնայուեցաւ եւ ամբողջ Պարսկաս-
տանը իսլամացաւ:

Մանօթ: Թէեւ Տրդ դարուն, Պարսկաստանը մահմետակա-
նացաւ, բայց մահմետական սուրը սպաննեց 1 միլիոն
պարսիկ, որոնք չուզեցին կրակապաշտութենէ հրաժարիլ:

Արգիլուած է մահմետականին, որ գերի բռնէ իր մայ-
րը, հայրը, հօրը եւ մօրը պարագաները, տղաքը, կաթի
ընկերները:

Իրաւունք ունի գերին ուրիշ մահմետականի ծախելու:
Եթէ գերի ինկած կինը երեխայ ունենայ, ան ալ գերիի
վիճակ կ'ունենայ:

* Վաշխը (Usury, الربا)

Երբեմն դրամատուներու վրայ կը կարդանք՝ «Ա.Լ ՊԱՆՔ
Ա.Լ ԻՍԼԱՄԻ» (البنك الإسلامي): Ասիկա այն դրամատունն
է որ շահաւոր տոկոս չի տար (վաշխ), որովհետեւ ճակ-
տի ֆրտիմով չշահուած դրամը *հարամ* է. տեսակ մը
գողութիւն կը նկատուի եւ այս բառէն կու գայ *հարամի*,
(حرامی)՝ գող բառը:

Պահել ցորեն, կորկոտ կամ որեւէ արտադրութիւն, այն
ակնկալութեամբ, որ անոնց գինը բարձրանայ եւ շահ
ըլլայ՝ ապօրէն է:

Պարտի պարագային, եթէ մէկը 100 տոլար տայ, անոր
վրայ տոկոս պէտք չէ պահանջէ: Կարելի է նախապէս
ժամանակի վրայ եղած համաձայնութեամբ, որոշ շահ
ընել:

Իսլամութեան մէջ, մէկը կրնայ փոխ տալ իր ինքնաշարժը,

զայն կրնաս գործածել, առանց դրամական (փոխարէն) արժէք մը ստանալու: Եթէ կը յիշէք, Լիպիոյ նախագահ Մուամմար Ալ Քատտաֆի փորձեց իսլամական շարիա՛ն գործադրել, այսինքն՝ ինքնաշարժիդ մէջ պարտական էիր բանալիները պահել, որպէսզի ամէն մարդ իրաւունք ունենայ զայն գործածելու...

*** Գինովութեան պատիժը**

Ըստ *Սուրադ Ալ Պաֆարայի*, 216, կաթիլ մը գինի կամ ոգելից ըմպելի խմելը մեծ յանցանք է: Տարբերութիւն չկայ կաթիլի եւ գինովութեան միջեւ:

Սկզբնական շրջանին, գինին արգիւում չէր:

Եթէ երկու հոգի վկայեն, թէ տեսած են մահմետական մը որ գինովցած է, գինովին պատիժը 8 ձաղկանքի հարուած ստանալ է՝ այն պարագային, եթէ ազատ է, իսկ եթէ գերի է՝ 40 հարուած:

Ե՞րբ գինովին հարբած ըլլալը կը փաստուի. երբ չի կրնար երկինքը երկրէն զանազանել, այր մարդը՝ կնոջմէն, կամ երբ խօսած ատեն կմկմայ:

Հաշիշ, օփիում, թմրեցուցիչ գործածողը, ծախողը, կամ ցանողը՝ մահապաիժի կ'ենթարկուի: (մահապատիժը իսլամական շարիա՛յի հետեւող երկիրներու մէջ է, այլապէս՝ ցկեանս բանտարկութիւն է):

Հետաքրքրական հարց մը կայ գինիի առնչութեամբ: Մուհամմատ գինին նկատած է սատանայական արտադրութիւն եւ գինովութեան պատիժը կրակն է: Բայց այս նոյն գինին երկինքի մէջ պիտի դառնայ հաւատացեալներու յաւիտեանական վարձատրութիւններէն եւ հանոյքներէն մէկը: Ինչպէ՞ս հասկնալ այս հակասութիւնը:

Աւետարանին մէջ կը կարդանք Քրիստոսի հետեւեալ խօսքը. «Այսուհետեւ երբե՛ք պիտի չխմեմ այգիի բերքէն (գինիէն), մինչեւ այն օրը երբ ձեզի հետ դարձեալ պիտի խմեմ Հօրս Արքայութեան մէջ»: (Մատթ. 26: 29):

Մուհամմատ այս համարը կարդացած է եւ այսպէս հասկցած՝ պիտի չխմեմ գինին հոս, իսկ երկինքի մէջ՝

այո: Անոր համար, սատանայի արտադրութիւն համարեց գինին այս աշխարհի վրայ, իսկ երկնային պարգեւ՝ երկինքի մէջ:

Արդ, ինչպէ՞ս այս աշխարհի վրայ եղած մեղքը վարձատրութիւն կը դառնայ երկինքի մէջ:

* Գողութեան պատիժը

Գողութիւնը իսլամութեան մէջ, ուրիշին ստացուածքը, ինչքերը կամ հարստութիւնը առնել է՝ գաղտնի կերպով (بالخفية): Գաղտնի ըլլալը կը կազմէ գողութեան կարեւոր ազդակը, որովհետեւ հասարակութեան մէջ կատարուած կողոպուտը գողութիւն չէ: Այս մօտեցումով, Մուհամմատ արդարացուց այն բազմաթիւ աւարը զոր հաւաքեց իր հարստահարութիւններու ընթացքին:

Մուսլումանի այն ձեռքը կը կտրուի որով գողցած է 10 տիրահամ (درهم) համարժէք ունեցող առարկայ մը (Սուրադ Ալ Մալիտա, 42 سورة المائدة) Այսօր, իսլամական դատարանները կ'որոշեն այդ 10 տիրահամի համարժէք առարկան:

* Մահապատիժը

Իսլամութեան մէջ ընդունուած է Հին Կտակարանի այն օրէնքը որ կը պահանջէ «Աչք՝ աչքի դէմ, եւ ատամն ատամի դէմ»: Այն յանցանքով որ մահմետականը կը բռնուի, նոյն պատիժը կը կրէ. օրինակի համար՝ եթէ արիւն հոսեցնէ, անոր արիւնն ալ պիտի հոսի:

Մարդասպանը կ'արժանանայ դժոխքի (Սուրադ Ալ Նիսա՝ 94-95 سورة النساء):

Այս առնչութեամբ, անարդար օրէնք մը կայ մարդասպանութեան մէջ՝ հայր մը պիտի չսպաննուի իր տղուն յանցանքին համար, բայց եթէ հայրը յանցանք գործէ, իր գաւակը պիտի սպաննուի:

* Շնութեան Պատիժը (الزنى)

Իմամ Ահմատ (Պըն Հանպալ) կ'ըսէ. «Մարդասպանութենէ վերջ, ամենամեծ ոճիրը շնութիւնն է»: Սուրադ Ալ

Իսրա՛, 32 سورة الإسراء *և Սուրադ Ալ նուր, 2* سورة النور
կը շեշտեն շնութեան ահաւորութիւնը:

Շնութեան պատիժներուն հետեւեալ բացատրութիւնները
կը տրուին.

- Զափահասի շնութիւնը չափահասի հետ՝ քարկոծում:

- Շնութիւնը երկու չամուսնացածներու միջեւ՝ 100
ձաղկանքի հարուած եւ մէկ տարուան աքոր:

Այս պատիժին հասնելու համար, անիմաստ եւ անտրամա-
բանական միջոցառում մը կայ՝ շնութիւն տեղի ունեցած
ըլլալու համար, 4 այր մարդոց վկայութիւնը պէտք է:
Կ'երեւի թէ իսլամութեան ծագումին ժամանակ, շնութիւն-
ները կը կատարուէին հրապարակաւ, այլապէս, ինչպէ՞ս
պիտի փաստուի շնութեան դէպքը:

Այսօր, Եգիպտոսի մէջ, դպտի քրիստոնեայ աղջիկները
կը բռնաբարուին, բայց ինչպէ՞ս կարելի է 4 այր մար-
դիկ գտնել՝ բռնաբարումը փաստելու համար: Քրիստոնեայ
աղջիկը զոհ կ'երթայ, իսկ բռնաբարիչը անպատիժ կը
մնայ:

- Շնութեան՝ որ կը պատահի նոյն սեռի պատկանող
երկու անձերու մէջ, պատիժը քարկոծում կ'ըլլայ:

*Ուրացումի Պատիժը (الرّدء)

Այս բառը՝ *Րատտա* (الرّدء) կը նշանակէ վերադառնալ,
աւելի գրական ասոյթով՝ յետս կոչում, այսինքն՝ մահմե-
տական մը որ կը թողու իր կրօնքը եւ ուրիշ կրօնքի կը
հետեւի:

Ալ Պուխարի արաբ պատմիչը կը բացատրէ տրուելիք
հրահանգը՝ «*Ան որ իր կրօնքը փոխէ, մեռցուցէ՛ գինք*»:
Եւ քանի որ կարելի չէ Ալլահին հետ ուրիշ աստուածներ
պաշտուին (ինչպէս որ իսլամութիւնը կը կարծէ՝ քրիս-
տոնեաներու վերաբերեալ), ուրեմն ուրացող մուսուլմանը,
որ կը հետեւի ուրիշ կրօնքի մը եւ որ Ալլահէն զատ՝
ուրիշ Աստուած կը պաշտէ, պէտք է որ սպաննուի (*Սու-
րադ Ալ Նիսա՛, 116*):

Մահուան արժանի է նաեւ ան որ՝

1. Քոր'անը աղբանոց կը նետէ
2. Արձանի կամ պատկերի առջեւ կ'աղօթէ
3. Գերազմանի առջեւ, մեռնողի բարեխօսութեան կը դիմէ
4. Քոր'անը հակասական գիրք նկատէ
5. Իսլամութիւնը կամ անոր մարգարէն ծաղրէ (յիշեմք՝ ինչ պատահեցաւ մահմետական աշխարհի մէջ, երբ Դանիայի մէջ, Մուհամմատի մասին ծաղրանկարներ հրատարակուեցան):
6. Հալալ կը նկատէ բախտախաղը, շնութիւնը եւ գինին: Եթէ նման անձ մը զղջայ, իրեն 3 օր ժամանակամիջոց կը տրուի որ փաստէ, թէ իրօք դարձի եկած է. այլապէս՝ սուրով պէտք է մեռցուի:
7. Մահուան արժանի է ան որ իմամի (մահմետական առաջնորդի), հնազանդութենէն դուրս գայ եւ անհամաձայնութեան եւ կոիւի պատճառ ըլլայ:

***Ամուսնական կամ սեռային յարաբերութիւններու մէջ թոյլատրելի եւ անթոյլատրելի**

- 1-Մուսլումանը չի կրնար օտար աղջիկ մը ցանկալ:
- 2-Ոչ ամուսնացած աղջիկ մը իրաւունք չունի տունէն դուրս՝ առանձին ելլելու: Պէտք է մուհարրամի(محرم) մը հետ ելլէ՝ հայր, եղբայր: Ամուսնացածն ալ՝ ամուսինին, հօր կամ եղբօր հետ:
- 3-Կինը, ամուսնոյն բացակայութեան, իրաւունք չունի օտար մը իր տունը ընդունելու, հիւրասիրելու, անոր դուռն անգամ բանալու:
- 4-Կինը առանց իր ամուսնոյն գրաւոր հրամանին, չի

կրնար ճամբորդել: Եթէ պիտի ստիպուի ելլել, պէտք է ոչ երեք մղոնէ աւելի հեռու ըլլայ իր երթալիք տեղը:

5-Պէտք չէ քաջալերել որ մուսլուման կինը շատ զարգանայ, կամ անոր առջեւ գործի դուռ բացուի եւ պահանջուի որ այր մարդու հաւասար ըլլայ (*Սուրադ Ալ Ահզապ, 33* (سورة الأحزاب):

6-Կինը պէտք չէ ինքնաշարժ վարէ:

7-Կիները իրենց յատուկ շուկաները, ակումբները, դպրոցները եւ զբօսավայրերը ունենալու են: Անթոյլատրելի է որ անոնք գտնուին այր մարդոց հետ՝ միասին:

8-Կարելի է կնոջ աչքերուն եւ ակներուն նայիլ: Անոր համար, գայթակղութեան առիթ չտալու համար, կինը պէտք է ֆող գործածէ:

9-Արգիլուած է օծանելիք գործածել: Զէ թոյլատրուած՝ թափանցիկ հագուստներու գործածութիւնը, ոչ ալ երկար տարատը, *ճիւղը*, կամ կարն փէշը:

10-Նշանուած մը կրնայ յարաբերիլ իր նշանածին հետ, եթէ իրեն նայելէ յետոյ, անոր հետ յարաբերելու կարիքը կամ ցանկութիւնը զգայ:

***Վարձատրութիւններ**

Երկինք, բայց մանաւանդ դժոխտ երթալու պատեհութիւնները շատ են: Սակայն ով որ ուշադրութեամբ կը կարդայ այդ երկու վայրերը գացողներու պայմանները, կը մնայ շուարած եւ ինքզինք կը գտնէ հակասական դրութիւններու առջեւ:

Գիտենք թէ երկինք կ'երթայ ան որ իսլամութեան 5 հրահանգները կը գործադրէ: Նախորդ բաժինին մէջ յիշեցիք գանձը՝

1) Վկայութիւնը՝ Աշ Շահատա (الشهادة)

2) Աղօթքը՝ Աս Սալադ (الصلاة)

- 3) Ծումը՝ Աս Սում (الصوم)
- 4) Բարեգործութիւնը՝ Ալ Զուֆադ (الزكاة)
- 5) Ուխտագնացութիւնը՝ Ալ Հան (الحج)

Միւս կողմէն սակայն, կան այնպիսի արգելքներ որոնցմէ մուսուլմանը չի կրնար խուսափիլ եւ եթէ այդ հրահանգներն ալ չկատարէ, դժոխք պիտի երթայ:

Յիշենք դժոխքի արժանացնող քանի մը հրահանգ/արգելքները.

Դժոխք կ'երթայ ան որ՝

- 1. Տան մէջ պատկեր կամ արձան ունի
- 2. Ոսկիէ կամ արծաթէ սպասներու մէջ կերակուր կ'ուտէ
- 3. Թոյլատրուած իսլամական երկու տօներէ զատ, ուրիշ տօներ կը կատարէ:

(Իսլամական Շարի'այի հետեւող երկիրներու մէջ, արգիւռած է Նոր Տարին, Ծնունդը, Անկախութեան Տօնը, Մայրերու Օրը, Վալենդայը...տօները: Անցեալ տարի, Սէուտական Արաբիոյ մէջ ծաղկավաճառներու խանութները փակուեցան, որովհետեւ ծաղիկ ծախած էին մայրերու տօնին առիթով):

- 4. Կրօնական երգերէ զատ, (աշխարհիկ) երգ ու երաժշտութիւն կը լսէ:

5. Ոչ իսլամական բնոյթ ունեցող ֆիլմ կը դիտէ:
(Յիշեցէ՛ք Իրանի եւ Աֆղանիստանի մէջ՝ ինչպէս կանաւարութիւնը այրել տուաւ ձայներիզ եւ լուսերիզ ծախող խանութները):

Արդ, ո՞ր մէկ մահմետականը այս արգելքները կը յարգէ: Զյարգելու պարագային, դժոխքն է անոր վախճանը: Եւ այս հաշիւով, մահմետականներու 99 առ հարիւրը դժոխքի թեկնածու են:

ԵՐԿԻՆՔ Կ'ԵՐԹԱՅ ԾԻՀԱՏԻՍՏԸ

(Սրբազան Պատերազմի մասնակցողը):

Պարապ տեղ չէ որ ամէն շաբաթ, ականջալուր ենք ահա-
բեկչական արարքներու, ուր (ծայրայեղական) մուսուլմանը,
պալթուցիկները մէջքին՝ ինքզինք կը գոհէ... երկինքին
արժանանալու համար:

Գիտեմք թէ քրիտոնէութեան մէջ, հաւատքին համար
մեռնողը նահատակ է, երկինք կ'երթայ, բայց իսլամութեան
ուսուցումի համեմատ, *նիհատ* ընողն ալ, ալսինքն՝ մեռ-
ցընողն ալ երկինքի կ'արժանանայ: *Ճիհատական*-ին
մեղքերը կը ջնջուին: Կը մտնէ դրախտը ուր մեղքի,
կաթի եւ գինիի գետերը կը հոսին, գեղեցիկ բնակարաններ
կ'ունենայ: Կը տիրանայ 70 հուրի (الحور)՝ աղջիկներու,
որոնք կրկին անգամ կոյս կը դառնան, սեռային յա-
րաբերութեան աւարտին: *Սահիհ Մուսլիմ* (صحیح مسلم)
կ'ըսէ. «Ով որ մեռած է առանց *նիհատի*, կեղծ մահմետական
եղած է»:

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐԸ

(Յատկապէս Ուահհապիզմը, الوهابية)

ՍՈՒՖԻԶՄ (الصوفية)

Այս բառին հայերէնի թարգմանութիւնը դժուար է գտնել: Ոմանք թարգմանած են խստակեացութիւն, ուրիշներ՝ խրցակեացութիւն (խուրց հագնիլ), իսկ ամենամօտ բացատրութիւնը պիտի ըլլար՝ խորհրդազգացութիւնը:

Բառը կրնայ եկած ըլլալ արաբերէն *սուֆ* (բուրդ) *صوف*, բառէն, որմէ եկած ըլլալու է *թասսաֆ* *تصوف*, կամ անգլերէնով՝ սուֆիզմ արտայայտութիւնը: Օտար լեզուներու մէջ, այս բառը *միստիսիզմ* *Mysticism* է:

Այս բառը կու գայ նաեւ սաֆա (*صفا*)՝ մաքրութիւն բառէն:

Այս բառը դժուար է, որ մահմետական արմատ ունենայ, քանի որ այս հոգեւոր շարժումը գոյութիւն չունի Քոր'անի մէջ, նամանաւանդ՝ իսլամութիւնը- ինչպէս քիչ յետոյ պիտի տեսնենք-, չի փաշալերեր նման կրօնական հոսանք մը: Շատ հաւանական է որ անոր ծագումը արաբերէն ըլլայ, բայց ոչ՝ մահմետական: Այսինքն, իսլամութեան ծագումի եւ տարածումի առեւտր, արաբները տեսած ըլլալու էին բազմահարիւր վանքերը (միայն՝ Եփրատի եւ Տիգրիսի վրայ կային 182 վանքեր եւ մենաստաններ), ուր բազմահազար մենակեացներ, ճգնաւորներ եւ փարայրարնակ եկեղեցականներ, խուրց հագած, առանձնակեաց եւ խիստ հոգեւոր կեանք կ'ապրէին: Ուրեմն, շատ հաւանական է որ արաբը տեսած է այս մենակեացներու կեանքը եւ զանոնք կոչած է *սուֆի'իւն*: Թէեւ իսլամութեան ծագումէն քիչ մը ուշ, իսլամ կարգ մը խաւերու մէջ մտաւ սուֆիզմը, սակայն ո'չ այս բառը, եւ ո'չ անոր իմաստով հոմանիշ մը կը գտնուի Քոր'անի մէջ: Եթէ մահմետականութեան մէջ կան խորհրդազգաց մարդիկ, անոնք ունեցած են փրիստոնէական ազդեցութիւն:

Միստիսիզմի մէջ կարեւոր բառ մըն է «սրբութիւն»ը. բայց այս բառն ալ գոյութիւն չունի Քոր'անի մէջ: *Քասասա* القدااسة (սրբութիւն) բառին տեղ՝ Քոր'անի մէջ գործածուած է *ուլայա* (الولاية)՝ Աստուծոյ տիրապետութիւնը:

Ի՞նչ է ՍՈՒՖԻԶՄ / ՄԻՍԴԻՍԻԶՄԸ

Սուֆիզմը ճգնողական կեանքի արտաքին նշանն է, *միսդիսիզմը*՝ ներանճական, հոգեւոր ապրումն է:

Խորհրդագագացութիւնը այն հոգեկան ապրումն է Աստուծոյ հետ, որ կ'անջատէ անհատը երկրային կապերէ եւ զինք կը տանի երկնային ոլորտներ, ուր հոգին կը ջանայ տեսալէս Աստուծոյ հետ ապրիլ:

Արեւմուտքի մէջ նշանաւոր խորհրդագագացները շատ են. թուեմք քանի մը անուններ՝ Թերեզա Ավիլացի (Theresa of Avila), Թոմաս Գէմպացի (Thomas A Campis), Կատարինէ Աենացի (Catherine of Siena), Ֆրանչեսկոս Ասսիզացի (Francis of Assisi): Հայոց մէջ ամենէն նշանաւորը՝ Գրիգոր Նարեկացին է: Լաւ հասկնալու համար *միսդիսիզմը*, համառօտ կերպով պիտի նկարագրենք Նարեկացիին հոգեւոր ապրումները:

Նարեկացին ինքզինք միայն Աստուծոյ մօտ չի գգար, այլ Աստուած՝ սրտին մէջ: Աստուծոյ էութեան մէջ խորասուզուած, տեսալէս անոր հետ յարաբերութեան մէջ է: Այս հոգեվիճակով, Նարեկացին կը գգայ մեղքին ահաւորութիւնը, միեւնոյն ժամանակ՝ Աստուծոյ անհուն ողորմութիւնը: Ան տեսալէս կ'ուզէ Աստուծոյ ներկայութեան մէջ ապրիլ եւ որովհետեւ Աստուած հոգի է, Նարեկացին կ'ուզէ մարմինէն դուրս ապրիլ: Այս փափաքը իրեն յափշտակութիւն կու տայ: Կը վերանայ երկինք եւ ինքզինք Աստուծոյ հետ՝ դէմ առ դէմ կը գտնէ:

ՍՈՒՖԻԶՄ / ՄԻՍԴԻՍԻԶՄԸ ԵՒ ԻՍԼԱՄԸ

Սուֆիզմը գոյութիւն չունի իսլամութեան մէջ: Կարգ մը մահմետական ջատագովներ կ'ուզեն անպատճառ իսլամական ծագում տալ իրենց ունեցած *միստիք* գրողներուն: Իրենց կարծիքը կը հիմնաւորեն *մաֆայական* կարգ մը *սուրադներու* վրայ, ուր Ալլահ խօսած է հոգիի մասին:

Յիրաւի, մաքրակազմ սուրադներու մէջ կը գտնենք հոգեւոր շունչ մը, սակայն հոգեւորութիւնը բոլորովին տարբեր է դիւրագագուստներէ:

Երբ Մուհամմատ գաղթեց Մեդինա, Ալլահ մոռցաւ հոգիի մասին տրուած մաքրակազմի ցիրուցան համարները եւ հրահանգեց Մուհամմատին՝ սիրել կեանքը, կեանքի հանոյքները, կեանքի շուստութիւնները, աւելի զբաղիլ մարմնականով քան՝ հոգեկանով: Եթէ կապ պիտի ունենայ Ալլահը իր հաւատացեալին հետ, այդ կապը պիտի ըլլայ օրէնքները յարգելով: Իսլամութիւնը օրինական դրութեան վրայ հաստատուած կրօնք է եւ ոչ՝ կրօնական-հոգեւոր-միստիկական սկզբունքներու վրայ:

Իսլամութեան մէջ չկայ կրօնաւորութիւն. երբե՛ք չի քաջալերուիր ամուրի մնալը, չկայ գոհողութիւն, հանոյքէ հրաժարում, մարմինի վրայ դրուած խիստ պահեցողութիւն:

Սամիհ էլ Ջայն-ի (سميح الزين) գիրքին մէջ՝ Le Mysticisme et l'Islam, (Տար էլֆիթապ Ալ Լուպնանի دار الكتاب اللبناني), Միստիկիզմի հետեւեալ ժխտական կէտերը կը նկատէ.

1. Արաբը կը հետեւի միայն Քոր'անի եւ Սուննայի (օրէնքի): Երբ մտաւ ուրիշ երկիրներու մէջ, ենթակայ եղաւ աղանդներու: Այդ աղանդներէն է սուֆիզմը, որ

ՄԱՀՄԵՏԱԿԱՆ ՄԻՍԳԻԿՆԵՐ

Հիերարխի երկրորդ հարիւրամեակին (8-9 դարերուն), Իրաքի Պարսա (البصرة) եւ Քուֆա (الكوفة) քաղաքներու մէջ մտաւ խորհրդազգացութիւնը:

Քուֆայի դպրոցը բացատրեց եւ վարդապետեց «Աստուածային Սէրը» հասկացողութիւնը, որ բոլորովին անծանօթ էր մահմետականին: Աւելցնենք՝ Քոր'անի մէջ Սէր՝ բառը գոյութիւն չունի:

Պարսայի դպրոցը գործադրեց «Մարմնական Զրկումներ եւ Պահեցողութիւն»: Նման միջոցառումներ չկան Քոր'անի մէջ: Բոլոր եղածը Բամատան Ծովի Ամիսն է, որ աւելի օրինական հանգամանք ունի քան՝ կրօնական բնոյթ:

Եգիպտոսի եւ Դամասկոսի մէջ ծնաւ Պղատոնական Միսդիսիզմը, որուն գլխաւոր ուսուցումը կը կայանար «Փորձառական կերպով զԱստուած ճանչնալու մէջ»: Իսլամութեան մէջ, ոնիրի համապատասխան է վիճիլ Աստուծոյ էութեան, գոյութեան եւ աստուածային կեանքին մասին:

ՄԱՀՄԵՏԱԿԱՆ ԳԼԽԱԻՈՐ ՄԻՍԳԻԿՆԵՐԸ

1. *Րապահ Պըն Օմար Քայսի* (رباح بن عمر قيسي)

Առաջինն է որ խօսեցաւ բուհանի'աւ (روحانية հոգեւորութիւն) բառի մասին, եւ քարոզեց ճգնաւորական կեանք՝ որպէս Աստուծոյ հասնելու միջոց:

2. *Րապիալ Ատաուի'եա* (رابعة العدوية)

Կին խորհրդազգաց, որ երիտասարդութեան եղած էր երգչուհի: Յանկարծ, կը փոխէ կեանքը եւ կը դառնայ *միսդիսի*: Աստուածային սէրը կը տեսնէ մարմնաւորած, ո՛չ միայն կը սիրէ զԱստուած, այլ անոր կը սիրահարուի: Ինքն է ըսողը. «Աստուած իմ, եթէ քեզ սիրեմ դժոխք երթալու վախէն, զիս հո՛ն դրկէ, իսկ եթէ քեզ սիրելը կը պահանջէ հետդ ըլլալ, զիս մօտդ տա՛ր»:

3. *Հարէթի Ալ Մահասիպի* (حارث المحاسبي)

Հակառակ մեծ ժառանգութեան տիրանալուն, կը մեռնի կամաւոր չճաւորութեան մէջ: Բայց ան հոչակաւոր եղաւ

իր «անձնական կեանքի ֆննդատութեան» մօտեցումներով: Կարելի չէ, ըստ իրեն, մաքուր ու բարոյալից կեանք ապրիլ առանց ուշադրութիւն դարձնելու անձի վարուելակերպի ուսումնասիրութեան եւ ֆննդատութեան:

4. Ալ Պասթամի (البسطامي)

Մուսլուման ամենամեծ խորհրդագրացներէն մէկն է:

Ինքզինք Մուհամմատէն աւելի մեծ զգաց, քանի որ «Մուհամմատ հոգեւոր կեանք չունէր»: Ան ամենէն շատ օգտուեցաւ յունական փիլիսոփայութենէ եւ ուզեց գայն մերձեցնել իսլամութեան: Ան հռչակաւոր հակասութիւնը դրաւ հոգիի եւ մարմինի պահանջներու միջեւ. նկատեց հոգին՝ բանտարկեալը մարմինին եւ որպէսզի հոգին դուրս գայ, ճախրէ դէպի Աստուած, մարմինի կապանքները պէտք է խորտակուին:

Իր արտայայտութիւններէն են. «Փառք ըլլայ իմ անձիս, իմ վսեմաշուք անձիս: Ես եմ ձեր Տէրը, որովհետեւ Մուհամմատէն մեծ եմ»:

5. Մուհայլ Պըն Ապտալլալ Դասադդուրի

(سهيل بن عبد الله التستري)

Տասնհինգ օրը անգամ մը կ'ուտէր: Երազ մը տեսաւ, ուր Աստուած իրեն ըսաւ. «Ա՛յ երկրի վրայ տեղ չունիս»: Այս յայտնութենէ վերջ, Մուհայլ ինքզինք ամբողջովին կը նուիրէ միսլամականութեան:

հետ: Կարիքը չէր զգար որ Աստուած իր մօտ զգար, իր
հոգի, իր հետ, այլ կ'ուզէր Աստուծոյ մէջ ըլլալ: Եւ այս
մօտեցումը քրիստոնէական հիմք ունի: Այսպէս էին
Եգիպտոսի անապատներու, կամ Լիբանանի *Քատիշա* քարան-
ձաններու ճգնաւորներու փափաքը՝ Աստուծոյ հետ մէկ
ըլլալ:

Իր այս գաղափարներուն համար, *Ալ Հալլան* մահուան
կը դատապարտուի եւ կախաղան կը հանուի:

8. Մա'րուֆ Ալ Քարիսի (معروف الكرخي)

Ըսեծ է. «Սէրը սորվելու չենք մարդոցմէ, այլ Աստուծոյ
տուրքն է եւ իր շնորհէն կու գայ»:

*Մանօթ. «Աստուած սէր է» քրիստոնէական հասկա-
ցողութիւն է. իսկ «շնորհք» բառն ալ, որ հազուադէպ է
իսլամութեան մէջ, յանախ անոր կը հանդիպինք Պօղոս
Առաքեալի ուսուցումներու մէջ:*

Ուրիշ սուֆիներ՝ Ժունայտ (جنيد), Ալ Խարրազ (الخرزاز),
Ալ Խաֆիֆ (الخفيف): Իսկ կարգ մը սուֆիներ, որոնք
աւելի ճանչցուած են որպէս փիլիսոփաներ, զանոնք
պիտի տեսնենք փիլիսոփայութեան գլուխին մէջ:

ՈՒԱՀՀԱՊԻԶՄ (الوهابية)

Այսօր *ուսահապիզ* մը ամենէն շատ Արեւմուտքը վախցնող
կրօնաբանական հոսանքն է: Մուսուլման ահաբեկչու-
թիւնը, իսլամական շարի'ալի գործադրութեան պարտադրո-
ղականութիւնը, աշխարհը մուսուլման դարձնելու ծրագիրը,
ծայրայեղական *մուլլաներու* եւ *իմամներու* քարոզչութիւ-
նը... այս բոլորը ներշնչուած են *ուսահապիզ* մէն:

Ի՞նչ է այս վարդապետութիւնը. ո՞վ է անոր հիմնադիրը
եւ ի՞նչ ազդեցութիւն գործեց՝ մահմետական շրջանակներու
մէջ:

18-19րդ դարերուն, Հնդկաստանի եւ Օսմանական պե-
տութեան մէջ ծագում առած բարոյական եւ կրօնական
սայթափումները պատճառ եղան որ իսլամութիւնը բիւրե-

ղանայ եւ ուղղափառ ուղեգիծ առնէ:

Ուահհապիզմը (الوهابية) գրեթէ յանկարծակի բերաւ իսլամ աշխարհը: Թէեւ նման միջոցառումներ կային նախորդ դարերու ընթացքին, բայց *Մուհամմատ Իպն Ապտլ Ուահհապ* (محمد بن عبد الوهاب) եղաւ հիմնադիրը իսլամական այս նորաբոյս բիրեղացումի գործին:

Երիտասարդութեան ատեն, *Իպն Ապտլ Ուահհապ* եղած էր խորհրդազգաց(սուֆի) մը, բայց երբ սկսաւ կարդալ *Իպն Թայմիայի* (ابن تيمية) գործերը, միտքը փոխեց եւ սկսաւ *սուֆիզմը* հալածել: Անուղղափառ գտաւ որեւէ մեռնող մուսուլմանի բարեխօսութեան ապաւինիլը, նոյնիսկ ուզեց տեսնել ոեւէ մահմետականի, թագաւոր ըլլայ կամ սովորական անհատ՝ գերեզմանը, հողի հաւասար, անծաղիկ, անարձան, անգրութիւն: (*Անոր համար, Ուահհապիի հետեւող այսօրուան մուսուլմաններու մօտ, ինչպէս է պարագան՝ Սէուտական Արաբիոյ, արգիլուած է քար մը իսկ գետեղել մեռեալի գերեզմանին վրայ: Այսօր, ով որ այցելէ նախկին թագաւորին գերեզմանը, պիտի չկարենայ զայն զանազանել միւսներէն*):

Այս մահմետական աստուածաբանը հակառակեցաւ «իմաստուն»ներու կողմէ դուրս եկած վարդապետական հրահանգներուն եւ նկատեց, թէ ամէն մահմետական որ ունի կարողութիւնը, հանգամանքը եւ ուսումը, կարող է այդ մեկնաբանութիւնը տալ: Անոր համար, այս վերջին տա-

Բայց քանի որ *հատիթի*ը (մարգարեին գրի առնուած խօսքերն ու գործերը երրորդ դարուն էին եւ կարելի չէր զանոնք անտեսել), այսօրուան *ուսհիասի*ները կ'ընդունին մինչեւ իսլամական տարեցոյցի երրորդ դարի հեղինակութիւնները:

Այսօր *ուսհիասի*զմը սէուտական դրամ ունի, ինքն է որ կը ֆինանսաւորէ *Ալ Ազհարը*, ինքն է որ կը ֆինանսաւորէ *ճիհասը* (սրբազան պատերազմը), ինքն է որ ամէն շաբաթ կը կառուցանէ նոր մզկիթ մը եւ կը բանայ նոր դպրոց մը: Փափստանի մէջ Սէուտական Արաբիան կը հոգայ 30 հազար իսլամական *ուսհիասի* դպրոցները, որոնցմէ դուրս եկած են ինքնասպան *ճիհասիստ*ները:

Այսօր, *ուսհիասի*զմը անսակարկ պայքար կը մղէ բարոյական խախտումներու դէմ եւ կ'ուզէ տառացիօրէն Շարի'ան գործադրել: Այսպէս՝ արգիլուած է.

- Կիներուն ինքնաշարժ վարելը
- Վիտիօյի կամ սինեմայի տեղեր բանալը
- Ինն տարեկանէն վեր՝ աղջիկներու ուսումը
- Աղօթի ժամանակ՝ խանութ բանալը
- Քօղ չգործածողը պատիժի կ'ենթարկուի

(Նախապէս, յիշած ենք ուրիշ արգելքներ, որոնք այսօր կը պարտադրուին: Անոնք բոլորն ալ ուսհիասի շարժումի արդիւնքն են եւ մահմետական աշխարհը 1400 տարի ետ տարին):

Իսկ Ապտլ Ուսահայ, հալածուելով իր իսկ ցեղախումբի կողմէն, կ'երթայ Սէուտական Արաբիա եւ հոն՝ տեղւոյն ցեղախումբի պետին՝ Սէուտին հետ դաշինք կը կնքէ: Սէուտ (ապագայ իշխան), կը հաւնի այս աստուածաբանի վարդապետութիւնները եւ կ'որդեգրէ զանոնք:

*Ուսհիասի*զմը կը սկսի ստանալ քաղաքական եւ զինւորական հանգամանք եւ կը տարածուի Կարմիր ծովէն՝ Պարսից ծով: Եւ քանի որ Մաքքա եւ Մատինա կը զբտնուին այդ տարածքաշրջանին մէջ, այս երկու սրբազան քաղաքները կը ստանան *ուսհիասի* խոր ազդեցութիւնը:

Անգլիոյ օժանդակութեամբ, Ապտլ Ազիզ Իպն էլ Սէուտ թագաւորը (عبد العزيز بن آل سعود), կը վերագտնէ իր գահը զոր կորսնցուցեր էր Մահամմատ Ալիի (محمد علي) յարձակումներէն ետք, եւ ուհհապիզմի աջակցութեամբ, Արաբական Թերակղզին կը կոչէ Սէուտական Արաբիա: Անոր դրօշակը կ'ըլլայ գուտ կանանչ (Իսլամական նուիրական գոյնը), որուն վրայ կը դրուի իսլամութիւնը տարածելու սուրը եւ անոր տակն ալ՝ «չկայ Աստուած, միակ Աստուծմէ գատ» գրութիւնը:

Այս ուհհապիզմը ծնունդ տուաւ Ալ Իխուան Ալ Մուսլիմուն շարժումին (Իսլամ Եղբայրներ, الإخوان المسلمون) որ քաղաքական-կրօնական հանգամանք ստացաւ Եգիպտոսի մէջ:

Այս շարժումը հակառակութիւններու հանդիպեցաւ: Անոր մեծագոյն թշնամին Եգիպտոսի նախագահ Ճամալ Ապտլ Նասերն (جمال عبد الناصر) էր որ, ըլլալով ընկերվարական, չհանդուրժեց այս կրօնական շարժումին գոյութեան:

Անոր երկրող թշնամին՝ արաբական երկիրներու մէջ ծագում առած անկրօն եւ ընկերվարական կուսակցութիւններն էին: Ալ Պասթի (البعث), Ալ Քաւմի Ասսուրի

(القمة العربية) Արաբ Համաամսար Կուսակցութիւնը

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐԸ

Ա. Բաժին

ԻՆՉՊԷ՞Ս ՄԵՌԱԻ ՄՈՒՀԱՄՄԱՏ

Հինրայի տասներորդ տարին, Մուհամմատ կը հիւանդանայ: Տարակարծութիւններ կան անոր մահուան պարագաներու մասին: Ընդհանրացած կարծիքը այն է, թէ Մուհամմատ մեռաւ սաստիկ ջերմութեան: Սակայն իրականութիւնը պիտի չֆաղեմ մահմետական ջատագովներէն, որովհետեւ անոնք կ'ուզեն տարբեր պատճառներ տեսնել եւ Մուհամմատի մահուան մասին տարբեր տեսակէտներ տալ: Մուհամմատ չմեռաւ բնական մահով: Ան թունաւորուեցաւ: Մահմետականները չեն ուզեր այս իրականութիւնը տեսնել, երկու պատճառի համար.

1. Ինչպէ՞ս հանդուրժել Ալլահի ընտրեալին նման մահ մը՝ թունաւորում: Բայց ի՞նչ տարբերութիւն պիտի ընէր առաքեալի մը կամ մարգարէի մը մահը: Քրիստոս անարգ խաչի վրայ մեռաւ. Պօղոս Առաքեալ գլխատուեցաւ, Մովսէս մարգարէն, առանց Խոստացեալ Երկիրը տեսնելու, անյայտ վախճան մը ունեցաւ. Մահաթմա Կանտի ահաբեկուեցաւ:

2. Բայց Մուհամմատի մահուան իրականութիւնը կը ծածկուի որովհետեւ զինք թունաւորողը... հրեայ կին մըն էր: Եւ հետաքրքրականը այն էր, թէ՛ երբ այս հրեայ կնոջ հարցուցին «ինչո՞ւ այս արարքը կատարեցիր»: Պատասխանեց. «Կ'ուզէի գիտնալ, թէ Մուհամմատ պիտի մարգարէանա՞ր իր մահը, եւ կամ՝ եթէ իսկապէս Ալլահին մարգարէն էր, Ալլահը զինք անմիջապէս պիտի ազատէ՞ր»:

Այսօր մահմետական ջատագովները կ'ուզեն խուսափիլ այս իրողութենէն, չեն ուզեր Ալլահը անկարող դարձնել, ոչ ալ կ'ուզեն որ ըսուի, թէ Ալլահ Մուհամմատը անտեսած էր: Ուրեմն, լաւագոյն յօրինուած պատմութիւնը պիտի ըլլար՝ Մուհամմատի մահուան մէջ տարբեր պա-

րագաներ տեսնել:

Թունաւորման պարագաները կը ֆաղեմ մահմետական ամենահեղինակաւոր պատմիչներէ եւ մեկնաբաններէ.

❑ **Սահիհ Պուխարի** صحيح بخاري
Հատիթի, 3, 786

❑ **Իպն Իսհաֆ** ابن اسحق
«Մարգարէին Կեանքը», Քարգմանութիւնը կատարած է A. Guillaume, The Life of Mohammad (Սիրադ Ար Րասուլ, سيرة الرسول 249)

❑ **Թապարի** الطبري
Թարիփ Ալ Մուլուկ تاريخ الملوك
Թագաւորներու Պատմութիւն, 39 հատորներու մէջ, 8րդ հատոր, էջ 123, 124

❑ **Սահիհ Մուսլիմ** صحيح مسلم
Հատիթիներու հաւաքածոյ, 3րդ հատոր, (5440):

Ահա՛ համառօտ կերպով մուսլուման պատմիչներու աստուումը.

Առաջին օրերուն, մուսուլմանները չուզեցին հաւատալ, թէ իրենց մարգարէն կրնար մեռնիլ եւ յուսացին, որ վերակենդանանար, ինչպէս էր Քրիստոսի պարագային: Բայց երբ Ապու Պաֆր (أبو بكر) մտաւ Մուհամմատի սենեակը, տեսաւ որ մարգարէն անշնչացած էր եւ նեխելու սկսած: Ապա Ապու Պաֆր Մուտամմատի կիներուն ըսաւ, թէ լսած էր իրմէ որ կ'ուզէր թաղուիլ այն տեղը ուր պիտի մեռնէր: Եւ իրօք, ըստ Իպն Հիշամի, բնակարանի մէջ փոս բացին, եւ մահմետական արարողութիւններու պահանջները լրացնելէ յետոյ (լուացում, պատանձում...), թաղեցին զինք:

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԴՃՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՄԱՐԳԱՐԷՒ ԹԱՂՈՒՄԷՆ ՎԵՐՋ

Մուհամմատ իրեն յաջորդ մը չնշանակեց: Ոմանք կը յիշատակեն, թէ Մուհամմատ, մահուան անկողինի վրայ ըսած ըլլար. «*ինծի ամենէն մօտը պիտի յաջորդէ*»: Այս խօսքը շփոթութիւն ստեղծեց: Խումբ մը «ամենէն մօտ» խօսքը արեան մօտութիւն հասկցաւ, ուրեմն Ալին *علي*, որ Մուհամմատի զարմիկն էր, իրեն պիտի յաջորդէր: Այս վարկածը պատճառ եղաւ որ շիիները (الشيعية) եւ *ալաուիները* (العلويون) մէջտեղ գան: Շիիները կը նկատեն, թէ երեք *խալիֆ*ները յափշտակած են յաջորդութիւնը եւ անօրինաբար տիրացած են խալիֆայութեան եւ նշմարիտ յաջորդը պէտք է Ալին ըլլար:

Միւս խմբակն ալ՝ *սիւննիները* (السنة) հասկցան, թէ «ա- մենէն մօտը» աշխարհագրական իմաստով առնուելու է. եւ քանի որ *Ապու Պաֆր Աս Ստոիֆ* (أبو بكر الصديق) Մուհամմատի սնարին մօտն էր, ի՛նք պէտք է նկատուէր մարգարէին յաջորդը:

Այս տարակարծութենէն ծագում առին ցեղախմբային կռիւներ. ոմանք ո՛չ Ալին եւ ո՛չ Ապու Պաֆրին կ'ուզէին յանձնել *խալիֆ*այութիւնը. ուրիշներ՝ նոյնիսկ մահմետականութենէն դուրս եկան: Այս խմբակցութիւններէն դուրս

եկան Ալ Անսար (الأَنْصَار) եւ Ալ Մուհաճիբուն (المُهَاجِرُونَ) հոսանքները, որոնք ուզեցին երկու խալիֆաներ տեսնել:

Թէեւ արար պատմիչները յստակօրէն նկարագրած են այս դէպքերը, բայց տողերուն մէջ կարդացողը անմիջապէս կը հասկնայ, թէ պատահածը քիչ մը մաֆիական հանգամանք ունեցաւ: Մուսուլման մեծամեծները զիրար դէպի առաջ «ֆշեցին» որպէսզի պաշտօն, դիրք եւ հարստութիւններ ունենան: Խալիֆայութիւնը բաժինը պիտի ըլլար Օմար Ըպնլ Խաթթային, բայց այս վերջինը տեսաւ որ տակաւին հասուն չէր ժամանակը այս ֆայլը առնելու: Ներկաներու համաձայնութեամբ, ընտրեցին Մուհամմատին աները, Այ-շային հայրը՝ որպէս յաջորդ խալիֆան:

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ԱՌԱՋԻՆ ԶՈՐՍ ԽԱԼԻՖԱՆԵՐԸ

(الخلفاء الراشدون)

1. ԱՊՈՒ ՊԱՔՐ ԱՍ ՍՏՏԻՔ (أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقِ)

Մահմետականները, երկար խորհրդակցութիւններէ ետք, հասան այն եզրակացութեան, թէ Մուհամմատին յաջորդը ըլլալու է Քորայշ (أقرش) ցեղախումբէն, քանի որ մարգարէին ցեղախումբն էր:

Ձայները կեդրոնացան Ապու Պաֆրի վրայ: Ալի (علي)

թողուլ ու հեռանալ: Այս միջոցառումը ցնցեց իսլամութիւնը եւ Ապու Պաֆր ստիպուեցաւ այս «կրօնափոխ»ներու դէմ (արաբերէնով *մուրդատ'տին* المرتدّين) պատերազմ յայտարարել:

Ապու Պաֆր անոնց դէմ կը դրկէ իր ամենահաւատարիմ գործակիցները, որոնք երկու տարիէն ամբողջ Արաբական թերակղզին կ'իսլամացնեն:

Ումանֆ, ինչպէս Մուսայլամա՝ «ստախօս» կոչուած (مسيلمّة الكذاب), ջանաց ինֆզիմֆ մարգարէ հռչակել: Ապու Պաֆր ջախջախեց զինք եւ ամէն անոնք որ յանդգնեցան իրենք զիրենք մարգարէ կամ առաքեալ անուանել:

Ապու Պաֆրի օրով, անոր զօրավարը *Ջայտ Պըն Հարիթհա*, (زيد بن حارثة) կը գրաւէ Դամասկոսը եւ կ'այրէ անոր շուրջ եղած գիւղերն ու ֆաղաֆները: Կարգ մը ըմբոստներ, որոնք դիմած էին յոյներու օգնութեան, ճգմուեցան եւ *Եարմուֆ* (معركة اليرموك) գետին մօտ, մահմետականները, առաջնորդութեամբ *Խալէտ Պընը Ուալիտի* (خالد بن الوليد), կը յաղթեն կրկին անգամ յոյներուն, որոնցմէ 120 հազար զոհ կ'երթայ:

Այս յաղթանակէն յետոյ մեռաւ Ապու Պաֆր, երկու տարի խալիֆա ըլլալէ յետոյ:

2. ՕՄԱՐ ՊԵՆ ԱՔԱԲ (عمر بن الخطاب)

Օմար Պընը Խաթթայի եւ Մուհամմատի ազգականական կապը կ'երթայ մինչեւ երկուֆին մեծ-մեծ հայրերը, որոնք եղբայրներ էին:

Օմարին պաշտօնը տեսակ մը դեսպան էր Քորայշ ցեղախումբի մէջ՝ երբ պատերազմ կը ծագէր Քորայշի եւ դրացի ցեղախումբերու միջեւ:

Օմար իսլամացաւ, երբ 26 տարեկան էր եւ դարձաւ մարգարէին ամենամօտ զինակիցը՝ մասնակցելով անոր գրեթէ բոլոր պատերազմներուն: Մարգարէն զինք անուանած էր «տարբերողը՝ ֆարուֆ» (الفاروق), որովհետեւ Աստուած անոր միջոցաւ տարբերութիւնը դրած էր ճշմարտութեան

եւ սխալի միջեւ:

Ծանօթ. Կ'անդրադառնանք, թէ ինչպէս արարական բոլոր յատուկ անունները բառական իմաստը ունին: Ահա՛, օրինակի համար, ուրտեղէն կու գայ Եգիպտոսի Պարուք թագաւորին անուան ծագումը:

Օմար, իսլիֆա ընտրուելէ առաջ, օգնեց Ապու Պաֆրին կրօնափոխները ճզմելու եւ Քոր'անը ի մի հաւաքելու:

Օմար թեկնածուն էր Ապու Պաֆրին: Եւ իրօք, չմահացած, Ապու Պաֆր համոզեց իր շուրջիները որ ընտրեն Օմարը, որովհետեւ «մաֆուր ձեռք ունէր, քաջի համբաւ կը վայելէր, հզօր էր՝ առանց բռնանալու, եւ կակուղ՝ առանց տկարանալու»:

Հազիւ թէ ընտրուեցաւ, Օմար ցոյց տուաւ իր վնասկամութիւնը, իր արտասանած առաջին հարին մէջ իսկ. «Արաբը կը հետեւի իր առաջնորդին, ինչպէս ուղտին քիթը կը հետեւի ուղտին: Յանուն Քա'պայի Տիրոջ, ձեզ Ալլահի բանապարհին վրայ պիտի դնեմ»:

Ապու Պաֆրի ժամանակ, իսլամ զօրքերը հասած էին Պարսկաստան, բայց տակաւին չէին կարողացած ամբողջութեամբ գրաւել: Օմար հոն կ'ուղարկէ նախ Ապու Ուպայտ

Պընը Ճարրահը (أبو عبيد بن الجراح), յետոյ Սա'ատ պըն

Ապի Ուաֆֆաը (سعد بن أبي وقاص), որոնք կը ճզմեն

պարսիկներու Յազկերտ Գ. ի բանակը: (Չշփոթել Վարդանանց Պատեռաւմի ժամանակ՝ Յազկերտին հետ. որ

(نهاتوند) , մահմետականները վերջնականապես տիրացան Պարսկաստանի, թալլեցին անոր հարստութիւնները, ջնջեցին անոր հնամեայ մշակոյթը, մոռացութեան մատնեցին անոր գրականութիւնը եւ Պարսկաստանը վերածեցին արաբական նահանգի մը: Արաբ մահմետականը օգտուեցաւ պարսկական իմաստութեան, փիլիսոփայութեան եւ մշակոյթէն: Կրցաւ վարպետի մօտեցումով սիրաշահիլ պարսիկը. հարկեր չաւելցուց եւ *ճիհատի*¹ սրբազան պատերազմի համար զինուորագրեց զինք, տալով անոր վարձատրութիւն, պաշտօն եւ առանձնաշնորհումներ: Ալ Հուսէյն՝ Ալիին զաւակը, ամուսնացաւ Յազկերտ Գ.ի աղջկան հետ՝ ամրապնդելու համար արաբ-պարսիկ կապերը:

Օմար չբաւականացաւ Պարսկաստանով: Իսլամական բանակները վերջնականապէս տիրացան Դամասկոսի: Ջայն գրաւելէ յետոյ, մզկիթի վերածեցին հինգ եկեղեցիներ, եւ յետագային, Դամասկոսի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչի Մայր Եկեղեցին պիտի դառնար *ճամի*²՝ *Ալ Ումաուլի* (جامع الأموي):

Ծանօթ. *Կը յիշէ՛ք անշուշտ, թանի մը տարի առաջ, Հոռմի Յովհաննէս Պօղոս Բ Սրբազան Պապին այցը Դամասկոս: Հոն, այդ Մզկիթը մտաւ աղօթելու համար, որովհետեւ այնտեղ կը գտուի Յովհաննէս Մկրտիչին գերեզմանը: Մահմետականները կը յարգեն Յովհաննէս Մկրտիչը որպէս մարգարէ, եւ զինք կը կոչեն Եհիա (یحیی):*

Օմար, շնորհիւ իր քաջ զօրավարներուն՝ *Ապու Ուպայ-տայի* (أبو عبيده) եւ *Խալէտ Պըըլ Ուալիտի* (خالد بن ولایت) կը տիրէ Պաղեստինի, Հոմսի, Հալէպի եւ Լաթաֆիոյ: Իսկ *Ամրու Պըըլ Ասս* (عمر بن العاص) զօրավարը կը գրաւէ Թիպերիստը, Յորդանանը եւ Եգիպտոսը:

Օմարին Իրագործումները
* Պասրայի շինութիւնը

- * Քուֆայի շինութիւնը
- * Եգիպտոսի Ֆուսթատի շինութիւնը

Օմարին Մահը

Ապու Լու'լու'ա (أبو لؤلؤة) անունով գերիի մը ձեռքով կը սպաննուի Օմար: Օմար մզկիթի մէջ աղօթած ատեն, Ապու Լու'լու'ա թունաւոր դաշոյնով կը սպաննէ մարգարէին երկրորդ յաջորդը:

Օմար տեղւոյն վրայ չի մեռնիր: Երեք օր հոգեվարժի մէջ կը մտնէ: Հոգին չաւանդած՝ կը խնդրէ մարգարէի կնոջմէն՝ Այշայէն (عائشة) որ մարգարէին մօտ թաղուի: Իր խնդրանքը կը կատարուի:

63 տարեկանին կը մեռնի: Նոյն տարիով մեռած էին մարգարէն եւ Ապու Պաֆր:

ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐԸ

- Բ Բաժին -

3. ՕԹՀՄԱՆ ՊԸՆ ԱՖՖԱՆ (عثمان بن عفان)

Օթիման, բոլոր խալիֆաներու մէջ ամենէն խնդրայարոյց խալիֆան է:

Շատ հետաքրքրական է այս խալիֆային ընտրութիւնը եւ անոր ընտրութեան նախորդող պարագաները: Ահա՛ փաստ մը, թէ ինչպէս իսլամութիւնը արիւնով սկսաւ:

Տեսնա՞նք, թէ ինչպէս *Օմար* (عمر بن الخطاب) թունաւոր դաշոյնով սպաննուեցաւ եւ ինչպէս՝ թոյնի ազդեցութեան դէմ, ան կրցաւ միայն երեք օր դիմադրել:

Ան չմեռած, մահմետականները կը սկսին յաջորդութեան տագնապ ունենալ: Կը խնդրեն մահամերձ Օմարէն որ իր տղան՝ *Ապտալլահ Իպն Օմար* (عبد الله بن عمر) ընտրեն: *Օմար* կը մերժէ, բայց կ'անուանէ 6 հոգիւնոց խումբ մը որ իրենց մէջէն յաջորդ մը ընտրեն:

Ընտրութեան նկարագրութիւնը համառօտութեամբ կը փաղեմ *Աթ Թապարիի* (الطبري) «Պատմութեան» (تاريخ الرسل والملوك հատ.5, էջ 34-35):

Օմար հետեւեալ հրահանգը կու տայ 6 թեկնածուներուն. «Գացէ՛ք՝ Այշայի սենեակը եւ հոն խորհրդակցեցէ՛ք: Եթէ ընտրութեան ժամանակ, ձեզմէ մէկը 5 ձայն ունենայ, սպաննեցէ՛ք ով որ ընտրուողին ֆուէ չէ տուած: Այդ պարագային երբ 6-ի վրայ 4 ձայն կ'ունենայ, սպաննեցէ՛ք այն երկու հոգիները որոնք իրեն չեն ֆուէարկած: Իսկ այն պարագային ուր թեկնածուի մը շուրջ 3-ի դէմ 3 հոգի ըլլան, կանչեցէ՛ք Ապտալլահ գաւալս որ որոշէ ձեր երկու խմբակցութեան մէկը: Այդ պարագային, տղաս պիտի որոշէ այս երկուքէն մէկը: Անոր որոշումին դէմ ֆուէ տուողը պիտի սպաննուի:»

Օմարի թաղումէն ետք, մահմետականները անպարեհին

յաջորդին ընտրութիւնը կայացնելու, որպէսզի խոռվութիւն չծագի: Ներկաները, խորհրդակցելէ յետոյ, ընտրեցին Օթիմանը, որ ընդունման հառը արտասանելէ յետոյ, դարձաւ երրորդ խալիֆան:

Օմարի մահէն ետք, պարսիկները ջանացին ըմբոստանալ եւ կրկին անգամ կրակապաշտութեան վերադառնալ: Անոնց թագաւորը՝ Յազկերտ Գ. պարտուեցաւ, փախաւ եւ 31 Հիւրա տարին՝ մեռաւ, վերջ տալով պարսկական հզօր կայսրութեան:

Օթիմանի գործերը

1. Հանգստեան կոչեց եգիպտոսի հզօր *Ամրու պըրլ Ասսը* (عمر بن العاص), եւ անոր տեղ՝ իր եղբայրը կառավարիչ կարգեց:

2. Բիւզանդացիներու դէմ կռուելու համար, Օթիման կարիքը ունեցաւ ծովային ոյժի մը պատրաստութեան: Առաջին անգամ ըլլալով, արաբները գործածեցին պատերազմական նաւեր, գրաւեցին Կիպրոսը, Կիլիկեան, Փոֆը Հայքը եւ Թիֆլիս քաղաքը:

3. Իր նախորդէն՝ Օմարի կողմէ նշանակուած կառավարիչները (ուալիները *والی، ولّاه*) մէկ տարի պաշտօնի գլուխը պահեց, ապա զանոնք մեկուսացուց: Անոնց տեղ՝ պաշտօնի

ապրեցան ժուժկալ եւ պարզ կեանք մը, մինչդեռ Օթման՝ իսլամական դրամագլուխները իրեն վերապահեց եւ զանոնք իր ընտանիքին վրայ ծախսեց:

Իր երկու նախորդները խիստ էին Մաֆէ քաղաքէն հեռանալու առնչութեամբ, իսկ ինք՝ հրաման տուաւ որ մահմետականները երկիրը ձգեն եւ երթան նորանոր հարստութիւններու տիրանալու: Այսպէս ալ եղաւ եւ արարները սկսան ունենալ հարուստ դասակարգ մը, որ յետագային մեծ ազդեցութիւն պիտի ունենար եւ միջամտեր կրօնական հարցերու մէջ:

Ամէն հարստացած արաբ պարտական էր իր շահածին մէկ հինգերորդը Օթմանին տալու: Այս միջոցառումները բշտամութիւն յառաջ բերին եւ արաբ միջին ու աղքատ դասակարգը ատելութեամբ լեցուեցաւ Օթմանին դէմ:

5. Օթման այրեց Քոր՝անի բոլոր ձեռագիրները, պահելով մէկ ձեռագիր, որ մինչեւ այսօր միակ պաշտօնական գիրքն է:

Մանօթ. Իսլամագէտները կասկածի ենթարկած են Օթմանի Քոր՝անի օրինակներ այրելու հարցը: Ամենակարեւոր դիտողութիւնը հետեւեալն է. «Ո՞վ մեզի կ'ապահովցնէ, թէ այսօրուան Քոր՝անը յար եւ նման էր բնագրին: Ո՞վ մեզի կը վստահեցնէ, թէ Օթման համարներ եւ գլուխներ աւելցուցած կամ պակսեցուցած չէ:

6. Աղքատներու յատկացուած դրամը ծախսեց պատերազմներու վրայ, քաջ մը՝ որ իր դէմ աւելցուց ատելութիւնն ու վրիժառութեան ոգին:

7. Օթմանի ամենէն մօտ բարեկամները, որոնք նախապէս ընտրութեան քուէ տուեր էին իրեն, սկսան հակառակիլ իր քաղաքականութեան: Օրինակի համար, *Ապտլ Բուհման Պըն Օֆ* (عبد الرحمن بن عوف), *Թալիա* (طلحة), եւ յատկապէս *Ալի Պըն Ապի Թալէպ* (علي بن أبي طالب), յաճախ զինք խրատելէ յետոյ, հարկադրուեցան իրմէ հեռանալ:

Օթիմանի սպանութիւնը

Ապու Պաֆրի եւ Օմարի ժամանակները կը տարբերէին Օթիմանի ժամանակաշրջանէն: Առաջին երկու խալիֆաներու ժամանակ, մահմետականները աղֆատ էին, չունէին կալուած կամ գերի, բայց Օթիմանի ժամանակ, պատերազմներէ բռնագրաւուած հարստութիւնները տեղացի արարներու վրայ եւ փոխեցին անոնց կենցաղը, մտայնութիւնը եւ դրացիներու հետ յարաբերելու եղանակը: Մուհամմատի ժամանակ, ինչպէս նաեւ իրեն յաջորդող երկու խալիֆաներու ատեն, Արաբիա տակաւին մեծ չէր, կարելի էր զայն ղեկավարել, բայց Օթիմանի ժամանակ, երկիրը տարածուեցաւ, հարստացաւ եւ անոր բնակիչներուն հարըստահարութեան փափաքը զօրացաւ:

Թշնամիները շատցած էին: Եգիպտացի մահմետականները չէին ուզեր որ Օթիման խալիֆա մնար: Եւ օր մը, մինչ Օթիման նստած էր իր կնոջ՝ Նա'իլայի (*آلاء*) հետ, եգիպտացի յեղափոխականները կը մտնէին անոր տունը եւ կ'այրէին դուռն ու առաստաղը: *Քուֆա* ֆաղափէն մէկը կը դաշունահարէր Օթիմանը, ուրիշ մըն ալ՝ կից կու տար անոր, որպէսզի գետինը իյնար: Ապա 6 եգիպտացիներ կը յարձակին վրան, կը ծեծեն զինք, մօրուքը կը փետտեն: Օթիմանին կիներ կը ջանայ միջամտել, բայց ի գուր: Սուրի հարուածով մը կնոջ մատները կը կտրեն, մինչեւ որ Քինանա (*كانا*) անունով մէկը սուրը միտքէ

ա) Մնած է Մուհամմատի առաքելութեան սկսելէն 10 տարի առաջ:

բ) 13 տարեկանին, կը հաւատայ Մուհամմատին եւ կը դառնայ առաջին հաւատարիմն ու հետեւողը:

գ) Մուհամմատի հետ կը գաղթէ Մատինա:

դ) Մուհամմատ իրեն կ'ամուսնացնէ իր աղջիկը՝ Ֆաթման (فاطمة) : Անոնք կ'ունենան երկու զաւակ՝ Ալ Հասան

(الحسن) եւ Ալ Հուսայն (الحسين):

ե) Ինք էր ամենայարմար անմիջական յաջորդը Մուհամմատին, քանի որ մարգարէին զարմիկն էր եւ անոր աղջկան ամուսինը. քանի որ Ապու Պաֆր անոր խորհուրդը կ'առնէր, Օմարն ալ բան չէր ընէր, առանց անոր կարծիքը առնելու:

Անոր ընտրութիւնը

Օթիմանի մահէն վերջ, ականաւոր մահմետական ընտրողներ բացակայ էին, որովհետեւ կը գտնուէին հեռու տեղեր՝ պատերազմելու կամ կողոպտելու նպատակով: Բայց ազդեցիկ մարդիկ կային տակաւին Մաֆալի մէջ, անոնք Ալիի շուրջ հաւաքուեցան, իրենց հաւատարմութիւնը եւ զօրակցութիւնը յայտնելու:

Ընտրուեցաւ Ալին, բայց անոր ընտրութիւնը միաձայնութեամբ չեղաւ: Այս անհամաձայնութիւնը առիթ տուաւ բաժանումներու եւ այդ բաժանումները մինչեւ այսօր կը տեսնեն:

Ալի ինքզինք միշտ նկատած էր իրական յաջորդը մարգարէին եւ կը նկատէր իր նախորդին՝ Օթիմանին ընտրութիւնը տեսակ մը բռնագրաւում: Այս պատճառով, չէզոքացուց բոլոր այն պաշտօնեաները որոնք Օթիմանի կողմէն նշանակուած էին: Այս կարգադրութենէն դժգոհ մնացին ազդեցութիւն ունեցող մահմետականներ՝ *Քալիհա, Ջուպէյր, Մուաուիա* (طلحة، الزبير، معاوية): Առաջին երկուքը, գաղտնի կերպով կու գան Այշայի մօտ եւ կը խնդրեն անոր աջակցութիւնը՝ Ալին տապալելու: Անոնք

չկարողացան այս ապստամբութիւնը Մաֆֆայի մէջ յառաջ տանիլ, դիմեցին Պասրա քաղաքը, այնտեղ կողմնակիցներ շահեւորով:

Ալիի դէմ զօրաւոր նակատ մը կազմուեցաւ, որուն գլուխը անցաւ նոյնինքն Այշան՝ մարգարէին կինը: Պայքարը սկսաւ 36 թուականին եւ կոչուեցաւ ՈՒՂՏԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ (موقعة الجمل), որովհետեւ Այշա ուղտ հեծած էր եւ անոր վերէն հրահանգ կու տար: Այդ նակատամարտին մէջ 10 հազար մուսուլման զոհ գացին: Այշան գերի ինկաւ, *Թալիս* եւ *Զուլայյր* մեռան եւ Ալի ազնիւ վերաբերում ունեցաւ Այշայի նկատմամբ: Յաղթեց պատերազմը եւ խալիֆայութեան օրինականութիւնը վերահաստատեց:

Իր ընտրութենէն առաջ եւ Ուղտի ձակատամարտը շահեւորէն յետոյ, Ալի միշտ փորձեց կողմնակից եւ զօրակից ունենալ: Գիտէր թէ Դամասկոսի կառավարիչը՝ *Մուաուի Պըն Ապի Սուֆեան*, (معاوية بن أبي سفيان) կարող, ազդեցիկ եւ զօրաւոր մարդ էր: Իրեն նամակ գրեց, բայց պատասխանը կոշտ ու սպառնական եկաւ. «*Իմ եւ իմ միջեւ հաշիւ չկայ, միակ բանը որ կայ սուրն է որ սիրտը պիտի արիւնէ եւ դաշոյնն է որ երիկամունքը պիտի հարուածէ*»: *Մուաուի*ս ինքզինք խալիֆա կը հռչակէ:

Երկու հեղինակաւոր մարդոց միջեւ պատերազմը անխուսափելի էր: Երկուսին բանակները իրարու կը հանդիպին

վերադառնալ Իրաֆ: Տաս հազար Ալիի հաւատարիմներէն կը հեռանան իրմէ, որովհետեւ անոր մէջ նկատեցին տկար, անվճռակամ եւ անջիղ մէկը, որ աճուրդի հանեց խալիֆայութիւնը: Այդ 10 հազարը կոչուեցան *Խաուարէն* (Օրէնքէն դուրս ելող): Այս խմբակցութենէն երեք հոգի համաձայնեցան երեք խոովարարները՝ *Ալի, Մուաուիա* եւ *Ամրու Պըրլ Ասս* (علي، معاوية، عمرو بن العاص) սպաննել: Մէկը միայն կը յաջողի Ալին մեռցնել: Սպանութիւնը պատահեցաւ, մինչ Ալին մզկիթէն դուրս կու գար: Ալիի մահով, վերջ կը գտնէ *Ալ Խուլաֆա՛ Ալ Րաշիտիին* ժամանակաշրջանը եւ անոր պիտի յաջորդեն *Ումայյատները* (الأُمويون) Դամասկոսի մէջ:

Այս փոխանցման շրջանը ծնունդ պիտի տայ Սուննի-Շիի հակամարտութիւններու, որոնց մասին՝ յաջորդ գլխուն մէջ պիտի անդրադառնանք:

ՍԻՒՆՆԻ-ՇԻԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ (السنة والشيعة)

Իսլամը բաժանուած ծնաւ: Ինչպէս մեր ցախորդ ուսում-
նասիրութեան մէջ տեսանք, չորրորդ խալիֆայի՝ Ալիի
մահով, մահմետականները պիտի սկսէին արդէն իրարմէ
բաժնուիլ: Մուհամմատի մահուան վրայէն 50 տարի չան-
ցած, արդէն իր հաւատացեալները արիւնալի պայքարներու
զոհ գացին:

Սիւննի-Շիի հակամարտութեան մասին չխօսած՝ հարկաւոր
է ըսել թէ, ըստ Մուհամմատի մէկ խօսքին՝ «Իմ ժողովուրդս
72 ազանդի պիտի բաժնուի», շօշափելիներէն իրականութիւն
կը դառնայ:

Առաջին խմբակը ԱլՄու'դազիլան է (المعتزلة), որ թէ՛
ազանդ էր եւ թէ՛ աստուածաբանական դպրոց, որուն ղե-
կավարը՝ Իպն Թայմի'ա (ابن تيمية) էր, որ մեծապէս
ազդեց Սիւննի աստուածաբանութեան վրայ:

Երկրորդ մեծ ազանդաւոր խմբակը Ալ խաուարէժ
(الخوارج)ն է: Յեղափոխական խմբակ մըն էր որ դժգոհե-

օրէնքի ղեկավարութիւնը:»

Մու'ղազիլայի (المعتزلة) գլխաւոր բնաբանն էր՝ «չկայ փրկութիւն հաւատով միայն: Անհրաժեշտ են գործերը»: Հակասելով Շիի վարդապետութեան, Սիւննիները չուզեցին կապել խալիֆայութիւնը Մուհամմատի գերդաստանին՝ Քորայշին, այլ ուզեցին բաց թողուլ ոեւէ մահմետականի, որ հաւատարիմ է Սուննայի (Քորանի եւ Շարի'այի), բանիբուն, ամբասիր եւ իսլամութիւնը տարածելու հետամուտ, նոյնիսկ եթէ նման թեկնածու մը ըլլար «սեւամորթ գերի մը»: Շիիները հակառակ էին այս սկզբունքին: Անոնք չունէին խալիֆա, այլ ունէին իմամ մը, որ անպատճառ պէտք է ըլլար Ալլիի սերունդէն, քանի որ Ալլին Մուհամմատի զարմիկն էր: Շիիներու նման մօտեցում մը արգելք պիտի հանդիսանար բոլոր անոնց դիմաց, որոնք անարժանաբար պիտի դիմէին խալիֆայութեան պաշտօնին: Յիրաւի, մասամբ շիիները իրաւունք ունէին, քանի որ Ումայյետներու (الأُمَوِيُّونَ) , Ապպասիներու (العبَّاسِيُّونَ) , Ֆաթիմիտներու (الفاطِمِيُّونَ) եւ Օսմանեան (العثمانيُّونَ) խալիֆաներուն շատերը անբարոյ կեանք ունէին:

ՇԻԻՆԵՐԸ

Հակառակ ուրիշ աղանդներու, Շիիները ունին կրօնական եւ քաղաքական այնպիսի կառոյց, որ անոնց առաջնորդ իմամին խօսքը աստուածային հանգամանք ունի:

Ծանօթ: *Կը յիշէք, երբ Լիբանանի շիիներու Հըզպալլայի առաջնորդը՝ Մալիտ Նասրալլահ, խնդրեց որ շիիները, ի գին ամէն դժուարութեան, մասնակցին Լիբանանի մէջ հակակառավարական ցոյցի, տեսնէք թէ ինչպէս, հեռաւոր գիւղերէն, քաղաքէն, հազարաւոր շիիներ Պէյրութ իջան՝ ցոյցերուն մաս կազմելու համար:*

Ալլիի սպանութենէն ետք, թշնամութիւն յառաջ եկաւ անոր հետեւորդներուն եւ Դամասկոսի Ումայյետներուն

(الأَمْوِيُون) միջեւ: Անոնք ուզեցին խալիֆայութիւնը ետ Ալիի ժառանգին դարձնել: Երբ Դամասկոսի Ումայյաթա խալիֆան՝ Մուաուիա պըն Ապի Սուֆիան (معاوية بن أبي سفيان) մերժեց ընդառաջել Ալիի հետեւորդներու պահանջին, սկսաւ ծագում առնել շիիներու ֆաղափական շարժումը. ֆաղափական շարժումն ալ ծնունդ պիտի տար կրօնական բաժանումին:

Իրաքէն դուրս, Ալիի կարգ մը հետեւորդներ ջանացին անկախանալ Ումայյաթաներու տիրապետութենէ եւ հիմնեցին կրօնա-ֆաղափական յարանուանութիւններ: Օրինակի համար, այսօր՝ Փափստանի մէջ կան շիիներ, ինչպէս նաեւ կը գտնուին Եմենի, Մարոքի, Պահրէյնի, Քուէյթի, Լիբանանի եւ Սուրիոյ մէջ: Շիիները կը կազմեն իսլամութեան 15 առ հարիւրը:

Շիիները իրաւում ունէի՞ն նման պահանջի մը, այսինքն՝ իշխանութիւնը յանձնել Ալիի ժառանգներուն: Դժուար է այսօրուան աչքով դատել 1400 տարի առաջ պատահած եղելութիւնները: Ալին ունէր բոլոր իրաւունքը նման պաշտօնի մը տիրանալու: Ան ունեցաւ խալիֆայութիւնը, բայց անոր տէր չեղաւ եւ «խաբուելով» իր մրցակիցէն՝ Մուաուիայէն, իր արդար իրաւունքը դատական կազմի վճիռին ենթարկեց:

գոյնը: Շիիները, որոնց մեծամասնութիւնը արարներ էին, երրորդ-չորրորդ դարերուն, կորսնցուցին այդ մեծամասնութիւնը եւ անոնց միացան պարսիկները: Այսօր, 125 միլիոն շիիներու մեծամասնութիւնը պարսիկ է:

Մանօք: *Իրան-Իրաք պատերազմի ընթացքին, իրաքեան բանակի մէջ ինչ էր շիի տարրը: Իրաքեան բանակին մեծամասնութիւնը իրաքցի սիւննի էր, որոնց միացան ֆիւրտերը, հայերը, գաղղէացիները եւ Թորգոմանները: Նախագահ Սատտամ Հիւսէյն միշտ վախ ունեցած էր Իրաքի շիիներէն, որոնք կրնային Պարսկաստանի կողմը անցնիլ: Այսօր ալ, այդ վախերը հիմնաւորուած դարձան: Իրաքի Շիիներուն զէնք ու զինամթերք կը հասնի շիի Պարսկաստանէն:*

Երբ Ալիի երկու տղաները՝ Ալի Հասան եւ Ալի Հիւսէյն (الحسن والحسين) սպանուեցան, կասկածէ վեր մնաց սիւննիներու սադրանքը՝ վերջնականապէս ջնջելու շիի յարանաւնութիւնը: Մուսթաթ Իպն Ուպէյտ, օգնութեամբ Խորասանի, Քուֆայի եւ Պասրայի շիիներու, իմամ անլանեց Ալիի ուրիշ գաւակ մը՝ Մուհամմատ Իպն Ալի Հանաֆիա (محمد ابن الحنفية): Երբ այս վերջինը մեռաւ, շիիներու մէջ ծագում առաւ այն վարկածը, թէ Իպն Հանիֆա պիտի վերադառնայ եւ առաջնորդէ իսլամ աշխարհը: Իր տիտղոսը եղաւ Ալի Մահտի (المهدي) առաջնորդ: Այսօր, շիիները, 1200 տարիէ ի վեր կը սպասեն Ալի Մահտիի վերադարձին:

Արաբ շիիները երկար ժամանակ հալածուեցան եւ գաղտնի մնաց անոնց գործունէութիւնը: Շիիներու դէմ հալածանքներէ օգտուելով, կնոսդիկական (Gnostic), քրիստոնէական, պուտտայական, մանիքեական (աղանդաւոր Մանիի վարդապետութիւն) եւ պղատոնական հոսանքները մուտք գործեցին շիիներու մէջ, որոնք արդէն ազդուած էին պարսկական հարուստ մշակոյթէն: Շիիներու երկու գլխաւոր ուսուցումներն են.

1. Ադ-Դաֆիա (التقية), այսինքն՝ կարող եւ ծածկել կամ

նոյնիսկ ուրանալ քու հաւատքդ, եթէ կեանքդ վտանգուի:

2. Յարգել ուրիշներու կարծիքները: Քանի որ շիի դաւանանքին մէջ կան ոչ իսլամական ազդեցութիւններ, ուրեմն անհրաժեշտ է յարգել ուրիշ կարծիք, գաղափար եւ նոյնիսկ կրօնք, պայմանով որ միաստուածութեան չեն վնասեր:

Ծանօթ: Խոստովանելու ենք, որ շիիները միշտ լաւ աչքով նայած են հայերուն: Բռնի կրօնափոխութիւն չկայ, ինչպէս է սիւննիներու պարագային:

Իմամը անսխալական է: Սիւննի-իսլամ կրօնքը հիմնուած է հասարակութեան համաձայնութեան վրայ, բայց շիի-իսլամ կրօնքը՝ հեղինակութեան վրայ: Սիւննիները կ'ընդունին խալիֆայի իշխանութիւնը, բայց անլի քաղաքական հովանիի տակ, այսինքն՝ խալիֆան պաշտպանն է իսլամութեան, խրթանը՝ անոր յառաջդիմութեան եւ պատժողը, եթէ խոտովութիւն յարուցանող մը ըլլայ: Չունի կրօնական հանգամանք կամ հեղինակութիւն: Այդ հեղինակութիւնը կը պատկանի *ուլամա'ներու մանլէտին (مجلس العلماء)*: Շիիներու մօտ, կրօնական եւ քաղաքական հեղինակութիւնը կը մնայ իմամի ձեռքը:

Ծանօթ: Յանախ կը տեսնենք Իրանի նախագահը որ

Աստուծոյ մօտ: Հոչակաւոր խօսքը կը յիշենք, ամէն անգամ որ սիւննիի մը հետ վիճարանին՝ «*fnuլ շի մաֆ-դուպ* (كل شيء مكتوب)», ամէն ինչ գրուած է: Որեւէ բան որ սիւննիի կը պատահի՝ բարիք, չարիք, արկած, յաջողութիւն, ձախողութիւն, անհամաձայնութիւն, հարսանիք, մահ, հիւանդութիւն, առողջութիւն, ամէն ինչ «արդարութեան եւ նախասահմանութեան արդիւնք է՝ (قضاء وقدر) *ֆատտա՛ ուա ֆատր* կ'ըսեն): Շիիներու մէջ այս *ֆաթալիզմը* գոյութիւն չունի: Աստուած ազատ ստեղծած է մարդը, եւ մարդը կարող է Աստուծոյ «գաղափար»ը փոխել. այլապէս՝ ի՞նչ իմաստ ունի աղօթքը:

ՇԻՒՆԵՐԷՆ

ԲԱԺՆՈՒԱԾ ԱՂԱՆԴՆԵՐ

1. 12 Մահտիներու շիիներ (الأئمة الإثنا عشر)

Շիիները կը սպասեն 12 կորսուած կամ երկրէն վերացած իմամներու վերադարձին, որոնց վերջինը՝ Մուհամմատ անունով մէկն էր, որ խորհրդաւոր կերպով բողած էր այս աշխարհը եւ պիտի վերադառնայ:

2. Իսմայիլի խումբը (الإسماعيليون)

Կը հաւատայ, թէ ճշմարիտ իմամը Իսմայիլն է եւ կը սպասէ 7 իմամներու գալուստ, որոնց վերջինը Ալ Մահտին է (المهدي) :

11րդ դարուն, իսմայիլիներու աղանդը զօրաւոր էր Հիւսիսային Աֆրիկէի եւ Հնդկաստանի մէջ:

3. Ալ Քարամիթա (القرامطة)

Ասոնց հիմնադիրը իր կեդրոնը հաստատեց Քուֆայի մէջ, 9րդ դարուն: Շիիներու մէջ ամենէն վայրագ խմբակն էր եւ իրենց վայրագութիւններուն պատճառով, խալիֆաներէն հալածուեցան եւ կամաց կամաց կազմալուծուեցան:

4. Նուսայրիուն եւ Տիրզիները

ՔԱՆԻ ՄԸ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՏԻՒՐՋԻՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ (الدروز)

Տ իւրզիները մեր թուականին 11րդ դարուն ծնունդ առին Իսմայէլիներու խմբակէն:

Այս խումբն ալ կը հաւատայ Փաթիմիներու *Ալ Հաֆիմ* խալիֆայի վերադարձին (الحكيم، الخليفة الفاطمي):

Շէյխ *Ատ-Տարազի* (الشيخ الدرزي) կազմաւորեց անոնց դաւանանքը: Տիւրզիները մզկիթ չունին, այլ ունին ժողովարան: Իմամ ալ չունին: Անոնց կրօնա-քաղաքական առաջնորդին տիտղոսն է Շէյշ Ա.ֆլ (شيخ عقل) :

Տիւրզիները ազդած են մասոնական արարողութիւններու վրայ: Կը հաւատան տիեզերական Աստուծոյ, հոգիի վերստին մարմին առնելուն՝ աւելի լաւ ու մաքուր պայմաններու մէջ, ինչպէս նաեւ կը հաւատան Աստուծոյ հետ անմիջական ներանձնական հաղորդակցութեան:

Տիւրզիներու հայրենիքը Լիբանանի Շուֆի շրջանն է, Լիբանանի Պէֆա դաշտին հարաւը, Սուրիոյ հարաւը եւ Իսրայէլի հիւսիսը: Իրենք զիրենք իսլամ չեն նկատեր, այլ լուսաւորեալ իսլամներ:

ԻՍԼԱՄ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

- Ա. Բաժին -

Մինչեւ այսօր, գոյութիւն չէ ունեցած արաբ մը, որուն փիլիսոփայութիւնը ազդուած չըլլայ իսլամ գաղափարախօսութենէ: Եղած են մահմետականներ որոնց փիլիսոփայութիւնը կրօնական հանգամանք ունեցած է. այսինքն՝ քացատրած են Աստուծոյ գոյութիւնը, յատկութիւնները, յաւիտեանական կեանքը, հոգիի անմահութիւնը եւ այլն, հիմնուելով Քորանի վրայ: Իսկ երբ զուտ դասական փիլիսոփայական նիւթերու մասին գրած են, ինչպէս՝ կամքը, ազատութիւնը, հոգի-մարմին յարաբերութիւնը, գիտութիւն-կրօնք յարաբերութիւնը, տրամաբանութիւն... անոնք օգտուած են արիստոտելական (Aristotelian) եւ նոր պղատոնական (Neo-Platonism) ուսուցումներէն:

Այս կարծիքը երբեք չի ստորագնահատեր կամ նշանակներ մահմետական փիլիսոփաներու սմանչելի վերածումները: Սակայն տեղին է անելցնել, թէ այս մահմետական փիլիսոփաներուն շատերը արաբներ չէին: Հրեայ, մուրիշ (Անտալուսիա), կամ պարսիկներ էին:

Արաբ փիլիսոփաները շատ են: Սահմանափակ էջերու մէջ կարելի չէ բոլորին ծանօթանալ: Շատ հակիրճ կերպով պիտի անդրադառնանք ամենակարեւոր եւ ազդեցութիւն ձգող փիլիսոփաներու կեանքին, գործին եւ իրենց կարծիքներուն մասին, ամենահիններէն սկսելով:

1. ԱԼ ՔԻՆՏԻ *الكندي* (մեռած՝ 866-873՞ թ.)

Հագուագիւտ արաբ փիլիսոփաներէն է: Անոր ծագումը կ'երթայ մինչեւ արաբական հռչակաւոր Ալ Քայս ցեղախումբը:

Ապրեցաւ Պաղտատ եւ շրջեցաւ իսլամական կեդրոնները: Արաբերէնով կարդաց յունական փիլիսոփայութիւնը, գայն իւրացուց եւ անոր վրայ անելցուց իսլամական սկզբունքներ:

Հակառակ յունասեր ըլլալուն, չշեղեցաւ իր կրօնքի վար-
դապետութենէն:

Իր գլխաւոր գործերն են.

ա) Իրերու Իմաստներն Ու Բացատրութիւնները

في حدود الأشياء والرسوميّة

բ) Տխրութիւնը Հեռացնելու Արուեստը

في الحلل لدفع الأحزان

գ) Առաջնահերթ Փիլիսոփայութիւն

في الفلسفة العلى

դ) Աստուծոյ Մէկ Ըլլալու Մասին

في وحدانيّة الله

Իր հիմնական փիլիսոփայութիւնը

◆ Անշրպետը ստեղծուած է ոչինչէն:

◆ Ժամանակը, առարկան, շարժումը անգլիզը չեն. սկսած
են գոյանալ եւ ապագայի որոշ ատենին՝ պիտի դադարին
գոյութիւն ունենալէ:

◆ Թէեւ աւելի նպաստաւոր է փիլիսոփայութիւնը եւ
կրօնքը իրարու չմերձեցնել, բայց եւ այնպէս, Փիլիսո-
փայութիւնը, համընթաց է ի պամութեան գաղափարախօսու-

2. Ա.Լ ՖԱՐԱՊԻ *الفرايبي* (870-950)

Կոչուած է «Արաբներու Արիստոտէլը»: Դժբախտաբար շուֆի մէջ մնաց, թէեւ մահմետական ամենահարազատ փիլիսոփան է: Հոչակ ունեցաւ որպէս փիլիսոփայ, երաժիշտ եւ գիտնական: Նաեւ իր մեծ վաստակը՝ Իպն Սինայի ուսուցիչը ըլլալն էր:

Իր սուֆիզմը

◆ Հարկ չկայ միայն մարմինը հսկողութեան տակ պահել, այլ՝ սուֆի ըլլալը հոգին մաքուր պահելն է:

◆ Մեր ամենամեծ բարիքը մեր ճիգն է՝ մեր հոգիին համար գիտութիւն ամբարեղու, որովհետեւ գիտութեամբ մեր միտքը կը հարստացնենք եւ այդ հարստութիւնը կը բարձրացնէ մեր հոգին:

◆ Երբ հոգին կը բարձրանայ մարմինէն եւ մարմնական աշխարհէն վեր, կը հասնի վեհութեան ամենաբարձր աստիճանին, ուր հոգին կը սկսի «աստուածատես ըլլալ»: Հոն է որ հոգին կը սկսի ստանալ ներշնչումներ, յայտնութիւններ, տալիք պատգամներ եւ մարգարէութեան շնորհք:

◆ Մարմինը մարմին է, հոգին այլ՝ հոգի: Զիրենք իրարու կապողը միտքն է, որուն հանգամանքն է նաեւ՝ կապել մարդը երկնային ոլորտին: Հոգին, միտքի միջոցաւ կը ստանայ աստուածային լոյսեր: Միտքն է որ աստուածայինը կը կապէ մարդկայինի, երկինքը՝ երկրի, հրեշտակը՝ մարդու: Եւ այս զօդն է որ մեր երջանկութեան կը նպաստէ:

◆ Երջանկութիւնը կարիք չունի նիւթին (*մադերիային*) եւ քանի որ այդպէս է, այդ ձեւով է որ կը հասկնաք մարմնական հանոյքներ անտեսելը:

◆ Երջանկութիւնը ինքնաբաւ է: Երջանկութիւնը միջոց մը չէ ուրիշ բանի հասնելու կամ տիրանալու համար: Նպատակ է եւ ոչ՝ միջոց:

◆ Նման երջանկություն ունենալու համար, միայն մաքուր հոգիները կրնան բացական, աներեւոյթը եւ անհասկնալին հասկնալ ու ընթանալ դէպի Աստուած:

◆ Նման պարագայի, հոգին կարիք չունի տեղեկութիւններ փառելու մարդոցմէ կամ հրեշտակներէ: Եթէ հոգին մաքուր է, անմիջական կապ կ'ունենայ Աստուծոյ հետ: Այս տեսակ հոգին կ'անցնի շօշափելի աշխարհէն՝ դէպի Անշօշափելին, դէպի թափանցիկը, տեսնելու համար իրական տեսութեան արժանի Գերագոյն էակը եւ այդ տեսութիւնը երջանկութիւնն է ինքնին:

◆ Գիտութիւնն է միայն մեզ արտաքին աշխարհի հետ կապողը: Գիտութիւնը միտքը կը հարստացնէ: Գերագոյն Գիտութիւնը Աստուածն է: Աստուծոյ հետ կը միանամ, նոյնիսկ կը նոյնանամ:

Մանօթ. *Հո՛ս է որ աւանդական իսլամութիւնը կը հակառակի Ալ Ֆարապիի աստուածաբանական մօտեցումներուն: Իսլամը չ'ընդունիր արարածի-Արարիչի միացում, եւս առաւել՝ նոյնացում:*

Ալ Ֆարապի ապրեցաւ Ապպասիներու պալատին մէջ, բայց միշտ եղաւ ճգնողական կեանք ունեցող մարդ՝ իսկական ֆրիստոնեայ կրօնաւոր մը, որ ունեցաւ ֆրիստոնեայ

Իր Գլխաւոր Գործերն են.

ա) Լաւագոյն Հանրապետութեան ժողովուրդը

أهل المدينة الفاضلة

բ) Երջանկութեան Ընկալումը

تحصيل السعادة

գ) Ուշադրութիւն Երջանկութեան Վրայ

والتنبيه على السعادة

3. ԻՊՆ ՍԻՆԱ. ابن سينا (980-1137)

Իսլամ ամենամեծ եւ անգերազանցելի փիլիսոփան է: Արեւմուտֆի մէջ հանրածանօթ է եւ հոն՝ Avicenna անունով ճանչցուած:

Մանօթ. *Իպն Սինա բազմաթիւ հարցերու մասին գրած է: Ուրիշ փիլիսոփաներու ըսածներուն կրկնութիւն չըլլալու համար, պիտի բաւարարուինք անոր ամենացայտուն վարդապետութիւնը ներկայացնել, որ հոգիին եւ անոր անմահութեան մասին է: Յիրաւի, դժուար է գտնել Արեւմուտֆի կամ Արեւելֆի մէջ փիլիսոփայ մը, որ Իպն Սինայի պէս վերլուծեց ու բացատրեց հոգիի գոյութիւնը, անոր կապը մարմինին հետ եւ անոր անմահութիւնը:*

◆ Երբ մարդը կը խօսի բանի մը մասին կամ մէկու մը հետ, կը հասկնայ թէ խօսողը հոգին է եւ ոչ թէ մարմինը: Երբ ըսէ «ես կը ֆալեմ», «ես»ը չի նշանակեր ոտները, մկանները կամ ոսկորները: «ես»ը ինքնութիւն է եւ ինքնագիտակցութիւն: «ես»ը կը վերաբերի հոգիին եւ ոչ թէ մարմինին:

◆ Անհատի մէջ «ես»ը միացնող ոյժ է, հոգին է: Այս հոգին կը մտածէ, կը փորձէ, կը բաղդատէ, կը հրահանգէ, կը յանդիմանէ... մարմինին մէջ մատը երբե՛ք հրահանգ չի տար ստամոքսին, ոչ ալ երակը՝ ոսկորին: Մարդու մարմնական ու իմացական բոլոր շարժումները տնօրինուած են «ես»-ի կողմէն, որ հոգին է: Այս ոյժերը, որպէսզի համադրուին, ունենալու են մէկ աղբիւր որմէ դուրս

պիտի գան, այլապէս մեր անձին մէջ կը տիրէ ֆառսային վիճակ:

◆ Հոգիի գոյութեան փաստը կու գայ նաեւ շարունակականութենէ կամ յարատեւութենէ: Այսինքն՝ իմ այսօրս կապուած է երէկուան անցուդարձերուն եւ ես գիտակից եմ անոր պատահածներուն եւ զանոնք կը կապեմ վաղուան յոյսերուն հետ: Կենդանին չունի ասիկա: Կենդանին անցեալ չունի, որովհետեւ գիտակից չէ անոր: Քունը չի խափաներ կապը «երէկ»ի եւ «այսօր»ուան միջեւ: Երէկ-այսօր-վաղը, հակառակ իրենց շարժական ըլլալուն, ունին մէկ համադրիչ եւ այս երեքը կը դառնան մէկ գիտակից ոյժի շուրջ, որ հոգին է:

Իպն Սինա հետեւեալ գեղեցիկ պատկերը կու տայ հոգիի գոյութիւնը բացատրելու համար.

◆ «Երկինքի մէջ թռչող եւ անկից կախուող մարդը»:
Ենթադրենք մարդ մը մտային ու ֆիզիքական բոլոր կարողութիւններով ծնած է:

Կը ծածկէ երեսը, որպէսզի բան մը չտեսնէ. պարապութեան մէջ ինքզինք կը տեղաւորէ, որպէսզի բանի մը չզարնուի. այնպէս կը տեղաւորէ իր անդամները, որ իրարու հետ կապ կամ հաղորդակցութիւն չունենան: Սակայն հակառակ այս բոլոր նախաձեռնութիւններուն, մարդը կը զգայ թէ

կարիք չունի ինքզինք հասկնալու եւ քանի որ հոգին կը մտածէ, ուստի գոյութիւն ունի, որովհետեւ հոգիի միտքը հաւասար է անոր գոյութեան: Մարդը կրնայ իր աշխարհէն դուրս ելլել, իր մարմինէն դուրս գալ, մերժել իր շուրջ եղած բոլոր իրողութիւնները, ամէն բանի վրայ տարակուսիլ, ամէն բանէ կասկածիլ, բայց մէկ բանի վրայ՝ իր հոգիին վրայ չի կրնար տարակուսիլ, որովհետեւ հոգին աղբիւրն է իր տարակոյսին եւ ծնունդ տուողը՝ իր գաղափարներուն:

◆ Եթէ հոգին մարմնական աշխարհի մաս չի կազմեր, կը նշանակէ՝ թէ ան կը պատկանի աշխարհէն վեր՝ աւելի բարձր ոլորտի մը: Աւելի լաւ է գործածել «յաւիտեանականութիւն» բառը քան «անվերջանալիութիւն» հասկացողութիւնը:

◆ Հոգին ստեղծուած է եւ կը սկսի գոյութիւն ունենալ երբ մարմինին մէջ մտնէ: Անոր մէջ կը մնայ, անոր հետ կը գոյատեւէ ժամանակաւորապէս. հոգին մարմինին հետ մինչեւ մահ «կը կենակցի», որմէ յետոյ, մարմինը դէպի հող կ'երթայ, իսկ հոգին կը շարունակէ ապրիլ:

◆ Իւրաքանչիւր անձ ունի տարբեր հոգի: Հոգին մէկ ինքնութիւն մը չէ, որ բազմապատկուած է եւ բաժնուած ու դրուած է զանազան մարմիններու մէջ: Հոգին մարմինին պատկերն է եւ պատկերը չի կրնար գոյութիւն ունենալ մարմինէն առաջ:

◆ Հոգին չ'ապականիր, քանի որ ապականութիւնը կը պատահի ուրիշի միջոցաւ:(Արեւը կը չորցնէ տերեւը, ուրեմն կ'ապականէ գայն): Եւ քանի որ մարմինը չ'ապականիր հոգին, որովհետեւ հոգիին գոյութիւնը կախեալ չէ մարմինէն, ուրեմն հոգին մնայուն է, չի տարրալուծուիր, չ'ոչնչանար:

◆ Մարմինը առանց հոգիի չ'ապրիր, բայց հոգին կ'ապրի առանց մարմինի: Այս տրամաբանութեամբ, հոգին գերիշխող է, գայն խթանողն է, գայն շարժողը:

◆ Ամեն առարկայ կամ մարմին բաղադրություն է: Ջուրը բաղադրություն է, հողը բաղադրություն է... Եւ որպէս այդ՝ ջուրը ապականութեան սահմանուած է: Մինչդեռ հոգին պարզ է եւ պարզը չի մեռնիր:

Իր Գլխաւոր Գործերն են.

ա) Օրէնքը القانون

բ) Բուժումը الشفاء

գ) Ազատագրումը النجاة

դ) Նշանները الإشارات

ե) Բանաւոր Հոգիի Մասին Երկասիրություն

معرفة النفس الناطقة

ԻՍԼԱՄ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

- Բ Բաժին -

4. ԻՊՆ ՀԱՋՄ *ابن حزم* (994-1063)

Անտալուսիայէն էր (أندلس) հարաւային Սպանիա): Դպրոց մը հիմնեց որ սորվեցուց, թէ Քոր'անի մեկնութիւնը պէտք է բացատրուէր բառացի կերպով եւ ոչ՝ ծածկուած, անյայտ եւ գաղտնի իմաստներով: Այսինքն՝ երբ Քոր'անը կ'ըսէ «Այր մարդիկ, ձեր կիները ծեծեցէ՛ք», *ծեծել* բայը հասկնալու ենք ինչպէս որ այս բառը ճանչցուած է, եւ ոչ՝ անոր փոխաբերական կամ այլաբանական ձեւով:

Իր կարծիքով, Քոր'անը պէտք է հասկցուի իմացականօրէն, թէեւ անհրաժեշտ է անոր կցել յայտնութեան լոյսը: Հարկ չկայ բաղդատական ընելու, քանի որ Քոր'անի լեզուն եւ ոճը հասկնալի են եւ կարիք չունին փոխաբերական իմաստներու դիմելու:

Այս կարծիքներուն համար, Քորտոպա քաղաքին մէջ ան 3 անգամ բանտարկուեցաւ:

Իր հռչակաւոր գրութիւնը կը կոչուի «Աղանիին Վիզին Օղակը» (*طوق الحمامة*), ուր կը բացատրէ աստուածային սէրը, մարդկային սէրը, գուրգուրանքը, բաղաձայնքը: Իրեն համար մարդկային սէրը ամբողջական չէ, պակասաւոր է եւ անկայուն: Սէրը որքան խորանայ ուրիշը ճանչնալու մէջ, այնքան կը բարձրանայ եւ կը հեռանայ բաղաձայնքէն:

5. ԱԼ ՂԱՋԱԼԻ *الغزالي* (1058-1111)

Իսլամութեան ամենամեծ փիլիսոփաներէն, օրէնսգէտներէն, աստուածաբաններէն եւ խորհրդագրածներէն մէկն է Ալ Ղազալի: Ծագումով իրանցի է, որ արաբերէնով գրած է իր գործերը:

1091 թուականին, կը կարգուի Պաղտատի *Նիզամի'ա* դպրոցին տնօրէնը: Չորս տարի դասաւանդելէ յետոյ, կ'ունենայ հոգեւոր կեանքի տագնապ մը. կը թողու ուսուցչութիւնը, երկու տարի կը թափառի Սուրիոյ, Պա-

ղեստինի եւ Մեֆայի մէջ, ապա՝ կը վերադառնայ իր հայրենիքը՝ դաւանելով *սուֆիզմ*ը:

Կը սերտէ փիլիսոփայութիւնը եւ կը տիրանայ անոր մասնահիւղերուն՝ գիտութիւն, տրամաբանութիւն... ապա՝ անոր դէմ կ'ելլէ, որպէսզի փիլիսոփայութիւնը «իսլամացրնէ»: Դիմեց *սուֆիզմ*ի, այն յոյսով որ պիտի կարենայ աշխարհիկ գիտութիւնը (փիլիսոփայութիւնը) միացնել իսլամական կրօնին: Իրեն շնորհիւ, *սուֆիզմ*ը, որ ընդհանրապէս մերժուած էր մուսուլման խաւերէն, աւելի հանդուրժելի դարձաւ:

6. ԻՊՆ ԹՈՒՑԱՅԼ *ابن طفيل* (Ծնած՝ 1100)

Ծնած է Ուատի Աշ, ալսօրուան Գատիֆս (Cadix) քաղաքը (Սպանիոյ հարաւ-արեւելքը): Փիլիսոփայ էր եւ բժիշկ:

Իր *միստիֆական* փիլիսոփայութիւնը ամփոփուած է իր գրած «Հայյա՝ Իպն Եաֆզան, *ابن يقظان*, «حي»», որ կը նշանակէ, «Օ՛ն, Իպն Եաֆզան»: Իպն Եաֆզան տղու անուն է, որ յետագային՝ պիտի ներշնչէր Ռոպինսըն Քրուզոյի ծանօթ վէպը: Այս վէպին հերոս տղան առանձին ապրեցաւ կղզիի մը մէջ:

Փիլիսոփայութեան Կորիզը

Այս տղան՝ Իպն Եաֆզան, անհատապէս կը սկսի անջրպետը հետազօտել, զանազան հանգրուաններէ անցնելով. իւրաքանչիւր հանգրուանը կը տեւէ 7 տարի:

2. Անոնք որոնք կրնան հասկնալ զայն, կրօնքի օգնութեամբ:

3. Անոնք որոնք կ'ընդունին օրէնքները որոնք յայտնուած կրօնքի խորհրդանշաններէն յառաջ եկած են:

Պատմութեան վերջաւորութեան, փիլիսոփայ հեղինակը կ'ըսէ թէ այս տղան կը ջանայ մարդկութիւնը համոզել եւ անոր միտքը լուսաւորել, բայց չի յաջողիր: Այդ պատճառով, տղան կը վերադառնայ կղզի: Ինչո՞ւ: Տղան կը համոզուի, թէ անելորդ է մարդը լուսաբանել, եթէ բնական լոյսը պիտի չկարենայ նպաստել այդ ճշմարտութեան գիտակցութեան:

Իպն Թուֆայլի վէպը թարգմանուեցաւ նախ՝ լատիներէնի, որմէ յետոյ թարգմանուեցաւ եւրոպական լեզուներու:

7. ԻՊՆԸԼ ԲՈՒՇՏ *ابن رشد* (1126-1198)

Իպնըլ Բուշտ կը պատկանի անտալուսեան դպրոցին (հարաւային Սպանիա): Արեւմուտքի մէջ ճանչցուած է որպէս Averroes: Փիլիսոփայ էր, բժիշկ, գիտնական եւ դատախազ: Մուսուլման գրագէտ ընտանիքի մէջ ծնաւ ու մեծցաւ: Իր հայրն ու մեծ հայրը դատաւորներ էին:

Առաջին անգամ Մարոք այցելեց, որպէսզի դպրոցներու մէջ իսլամական ճշմարիտ վարդապետութիւնը դասաւանդէր, որովհետեւ աղաւաղումներու ենթարկուած էր այդ շրջանի ֆարգութիւնը:

Վերադարձին, կը կարգուէր Սեվիլիա, ապա Գորտոպա ֆաղաֆներու դատաւոր եւ իրմէ կը խնդրուէր որ Արիտոտելի փիլիսոփայութիւնը մեկնաբանէր Մարոքի դպրոցը:

Քանի մը տարի ետք, ֆաղաֆական անցուդարձերը ի նպաստ իրեն չընթացան: Դատարան տարուեցաւ եւ բժշկական եւ աստղագիտական գիրքերէն զատ, այրեցին իր բոլոր գիրքերը:

Գիտական ներդրումներ

Աշխատեցաւ որպէս բժիշկ, բայց անելի զբաղեցաւ գիտական հետազոտութիւններու մէջ: Կեդրոնացաւ հսկողու-

թեան եւ փորձառութեան վրայ: Քաջալերեց հաղորդականութիւնը բժիշկներու միջեւ: Առաջին գտնողը եղաւ ջրածաղիկ հիւանդութեան պատճառիւ, ինչպէս նաեւ կատաղախտին (rabies)՝ որ, ըստ իր հետազոտութիւններուն, կը պատահի շուններու լորցումներու պատճառով:

Իպն Սինայի հետ համաձայն գտնուեցաւ, թէ կարգ մը հիւանդութիւններ ժառանգական են:

Իպնըլ Բուշտ հաւատաց թէ լաւ առողջութիւնը հոմանիշ է լաւ սնունդի, մաքուր ջրի եւ ջինջ օդի: Հաւատաց ու փաստեց, թէ դեղերը, որովհետեւ օտար են մարմինին, կ'ունենան կողմնակի վնասներ (side effects), յատկապէս երիկամներու եւ լեղուցի վրայ: Խօսեցաւ հիւանդութիւններու պատճառած հոգեբանական վնասներու մասին:

Գլխաւոր Գործերը

• Ալ Քուլլիյեաթ ֆիթ քըպ *الكليات في الطب* *Ընդհանուր Տեսութիւններ Բժշկութեան Մասին*:

Այս գիրքը բաժնուած է 7 գլխաւոր մասերու: 13րդ դարուն, թարգմանուեցաւ լատիներէնի, յետոյ՝ երբայերէնի: Միայն 1984ին է որ հրատարակուեցաւ արաբերէնով:

- Արիստոտելի «Համառօտ Տեսութիւն Հոգիի մասին»
- «Հիւանդութիւններու Համառօտ Բացատրական»
- «Հոգեբանական հարց»:

վրայ: Իր կենդանութեան ժամանակ, լաւ չհասկցուեցաւ, բայց յետ մահու, երեսն եկան անոր տաղանդն ու իմաստութիւնը: Այսօր, իր աշխատանքները կը նկատուին ուղղափառ հրէութեան հիմնաքարերը:

Իր Աշխատասիրութիւնները

- Միշնա Գիրքի Մեկնաբանութիւնը (արաբերէնով)
- Պատուիրաններու Գիրքը (եբրայերէնով)
- Թորա
- Շուարածին Ուղեցոյցը
- Նամակներ (Թեշուվոթ)

Իր Վարդապետութիւնը

Իպն Մայմուն ջանաց հաշտեցնել մարգարէութիւնը մովսիսական կրօնքին հետ:

«Շուարածին Ուղեցոյց»ին մէջ, 100 էջի չափ գրութիւն կայ այս նիւթին առնչութեամբ:

Անոր մէջ երեք մօտեցումներ կան.

1. Մարգարէն սովորական մարդ է, Աստուծոյ կողմէն ընտրուած, իւրայատուկ առաքելութեան համար: Կարելի է թէ այս ընտրեալը տգէտ է կամ գիտուն, մեծ կամ փոքր: Իրմէ չի պահանջուիր պայման, քանի որ Աստուած գինք ընտրած է:

2. Մարգարէութիւնը կը պահանջէ մարդկային բնութեան կատարելութիւն. ուրեմն ամէն մարդու չէ տրուած մարգարէական շնորհքը:

3. Իպն Մայմունի համոզումը

Մարգարէն, իմացականօրէն կատարեալ մարդ է. Աստուած գայն ընտրած է: Հարկ կայ որ տիրացած ըլլայ երեսակայութեան, որ կը միացնէ խելքը խելք Տուղին (Աստուծոյ) հետ, որովհետեւ այս միջոցաւ, մարգարէին համար ամէն ինչ թափանցիկ եւ շօշափելի կը դառնայ:

Որքան երեսակայութիւնը գեթ եւ հարուստ ըլլայ, մար-

գարէին կապը Աստուծոյ հետ աւելի կ'ամրանայ եւ կը խորանայ: Մարգարէներու տարբերութիւններն ու մեծութիւնը կը կայանան ճոխ երեւակայութեան չափանիշին մէջ. անոր համար, երբ կարգ մը մարգարէներ նուազ տեղեկութիւններ տուած են, այդ պակասին պատճառը իրենց նուազ երեւակայութիւն ունենալն էր:

Երեւակայութեան հետ, մարգարէն ունենալու է մտային մեծ կարողութիւն, որովհետ եթէ միտքը պիտի բարձրանայ Գերագոյն Մտքին, անհրաժեշտ է որ ըլլայ բարձրորակ եւ փարթամ:

Այս ուսուցումէն ի յայտ կու գայ, թէ Իպն Մայմունն մեծապէս ազդուած է Ալ Ֆարապիէն:

9. ԻՊՆԸԼ ԱՐԱՊԻ *ابن العربي* (1164--1240)

Յոյն փիլիսոփայ Փլոդինոսի նմանողութեամբ, Իպնըլ Արապի ուզեց վերամշակել աստուածաբանութեան եւ փիլիսոփայութեան առնչութիւնները եւ գտաւ սուֆիզմի այդ կապ հանդիսացող առնչութիւնը:

Մնած է Սպանիոյ հարաւ-արեւելքը գտնուող Մուրսիա քաղաքը եւ մեռած է Դամասկոս:

Իրեն վերագրուած են բազմաթիւ հեղինակութիւններ, բայց ամենէն հռչակաւորներն են՝

• Ալ Ֆարապի Ալ Մաֆիահ *الفتوحات المكيّة*

◆ Թէեւ Աստուծոյ էութիւնը անհանաչելի է, այնուհանդերձ տիեզերքը այն վայրն է ուր կարելի է Աստուծոյ ստորոգելիները իմանալ:

◆ Քանի որ Աստուած Մէկ է, այս մէկութիւնը կրնայ բացատրել Աստուծոյ բազմաթիւ ստորոգելիները (99 հատ), որովհետեւ իւրաքանչիւր ածական կ'երթայ Մէկին:

◆ Հոգեւոր իրագործումին նպատակը Աստուծոյ հասնիլն է:

◆ Երբ Աստուծոյ մէջ հասկնանք մեր գոյութիւնը, վԵՐՋԱՆԱԼը (الفناء) տեղի կու տայ ՄՆԱԼու (البقاء): Մեր յաւիտեանակնութիւնը կ'իրականանայ Աստուծոյ քանաչողութեան մէջ:

10. ԻՊՆ ԹԱՅՄԻ՝Ա *ابن تيمية* (մեռած 1328)

Սիւննի իսլամութեան կառչող եւ Քոր'անի կոյր հնազանդութիւն պահանջող փիլիսոփայ-աստուածաբան է Իպն Թայմի'ա: Ծնած է Հարրան (Սուրիա) եւ մեռած՝ Դամասկոս:

Ապրեցաւ այն ժամանակներուն, երբ իսլամութիւնը կը պայքարէր արտաքին թշնամիներու դէմ եւ կը տառապէր ներքին խռովութիւններէ: Խաչակիրները տակաւին ամբողջութեամբ չէին վոնտուած Սուրբ Երկրէն, մոնղոլները գրաւած էին Պաղտատ քաղաքը: Եգիպտոսի մէջ մամլուքները տիրացած էին իշխանութեան եւ գրաւած՝ Սուրիան:

Իպն Թայմի'այի ժամանակ, *սուֆիզմ*ը տարածուած էր եւ ուղղափառ իսլամութիւնը շուֆի մէջ մնացած:

Այս խառնակ վիճակներու մէջ, Իպն Թայմի'ա ուզեց վերադառնալ իսլամութեան ակնադրիւրին՝ Քոր'անին եւ աւանդութեան:

Անոր Փիլիսոփայութիւնը

◆ Խելքը չէ, այլ յայտնութիւնն է գլխաւոր աղբիւրը զԱստուած քանչնալու եւ Աստուծոյ հանդէպ՝ մարդոց

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ԻՍԼԱՄ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Անտարակոյս, իսլամութիւնը իւրայատուկ կրօնք պիտի չըլլար, եթէ ընդունէր իրմէ առաջ եկած երկու կրօնքներուն՝ հրէութեան եւ քրիստոնէութեան նշմարութիւնները:

Քանի որ մեզ աւելի կը հետաքրքրէ իսլամութեան առարկութիւնները, զանց պիտի ընենք հրէութեան դէմ յարուցուած դժուարութիւնները:

Քրիստոնէութեան դէմ կան բազմատեսակ դժուարութիւններ, որոնցմէ պիտի ուսումնասիրենք աստուածաբանական եւ Սուրբ Գրայից առարկութիւնները:

Աստուածաբանական Առարկութիւններ

1) ԱՍՏՈՒԱԾ

- Սխալ է զԱստուած հայր նկատել:
- Կարելի չէ Աստուծոյ «ընկերակից», անոր աստուածութեան «բաժնեկից» գտնել եւ զայն պաշտել. ուրեմն՝
- Սուրբ Երրորդութիւնը գոյութիւն չունի:
- Աստուած մէկ կրօնք ունի՝ իսլամութիւնն է: Մնացած բոլոր կրօնքները անկատար, թերի եւ ոչ աստուածային են:

ԿԸ ՊԱՏԱՍԽԱՆԵՆՔ

Առաջին՝

Երբ Աստուծոյ համար «հայր» ըսենք, (աւելի ճիշդ՝ Քրիստոս Աստուծոյ մասին «հայր» ըսաւ եւ կ'աղօթենք ու կ'ըսենք «Հայր մեր որ յերկինս ես»), անմիջապէս

մուսլումանի մտփին մէջ կու գայ այն գաղափարը, թէ Աստուած յարաբերած է կնոջ մը հետ (այս պարագային՝ Մարիամի հետ), եւ զաւակ կամ զաւակներ ունեցած է: Մուսլումանը կարողութիւն չունի հասկնալու, թէ հայրութիւնը կրնայ փոխաբերական իմաստով իմացուիլ, եւ ոչ միայն՝ որպէս սեռային յարաբերութեան հետեւանք:

Իսլամութիւնը երկու աղբիւրներ ունեցած է Աստուծոյ հայրութիւնը մերժելու համար.

ա) Թալմուտը

բ) Նագովրէական աղանդը, որ հայիոյանք կը նկատէր Աստուծոյ զաւակ ընձեռելը:

Քրիստոս, Աստուծոյ եւ արարածներու միջեւ եղած կապի կամ յարաբերութեան մէջ, աւելի գեղեցիկ առնչակցութիւն չէր կրնար երեւակայել քան՝ հայր-որդիի կապը:

Աստուած մեզ չէ ծնած, բայց մեզի ծնունդ տուած է, մեզ կը խնամէ, մեր վրայ կը հսկէ, մեր կարիքները կը հոգայ: Արդ, այս բոլորին համար, կարելի չէ՞ զինք «հայր» որակել: Նոյնն է պարագան եկեղեցականի: Երբ վարդապետին «հայր սուրբ» կ'ըսենք, չենք հասկնար թէ ան մեզ աշխարհ բերած է: Պօղոս առաքեալն ալ հպարտութեամբ կ'ըսէր. «Ես ձեզի հայր եղայ»:

Երկրորդ՝

Աստուած «բաժնեկից», «ընկերակից» չունի:

Հարկաւ չունի: Մենք Սուրբ Երրորդութեան մէջ երեք Աստուածներ չենք տեսնու:

Երրորդ՝

Աստուած ո՛չ նախասիրած կրօնք ունի, ո՛չ ալ՝ կրօնքի կը հետեւի: Լատիններէնի մէջ, կրօնք բառը Religio է, որ կու գայ Religo (կապել) բառէն: Յիրաւի, Աստուծոյ հետ ով որ յարաբերի, կը կապուի անոր եւ կը դառնայ Աստուծոյ «կապուած»: Հայերէնն ալ գրեթէ նոյն մօտեցումը ունի: Ըստ Անառեանի, «կրօն» կու գայ «կրել» արմատէն: Լատիններէնի մէջ՝ կապ, հայերէնի մէջ՝ մէջը ունենալ, Աստուած իր մէջ կրել:

Արդ, իսլամութիւնը չի կրնար Աստուծոյ մենաշնորհ կրօնքը ըլլալ:

2) ՔՐԻՍՏՈՍ

• Քրիստոս Աստուծոյ Որդին չէ, որովհետեւ Աստուած չի կրնար զաւակ՝ *اولاد* (ولد) ունենալ:

• Քրիստոս չխաչուեցաւ, այլ երկինք յափշտակուեցաւ:

ԿԸ ՊԱՏԱՍԽԱՆԵՆՔ

Առաջին՝

Դարձեալ կը կրկենմ՝ Աստուած սեռային յարաբերութիւն չէ ունեցած, որու հետեւանքով զաւակ ունենար:

Նախ՝ Քրիստոս զաւակ չէ (*ولد*), այլ Որդի է (*ابن*): Հայր-զաւակ յարաբերութիւնը ֆիզիքական է. հայր-որդիինը՝ բարոյական եւ հոգեկան: Աստուածաշունչին մէջ երբեք չենք հանդիպած այն հասկացողութեան, ուր Քրիստոսը, Յիսուսը, Մեսիան Աստուծոյ զաւակը ըլլայ: Միայն այն տեղ, ուր Մարիամի մասին կը խօսուի, կ'ըսուի. «Զաւակ մը պիտի ծնիս»: Այո՛, Յիսուս Մարիամի զաւակն էր, քանի որ Մարիամէն ֆիզիքապէս ծնաւ: Աստուածաշունչը զգուշաւոր է Քրիստոսը Աստուծոյ զաւակ կոչելու մէջ:

Քոր'անը կը նզովէ Երրորդութիւնը, բայց ո՞ր տեսակ երրորդութիւն: Քոր'անը կը զարմանայ թէ ինչպէս ոմանք (քրիստոնեաներ), կը դաւանին, թէ Երրորդութիւնը Հայր-Որդի եւ Մարիամն է: Արաբերէնի մէջ, հոգին (*روح*, *روح*) բառը իգական է. եւ քանի որ Ս. Հոգիով յղացուեցաւ

Քրիստոս, ուրեմն անոր մայրը Աստուած ըլլալու է: Քրիստոնէութիւնը նման Երրորդութեան չի հաւատար:

Ըլլա՛յ Յիսուս, ըլլա՛յ Մեսիա, ըլլա՛յ Քրիստոս երկրաւոր անուններ են: Առաջինը կապուած է իր քարաքանդութեան անունին, որովհետեւ հասարակութեան մէջ այդ է իր անունը եւ տրուած՝ հրեշտակապետի կողմէն: Երկրորդը՝ անոր հանգամանքն է, այսինքն՝ օծեալն է Աստուծոյ: Իսկ երրորդը՝ կապուած է անոր առաքելութեան եւ երբայերէն բառն է Քրիստոսի յունական բառին:

Իրականին մէջ, Քրիստոս երկնային անուն չունի: Ան Աստուծոյ ԲԱՆն է: Այս ԲԱՆը՝ մարմին առաւ, Բանաւոր Աստուծմէ, առանց իրմէ բաժնուելու:

Հետեւեալ բացատրութիւնը կու տամ: Հեղինակ մը մըտֆին մէջ գաղափար մը ունի: Կը պատահի որ հեղինակը թուղթի վրայ գրի առնէ այս գաղափարը: Ի՞նչ կ'ըսենք. «գաղափարը թուղթի վրայ մարմին առաւ»: Ձայն կը տեսնեմ, կը կարդամ, կ'իւրացնեմ, բայց նաեւ սոյն գաղափարը կը մնայ հեղինակի մտֆին մէջ: Իրմէ դուրս կու գայ որ ծանօթացուի, իմացուի, հրապարակուի, բայց միեւնոյն ժամանակ չի բաժնուիր հեղինակի բանաւոր մտֆէն:

Աստուած, իր անհուն սէրէն մղուած, իր ԲԱՆը աշխարհ դրկեց որ մարմին առաւ: Հեղինակը եւ հեղինակին միտֆ-խօսքը միացած են իրարու: Ինչ որ յատուկ է ԲԱՆԱԻՈՐԻն, յատուկ է նաեւ ԲԱՆին:

նենք Քրիստոսի խաչելութեան ու մահուան պարագաները:

Քոր'անի մէջ 4 տեղ յիշուած է Քրիստոսի մահը՝ *Սուրադ Ալ Պաֆարա* (87) سورة البقرة , *Սուրադ Ալ Մա'իտա* (120.-116) سورة المائدة , *Սուրադ Մարիամ* (33) سورة مريم , *Սուրադ Ալ Իմրան* (183) سورة عمران , իսկ *Սուրադ Ալ Նիսա'*-ի մէջ 175) سورة النساء, կ'ըսուի, թէ Քրիստոս չէ խաչուած, կամ սպաննուած:

Ուսուցումի մէջ հակասութի՞ւն: Թերեւս:

Մօտէն ուսումնասիրենք այս համարները.

Քոր'անը, վերը յիշուած *սուրադ*ներու մէջ, կը գործածէ, մահ՝ *ուաֆադ* وفاة բառը: Տեղ մըն ալ՝ հրեաներու մասին խօսելով, անոնց կը վերագրէ Քրիստոսը մեռցնելը, *ֆադալա* قتل բառը գործածելով:

Սուրադ Ալ Նիսա' խնդրայարոյց մէջքերում մըն է: Այս *սուրադ*ին ենթահողը պատահած է, երբ Մուհամմատ վիճաբանութեան կը բռնուի Քրիստոնեայ Նանբանէն եկող ցեղախումբի ներկայացուցիչներու հետ:

Վիճաբանութիւնը կը սկսի Քրիստոսի խաչելութեան մասին: *Սուրադ*ը հետեւեալը կ'ըսէ. «(Հրեաները) *կ'ըսեն, թէ մեռցուցինք Յիսուս Քրիստոսը՝ Մարիամի որդին, Ալլահի առաքեալը: Ո՛չ: Զինք չսպաննեցին, զինք չխաչեցին, այլ անոնց այսպէս թուեցաւ»:*

وقولهم (اليهود): انا قتلنا المسيح عيسى ابن مريم، رسول الله!-وما

قتلوه! وما صلبوه! ولكن شبه لهم

Ըստ այս համարին, Քրիստոս չէ խաչուած. իսկ եթէ խաչուած է, հրեաներու կարծիքին համաձայն խաչուած էր եւ այս կարծիքը ո՛չ քրիստոնեայ ցեղախումբին եւ ո՛չ Մուհամմատին կարծիքն է:

Եթէ Ալլահը ամենակարող էր եւ վեր բարձրացուց Քրիստոսը, ի՞նչ հարկ կար անոր նմանը դրկել՝ խաչելու համար: Այս վարկածը Ա. դարու աղանդ մըն էր, որ տարածուեցաւ եւ մնաց մինչեւ Մուհամմատի ժամանակ:

Աստուածաշնչական Առարկութիւններ

- Աստուածաշունչը խեղադիրուած է:

ԿԸ ՊԱՏԱՍԽԱՆԵՆՔ

1) Քոր'անի շատ տեղերու մէջ կ'ուսուցուի թէ Աստուածաշունչը «Աստուծոյ խօսքն» է, «Աստուծոյ գիրքը», «լոյսը եւ առաջնորդը մարդոց», «լուսաւորեալ գիրքը», «ամէն տարակոյս լուսարանողը»... Արդ, եթէ Աստուածաշունչը այսպէս է, ինչպէ՞ս կրնայ եղծանիլ, խարդախուիլ, կեղծուիլ: Արդեօք Աստուած պատասխանատու եւ պահապան չէ՞ իր խօսքին: Եթէ մուսուլմանը կ'ընդունի խափանումը Աստուածաշունչին, պիտի ընդունի՞ որ մէկը նոյնը ըսէ Քոր'անի մասին:

2) Ե՞րբ եղաւ այս եղծանումը: Մուհամմատէն առաջ: Անկարելի է, այլապէս Մուհամմատ գայն պիտի չներկայացներ որպէս լոյս, առաջնորդ, Աստուծոյ գիրք:

Այս եղծանումը եղաւ Մուհամմատէն վե՞րջ: Անկարելի է: Ո՞ւր է հարագատը: Մեր ձեռքին եղած աստուածաշունչը եթէ հարագատը չէ, ո՞ւր է բնագիրը: Իսլամութիւնը գրաւեց Միջին Արեւելիի ամենահռչակաւոր Քրիստոնէական կեդրոնները՝ Աղեփսանդրիա, Դամասկոս, Երուսաղէմ, Անտիոք: Այդ փաղափներու գրադարաններու մէջ չկարողացա՞ն

ԻՍԼԱՄՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ՄԵՐ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Իսլամութիւնը ունենալով հանդերձ դրական կողմեր, ունի սակայն շատ խոցելի հանգամանքներ:

Այս օրերուն, աշխարհը ականատեսա եւ ականջալուր է իսլամութեան անուևով, փոքրամասնութիւններու դէմ գործուած անարդարութիւններու, Ալլահի անուևով սարքուած ոնիրներու եւ ահաբեկչութիւններու, մարդկային իրաւունքներու եւ յատկապէս կնոջ իրաւունքներու դէմ կիրարկուած միջոցառումներու:

Համառօտ կերպով տեսնենք մեր յարուցած առարկութիւնները:

Ա) ՔՈՐ՝ԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

1) Մուհամմատի վրայ «իջած» յայտնութիւններ արձանագրողները երկու հոգի էին՝ Օսման եւ Ալի: Քոր՝անը 26 հոգիի կողմէ արտագրուեցաւ եւ արտագրուած՝ 45 տարի մնացած էր մահմետականներու «կուրծֆ»երու տակ, անասուններու մորթին վրայ եւ ժայռերու վրայ փորագրուած: Օսման այս բոլոր վերծանութիւնները ջնջեց կամ այրեց եւ պահեց միայն Հաֆզայի օրինակը:

Արդ՝ եթէ Քոր՝անը իր բոլոր վերծանութիւններով, օրինակներով եւ շարադրութիւններով Ալլահին խօսքն էր, ինչպէ՞ս անոր մեծ մասը կ'այրի: Ո՞վ հրատանգեց Օսմանին նման գործ մը կատարել: Արդեօք այդ այրած օրինակները ի՞նչ կը պարունակէին: Մահմետական եւ մանասանդ իսլամագէտ օտարներ կը կասկածին, թէ Օսման Քոր՝անէն վերցուցած ըլլայ շատ մը *սուրահներ* (سور)

եւ համարներ՝ *այադներ* (آيات), որոնք իր հաշուին չէին եկած: Օրինակի համար, շիիները կ'ըսեն, թէ Մուհամմատ հրահանգած եւ ըսած էր, թէ Ալին պիտի ըլլայ յաջորդը, բայց Ալին անուևը դուրս դնելու համար խալիֆայութենէն,

Օսման այրել տուած էր այդ հարցին հայող սուրադները:

2) Քոր'անի մասին մեր նախորդ յօդուածներուն մէջ անդրադարձած էինք պատմական, լեզուական, օրինական եւ աստուածաբանական սխալներու եւ աննշդութիւններու մասին: Այս առնչութեամբ, երկու ուշագրաւ կէտեր կան, որոնց վրայ կ'ուզէի անդրադառնալ:

Առաջինը՝ Քոր'անի մէջ, սուրադներու սկիզբը դրուած անծանօթ տառերն են որոնք իմաստ, նշանակութիւն եւ կառոյց չունին: Ոչ ոք գիտէ անոնց տեղադրման պատճառը:

Այսպէս... يَسَّ، كَهَيْعَصَ، قَ، طَسَمَ، صَ، عَسَقَ، حَمَ، أَلَمَ، آلَ,
նշանագրերը: Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ Ալլահը առանց բացատրութիւն տալու, կը գետեղէ զանոնք սուրադներուն ըսկիզբը:

3) Երկրորդ կէտը՝ սուրադներ արել եւ անոնց տեղ՝ սրբագրուած նորեր դնելու հարցն է:

Քոր'անի՝ մէջ միայն կը գտնենք այս մօտեցումը: Գիտենք սակայն թէ Աստուծոյ խօսքը յաւիտեանական է եւ անփոփոխ: Ճիշդ է որ յայտնութիւնը հերթաբար կու գայ, կը յայտ- նուի եւ մարգարէներու կամ առաքեալներու միջոցաւ կը բացատրուի, բայց մէյ մը որ յայտնուի, չի սրբագրուիր, չ'այլափոխուիր: Աստուածաշունչին մէջ յստակ գրուած է «*Խօսքը չ'ոչնչանար*», կամ՝ «*Աստուած սուտ մարդ չէ, կամ մարդու որդի չէ՝ որպէսզի զղջայ*» (Թուրք 23:19): «*Չեկաւ զտէնք կամ մարգարէները*

«պիտի խաղար», տեղափոխեր, վերամշակեր, ջնջեր, չեղեալ նկատէր: Քանի որ այս «սրբագրումները» Քոր'անի 40 սուրազներու մէջ կը գտնուէին, այսօր դժուար է բանիմաց մուսուլմանին համար գիտնալ, թէ ո՞ր մէկ նոր գաղափարը հինը չեղեալ կը նկատէ:

Բ) ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

Այս կէտի մասին չիօսած, կ'արժէ հետեւեալ նախարանը ընել:

Որեւէ կրօնքի մէջ, ներառեալ՝ քրիստոնէութիւնը, օրէնքներ կան որոնք բնական են եւ աստուածային, ինչպէս՝ չգողնալը: Այս տեսակ օրէնք յաւիտեանական է, անփոփոխ, բոլոր ժամանակներու եւ տեղերու համար: Կան նաեւ օրէնքներ գորս Աստուած տուած է, բայց ժամանակի մը համար, տեղի մը եւ մտայնութեան յարմարող: Նման օրէնքներ, քանի որ սեղմ պարագաներու տակ եղած են, ունին տեղական եւ ժամանակի յարմար բնոյթ: Այլ խօսքով, կը փոխուին կամ կը բարեփոխուին:

Քրիստոնէութեան մէջ յստակեցուած է այս կարեւոր կէտը: Օրինակի համար, Պօղոս Առաքեալի ժամանակ, քանի որ Միջին Արեւելքը անյարմար կը սեպեր կնոջ խօսիլը հանրութեան մէջ, թելադրեց կիներուն լուռ մնալ: Այսօր, դարը փոխուած է: Կինը միայն հասարակութեան մէջ հանդիսատեսի դեր չունի, այլ պետութիւններ եւ ընկերութիւններ կը կառավարէ:

Իսլամութեան մէջ նման բան չկայ: Բոլոր օրէնքները, գրուած ըլլան արաբական մտայնութեամբ կամ ժամանակա-յարմար բնոյթով, աստուածային են եւ անփոփոխ:

Ժամանակին, մովսիսական օրէնքով-ն'չ աստուածային-, շնացող կինը կը քարկոծուէր: Այսօր սակայն, Իսրայէլի մէջ նման օրէնք մը չկայ:

Իսլամութեան մէջ ալ կար նման օրէնք մը: Ի զօրու էր Մուհամմատի ժամանակ, ի զօրու է մինչեւ այսօր: Քանի որ օրէնք է, պէտք է անպատճառ աստուածային ըլլայ:

Այս հարցը իսլամութեան յառաջացման արգելք եղած է եւ դարձած է մարդոց սարսափն ու ծաղրանքին առարկան:

Իսլամութիւնը խիստ, անհանդրժող եւ բառացիօրէն ըմ-

բընուած օրինապահութիւն է իր բոլոր հանգամանքներուն մէջ: Այս խիստ օրինապահութիւնը (շարի'ա) յաճախ ծիծաղաշարժ սահմանումներ ունի: Ահա' քանի մը «աստուածային» ծիծաղելի օրէնքներէն նմուշներ.

1) Արգիւում է աղօթել բաղնիքի, գերեզմանի, ախոռի, եւ սպանդանոցի մէջ, ինչպէս նաեւ՝ փողոցի անկիւնը եւ Քա'ապայի վրայ: Աղօթած ատեն, եթէ շուն մը կամ խոզ մը կամ որեւէ անմաքուր բան զարնուի աղօթողի հագուստին, աղօթքը անընդունելի կը դառնայ: Օրինակ՝ աղօթած ատեն, եթէ պատահի որ կիներ անհրաժեշտ բան մը ունի ըսելիք իր ամուսինին եւ այս կիներ իր «ամսական շրջանին» մէջն է եւ գայ ու ամուսնոյն ուսին դպչի, աղօթող մուսուլմանին աղօթքը անվաւեր եւ անընդունելի կը դառնայ:

Իսլամութեան ճանչցուած եւ ընդունուած աղօթքի բանաձեւին վրայ կարելի չէ բառ մը ւաւելցնել: Նիստուկացն ալ նոյնպէս՝ եթէ մուսուլմանը ծունկի պիտի գայ այս ինչ մասը ըսած ատեն, եթէ գայն ոտքի վրայ աղօթէ, աղօթքը անվաւեր է:

Աղօթած ատեն, կարելի չէ երեսնան գրկել, որովհետեւ կրնայ...միգել, եւ մէզը անմաքուր կը դարձնէ աղօթքը:

Աղօթք չկայ կերակուրի առջեւ. բազկատարած աղօթքը արժէք չունի. զգուշանալ աղօթած վայրին մէջ պատկերի կամ կրակի ներկայութենէ: Պահանջուած վայրկեանին, եթէ ծունկի գալը կամ ոտքի կայնիլը մոռցուի, աղօթքը

կտրել, եղունգներդ մաքրել, անուշահոտութիւն գործածել, կարուած հագուստ հագնիլ (*տեսած պիտի ըլլա՛մ մէկ կտորէ սպիտակ հագուստի գործածութիւնը*), ամուսնանալ, սեռային յարաբերութիւն ունենալ, որսորդութիւն ընել, մուսակէ գատ՝ կօշիկ հագնիլ:

4) Մեոցնել ան որ իսլամութենէն կը հրաժարի: Մեոցնել պոռնիկը, ձեռքը կտրել գողութիւն ընողին:

Գ) ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

Ընդունելու ենք, թէ Մուհամմատի կեանքի առաջին շրջաններուն, մարգարէն անկեղծ էր, խանդավառ էր եւ Ալլահը նանչցնելու նախանձախնդիր: Միաստուածութիւնը զոր ուզեց տարածել, բազմակրօն եւ բազմաստուածեան ցեղախումբերու մէջ գնահատելի է անտարակոյս: Մուհամմատին անվերապահ հաւատքը եւ փարումը՝ Ալլահին, գովելի է եւ յարգանքի արժանի: Եթէ Մուհամմատ նանչցած ըլլար ճշմարիտ ֆրիստոնէութիւնը եւ անոր ծանօթացած չըլլար աղանդներու եւ սուտ ուսուցումներու միջոցաւ, Մուհամմատ խաչեալին սփանչելի առաքեալը պիտի հանդիսանար:

Մուհամմատի կեանքին մէջ մեծ դեր խաղաց հալածանքը: Քրիստոս հալածուեցաւ, բայց իր ֆարոգած սկզբունքներէն չչեղեցաւ եւ չարչարանքով ու մահով վնարեց անոնց հանդէպ իր ունեցած հաւատարմութիւնը: Մուհամմատն ալ հալածուեցաւ, նոյնիսկ վիրաւորուեցաւ, բայց հաւատարիմ չմնաց իր ֆարոգածին: Մաֆայէն փախաւ Մատինա եւ հոն գտաւ յառաջանալու, մեծնալու, տարածուելու եւ իր նախկին հալածիչներէն վրէժ լուծելու պատեհութիւնը:

Բարոյական գրեթէ բոլոր սկզբունքները բեկանեց: Թոյլատրեց մարդասպանութիւնները, ոմանց գործադրութեան վրայ ի՛նք անձամբ հսկեց. հրեայ գերիները շարդեց «յանուն գթած եւ ողորմած Ալլահին»: Թոյլ տուաւ որ իր հետեւորդները ունենան չորս կին, բայց ինք այդ օրէնքին չհետեւեցաւ, այլ ամուսնացաւ տասնեակէ մը արեւելի կիներու հետ: *Սուրադ Ալ Դահրիմ* պատուհաս մըն է Մուհամմատի բարոյականին համար: Այր մարդիկն անգամ կ'ամչնան զայն կարդալէ:

ՄԵՐ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

1) Իսլամը ընդհանրական կրօնք մը չէ: Ալլահ չհրահանգեց այս կրօնքին ընդհանրականութիւնը: Քոր՝անի իսկ թելադրութեամբ, կան երկու կրօնքներ միայն, իրենց գիրքով, իրենց վարդապետութեամբ եւ օրէնքներով: Սկզբնական շրջանին, Մուհամմատ ինգրինք առաքեալ մը հռչակած էր եւ իրմէ խնդրուեցաւ որ արաբերէնով թարգմանէ եւ արաբ ժողովուրդին տայ «իջած ԳԻՐՔԸ՝ Թորան եւ Աւետարանը»: Ընդհանրական հանգամանք չունէր իսլամութիւնը: Յետագային, պատեհապաշտութեամբ, կարողացաւ տարածուիլ ու Արաբիայէն դուրս անիլ:

2) Իսլամութիւնը թիւով յառաջացած է, բայց քաղաքակրթութեան՝ շատ քիչ բանով օգտակար եղած է: Ճարտարապետութեանէ գատ գեղարուեստ չկայ: Իսլամական կրօնքը կ'արգիլէ նկարչութիւնը, քանդակագործութիւնը, երգը, երաժշտութիւնը:

3) Իսլամութիւնը 1400 տարիէ ի վեր, լնացում ունեցած է: Նոյնիսկ երբ որոշ յառաջացում արձանագրած է, այդ յառաջացումը կը պարտի քրիստոնեայ արարներուն կամ իսլամացած անտալուսիացիներու եւ պարսիկներու: Այս յետամնաց ըլլալը ունի գլխաւոր պատճառ մը՝ իսլամութեան մէջ տրամաբանութիւնը դեր չունի: Քանի որ Ալլահն ու իր Շարի՛ան են հրահանգողները, ո՛չ մէկ բան կը

մասին: Այս նեղմիտ մօտեցումին համար, այսօր մահ-մետական երկիրները ոչ իսկ կրցած են կամ ուզած՝ *ասրիրի*՞ն անգամ արտադրել: Գիտական ոչ մէկ նուաճում: Պին Լատըն, երբ Արեւմուտքը կ'անիծէ, գայն կ'անիծէ Արեւմուտքի մէջ շինուած բարձրախօսներէ. երբ կը նստի իր հրացանին մօտ՝ ասպարէզ կարդալու, այդ հրացանն անգամ Արեւմուտքի արտադրութիւնն է: Աֆղանիստանի ժայռոտ լեռներու վրայ երբ ման կու գայ ձեռքին՝ *հոֆի-թոֆի* բռնած, Արեւմուտքը սարսափեցնելու, այդ գործիքն ալ Արեւմուտքի արտադրութիւնն է:

5) Քոր'անը կը թույլատրէ բազմակնութիւնը, շնութիւնը, հարն ու գերի ունենալը: Անողորմ է կրօնափոխութեան նկատմամբ եւ անհամերաշխ է ուրիշ կրօններու հետ ապրելու:

6) Իսլամը կը վարկաբեկէ կինը: Կինը առարկայ է, անասունէ քիչ մը աւելի բարձր: Կրնայ դուրս դուրս, ծախուիլ, ծեծուիլ, գնուիլ: (Կնոջ դերի մասին նախապէս անդրադարձած ենք):

Կարելոր է միանգամայն շուարեցնող հարցում՝ ինչո՞ւ իսլամութիւնը այսօր կը տարածուի:

■ Իսլամութիւնը էր եւ պիտի մնայ սուրով տարածուած կրօնք: Դամասկոս, Երուսաղէմ, Ադեֆսանդրիա, Անտիոք, Քուֆա, Նաճաֆ, Հայտերապատ, Ալլահապատ, յետագային՝ Կոստանդնուպոլիս, չիսլամացան իսլամական գեղեցիկ ու աստուածային սկզբունքներուն համար: Ամէն տեղ սուրբ իր դերը խաղաց:

■ Իսլամութիւնը հեշտ կրօնք է եւ կը յագեցնէ մարդկային բնական կամ անբնական ծարաւները: Մէկ կին ձանձրացուցի՞չ կը թուի, երկրորդ մը ա՛ն. երրորդ մը, չորրորդ մը: Անոնցմէ ձանձրացա՞ր, վռնտէ զիրենք, անոնց երեսին երեք անգամ *թալիֆ*՝ (ապահարգանուած, طالق) արտասանելով:

■ Մեղքը իսլամի համար ծանր արարք մըն է, բայց կարելի է գայն ջնջել ամենէն պարզ միջոցառումով: Երկինք երթալը ապահով է ամէն մահմետականի համար որ կը գործադրէ *շարի'*- *ան*: Հոգեւոր պայքար չկայ: Օրէնքով կը փրկուիս: Իսլամութեան եւ Ալլահի համար ամէն ինչ թոյլատրելի է՝ սուտը, *կեսվուր* մը մեռցնելը, կինը ստորնացնելը: Աղատ բախտանցիի, պաղեստինցիի, պենկլատեշցիի, նիներիացիի կամ սուտանցիի համար ահաբեկչութիւնը յանուն Ալլահին առաքինութիւն է եւ երկինքի դուռերը պատրաստ են բացուելու: Հոն՝ այդ չփաւորը պիտի ունենայ հարստութիւններ, բազմաթիւ կոյսեր: Երկրի վրայ գրկուած նոյնիսկ անոյշ ջուրէն, հոն՝ երկինքի մէջ պիտի ունենայ մեղրով ու կաթով հոսող գետեր: Ինչո՞ւ մէջքին ոռմբ չունենայ եւ չմեռնի ու չմեռցնէ յանուն այսօրվան խոստացուած ժառանգութեան:

■ Իսլամութեան տարածումի ամէնէն աւելի նպաստող պատճառը՝ ֆրիստոնեաներու թերացումն է: Չեմ ուզեր այս կէտին վրայ անդրադառնալ, որովհետեւ ակնհայտ է Արեւմուտքի հեթանոսութիւնը եւ բարոյական արժէքներու հետզհետէ վերացումը:

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿ

ՆԱԽԱԲԱՆ	2
ԲԱՑԱՏՐԱԿԱՆ	4
ԱՐԱԲՆԵՐԸ	9
ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԱԲՆԵՐՈՒ ՄԷՋ	17
ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ԿԵԱՆՔԸ - Ա Մաս -	29
ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ԿԵԱՆՔԸ - Բ Մաս -	36
ԻՍԼԱՄԻ ՍԿՋԲՆԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆ ԽԱԽՈՒՏ ՀԻՄՔԸ	48
ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ԲԱԶՄԱԹԻԻ ԿՈՂՈՊՈՒՏՆԵՐԸ	58
ԱԼ ՔՈՐ՝ԱՆ ԱԼ ՔԱՐԻՄ (القرآن الكريم) - Ա Բաժին -	66
ԱԼ ՔՈՐ՝ԱՆ ԱԼ ՔԱՐԻՄ-Ի ԲԱԶՄԱՏԵՍԱԿ ՍԽԱԼՆԵՐԸ - Բ Բաժին -	76
ՔՈՐ՝ԱՆԻ ՀԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ԱՐՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ - Գ Բաժին-	85
ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՕՐԷՆՍԿՐՈՒԹԻՒՆԸ՝ (Ա₂-ՇԱՐԻՆԱ, الشريعة)	95

ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ՝ ՃԻՀԱՏԸ (الجهاد)	107
ԿԻՆԸ ԻՍԼԱՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ	119
ԻՍԼԱՄ ԸԼԼԱԼՈՒ ՀԻՆԳ ՈՂՆԱՍԻՒՆԵՐԸ (أركان الدين الخمسة)	128
ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ ԵՒ ՊԱՏԺԱՄԻՋՈՑՆԵՐ	139
ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐԸ	148
ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐԸ - Ա Բաժին -	157
ՄՈՒՀԱՄՄԱՏԻ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐԸ - Բ Բաժին -	165
ՍԻՒՆՆԻ-ՇԻԻ (السنة والشيعية) ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ	172
ԻՍԼԱՄ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆԸ - Ա Բաժին -	179